

VIGILIA

2010 / 8

SZOVÁK KORNÉL: **Szent István királysága**
TAKÁCS IMRE: **István király és a művészet**
NACSINÁK GERGELY ANDRÁS: **Angyali élet a földön**

HALMAI TAMÁS: **Nemes Nagy Ágnes emlékezete**
BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ: **Tüskés Tibor és a Vigilia**
Vajda Gergely Balázs verse és Tamás Nándor prózája

Beszélgetés Bedő Györggyel

KARL RAHNER: **A keresztény ember és nem hívő rokonai**

75. évfolyam	VIGILIA	Augusztus
LUKÁCS LÁSZLÓ:	A hatalom Janus-arca	565
SZOVÁK KORNÉL:	Szent István királysága <i>(tanulmány)</i>	566
TAKÁCS IMRE:	István király és a művészet <i>(tanulmány)</i>	576
NACSINÁK GERGELY	Angyali élet a földön. Eszménykép és gyakorlat	
ANDRÁS:	a korai szerzetességben <i>(tanulmány)</i>	582
SZÉP/ÍRÁS		
HALMAI TAMÁS:	Méltóság és mérték. Nemes Nagy Ágnes emlékezete <i>(esszé)</i>	594
VAJDA GERGELY		
BALÁZS:	Zsinórpadlás <i>(vers)</i>	598
BARTUSZ-DOBOSI	„Szellemi gyarapodásom műhelye”.	
LÁSZLÓ:	Tüskés Tibor és a Vigilia <i>(tanulmány)</i>	599
TAMÁS NÁNDOR:	Hét halálom <i>(regényrészlet)</i>	608
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
RÓNAY LÁSZLÓ:	Bedő Györggyel, a Kairosz Kiadó igazgatójával	612
MAI MEDITÁCIÓK		
ASZALÓS JÁNOS:	Sajátritmus	619
EMLÉKEZET ÉS KIENGESZTELŐDÉS		
INOCENT-MÁRIA	Gondolatok a rendszerváltásról és az egyház	
VLADIMÍR SZANISZLÓ:	megújulásáról – Paňák Ferenc SJ és	
	Tandara Jácint OP atyákra emlékezve	625
DOKUMENTUM		
KARL RAHNER:	A keresztény ember és nem hívő rokonai	
	<i>(Görföl Tibor fordítása)</i>	630
SZEMLE		
	(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	639

A hatalom Janus-arca

Augusztus 20-a évről évre élénk állítja Szent István alakját és művét. Élete nemcsak tudós vizsgálódások tárgya, hanem az első magyar szentnek kijáró tiszteleté is. De nemcsak mi tekintünk reá, ő is kérdőre von bennünket. A Szent István napi ünnepségek az adott kor divatja vagy éppen ideológiája szerint különbözőképpen fogalmazták meg István üzenetét is az adott kor számára.

Az egyház inkább a szentet állítja előtérbe, a történészek az államalapítót látják benne. Jámbor szent volt-e István, népének apostola, a keresztény hitre térítője, vagy erőskezű, a hatalmát fegyverrel is megszilárdító, az egységes Magyar Királyságot megteremtő politikus? Hogyan és mire használta fokozatosan egyeduralkodmá erősödő hatalmát?

Manapság több oldalról is elemzik a hatalom fogalmát és fajtáit. Lehet rosszul élni vele: a hatalom erőszakos érvényesítése rákényszeríti döntéseit a másokra, és így megfosztja a felelős mérlegelés és döntés lehetőségétől, csökkentve ezzel az együttműködés esélyét. Lehet azonban jól felhasználni: ilyenkor a „hatalom” (például a gyermekét nevelő szülő) a másik javára érvényesíti befolyását, segítve a másikat, hogy felismerje saját valódi érdekeit és értékeit, és lehetősége nyíljon az együttműködésre, az igazság közös keresésére és munkálására. — István nem ismerhetett efféle szociológiai-pszichológiai elemzéseket, de Istentől kapott küldetésének tekintette népe szolgálatát. Ennek alázatával és felelősségével gyakorolta hatalmát is. Emberfölötti feladatra vállalkozott: egyesítette az egymással viszálykodó törzseket, megszervezte a hatékony közigazgatást, létrehozta az egyház szervezetét. De mindennél nehezebb küzdelembe kerülhetett az, hogy belülről változtassa meg népének gondolkodását: az egyéni érdekek hajszolása helyett rávezesse őket az összefogás, az önzetlenség, a szolidaritás értékeire, az igazságra és az igazságosságra.

István nem kívánt „plebejus attitűddel” reprezentáló államfő lenni, népének nem a kegyeit kereste, hanem a javát szolgálta; de nem volt diktátor sem, akit megrészesgít a hatalom mámore. A reformokat önmagán kezdte: Krisztust követte, aki nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő legyen mindenkinek szolgája.

Társadalmi konszenzus, „új államalapítás”, egy szétesett társadalom (újra)egyesítése, a közjó közös munkálása ma sem képzelhető el „egéksz pályás lerohanással”, csak Szent István módjára Isten előtti őszinte felelősségtudattal, a szolgálat lelkületével. Ahogyan fiához, Imréhez írt *Intelmeiben* olvassuk: „Uralkodjál szelíden, alázattal, békésen, harag és gyűlölködés nélkül! A király koronájának legszebb ékszerei a jótettek; azért illő, hogy a király igazságossággal és irgalmassággal, valamint a többi keresztény erénnyel ékeskedjék. Minden nép saját törvényei szerint él; add meg az országnak a szabadságot, hogy aszerint éljen!”

Szent István királysága

SZOVÁK KORNÉL

1962-ben született Sárváron. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett latin–történelem szakos tanári oklevelet. A PPKE BTK Klasszika-Filológia és Medievisztika Intézetének oktatója.

¹*Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 378–379.*

A Szent Istvánt ővező tisztelet

²Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története.* (História Könyvtár, Monográfiák 17). MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2001.

1454-ben V. László király levélben tájékoztatta Szabolcs megye közönségét azokról az intézkedésekről, melyeket a Budán összegyűlt országgyűlés a török elleni hadjárat érdekében dekrétumba foglalt. A megye birtokosainak emlékezetébe idézve a híres Konstantinápoly minap a törökök által történt elfoglalását, a király a következő szavakkal ecsetelte a helyzet komolyságát: „mert különben féltő, hogy ennek az egész országnak a szent keresztény vallástól átitatott gépezete (totius huius regni machina sacra religione Christiana imbuta) teljességgel elpusztul.”¹ A ‘gépezet’ ekkor még nem pusztult el, mint ahogy nem pusztult el az Árpád-ház kihalása, 1301 után sem, mert az egységes keresztény királyság és az egyházszervezet felfogta az országra nehezedő nyomást. Elpusztult azonban 1526 után, amikor a kereszténység belsőleg meghasadt, s a megingott szervezet és megrendült hit már nem állhatott ellen az egyre fölre tornyosuló veszélyeknek. A ‘gépezet’ maga az első ezredfordulón öltött határozott alakot, s mintegy kétszáz esztendőn keresztül magas hatásfokon működött, biztosította a térségben lakók mindennapi életének feltételeit. A 12. század végétől ugyan többször is sor került kisebb javításokra — ma talán modernizációnak neveznénk ezeket — s ezek újabb három évszázadra meghosszabbították a működőképességet, a ‘gép’ maga azonban a javítgatások ellenére is alapjában István király alkotása — amint Engel Pál könyve címében is hirdeti — *Szent István király birodalma* volt és maradt, egészen a Mohács mezején való pusztulásig.²

Éppen ezért talán nem aránytalan az a tisztelet, amivel évszázadok hosszú során át évente megülte a Kárpát-medence népe István király ünnepét, mióta pedig a történelem viharai miatt egyesekeket a haza hagyott el, mások meg maguk kényszerültek arra, hogy számkivetésbe vonuljanak, külhonban is gyakran emlékeznek augusztus hónapban arra az uralkodóra, aki a közvélekedés szerint a keresztény királyság, a magyar államiság megalapítója volt — mondhatni a világ minden táján. Sokan hisznek és remélnek István király érdemeiben és égi közbenjárásában, akit a köztudatban nemcsak személyében, de tevékenységében és környezetében is szentség vett körül, s akinek személye sajátosan fonódott össze a vallási életben a Boldogságos Szűzzel. 1900-ban, 1938-ban, 1988-ban, végül 2000-ben az ünnep különösen is kiemelkedett a magán- és közösségi élet hagyományos kereteiből, a kerek évfordulók közéleti eseményekkel párosultak, a politika (egyszer nemes módon, máskor meg nemtelenül) megpróbálta saját céljai szolgálatába állítani a történelmi emlékeztést, a tudomány rendszerint össz-

³Ezeket felsorolja a legutóbbi életrajz:

Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila: *Szent István és III.*

András. (Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból).

Kossuth Kiadó, Budapest, 2003, 115–118.

Válaszra váró kérdések

A keresztény királyság születési idejének kérdése

⁴Latin szövege és Érszegi Géza magyar fordítása, in: Györffy György (főszerk.): *Árpád-kori oklevelek, 1001–1196.* Balassi Kiadó, Budapest, 1997, 19–20, 103–105.

szefoglaló művekkel és ünnepi tanulmányokkal tisztelgett a mindekori alkalom előtt. A 20. század legjelentősebb történészei (Karácsnyi János, Hóman Bálint, Györffy György, Bogay Tamás, Kristó Gyula)³ sorra megírták a maguk 'István királyát', mások részletkutatásokkal gazdagították azt a képet, ami ma már elég nagy részletességgel állítja elénk a nagy király alakját. Különböző forrásgyűjteményekben a teljesség igényével gyűjtötték össze a tudomány emberei azoknak a kútfőknek a szövegét (egyik helyen eredeti nyelvükön, másutt meg magyar fordításban), melyeknek a behatoló tanulmányozásával ki-kí saját meggyőződést alakíthat ki a lezáratlan történeti kérdésekkel kapcsolatban.

Az ünnepeltről és az ünnepről, sőt a valahai ünneplőkről ily módon ma már nagyon sok mindent tudhatunk vagy sejtethünk, sok kérdés azonban továbbra is válaszra vár, a válaszok pedig nem ritkán a korokkal is változnak. A kérdések sorából három érdemel ma különös figyelmet, mert az ezekre adott, sokszor egymásra épülő tudományos válaszok nemcsak kiállni látszanak az idők (és persze a történeti forráskritika) próbáját, de magukban is érzékeltetik István király történelmi nagyságát. A három kérdés közül az első, hogy mi is befolyásolta az uralkodót a 'mikor' megválasztásában, miért éppen az ezredforduló rövid néhány esztendejét tette a 'gépezet', a keresztény királyság születési idejévé? A másik — nevezhetnénk ezt akár a 'hogyan'-nak —, hogy milyen elképzelések vezették az uralkodót, amikor — a törvényei szavával élve — új 'monarchiánkat' berendezte? Végezetül választ igényel az a kérdés is, hogy az alkotásból mi is valójában az ünnepeltté, s mi az, amit a századok hite kapcsolt a személyéhez?

A keresztény állam kezdeteit rendszerint — nem is ok nélkül — a keresztény királyavatással (kevésbé pontos szóhasználat: a koronázással) szokás azonosnak tekinteni. A 'mikor' kérdése azért is látszik történetileg különösnek, mert István — apja 997-ben bekövetkezett halálát követően — elődje akarátának megfelelően azonnal elnyerte a nagyfejedelmi méltóságot, s a lázadó rokonnal, Kopánnyal való harcot követően a Géza-kori szervezésre és térítésre alapozva a születésétől keresztény hitben nevelt István felkenethette volna magát. Ehhez sok tekintetben kedvezőek voltak a körülmények, s az a katonai győzelem is megvolt már, melyet az uralkodóavatás feltételeként akkoriban el is vártak a trónjelölttől. Erről sajátosan vall István egyik, szövegében utólagos változtatásokkal korunkra maradt oklevele, a Pannonhalmi Kiváltságlevél: „*Ugyan-ezen monostor testvéreinek szent imái miatt... felbátorítva lettünk ugyanis győztesek.*”⁴ Ha pedig István továbbra is várakozó álláspontra helyezkedett, miért nem várt addig, míg az összes ellenfelével le nem számolt? Ebben az esetben feltehetőleg 1028–1030 között, a Maros vidékén az uralkodói akarattal szembeszegülő Ajtony legyőzésével jött volna el a megfelelő alkalom. Annak idején Váczy Péter fejtette ki részletesen azt az elképzelést, hogy a 11. század elején a Ma-

gyar Királyság társadalmi-politikai valósága legtöbb jellemzőjében közelebb állt az 5–6. század úgynevezett barbár királyságaihoz, mint saját korának nyugati állam-berendezkedéseihez. Ez méltán irányította a kutatás figyelmét arra, hogy az 5–6. századi barbár királyok 'viselkedésében' keresse az időpont kiválasztásának az okát. Itt azonban a történész azt tapasztalta, hogy a pogány germán királyok megkeresztelkedésével kapcsolatos hagyomány nem annyira a történeti valóságot, mint inkább azt a szándékot tükrözte, hogy igazolják a pogány királyi szentség feladását. Ez utóbbi ugyanis az alattvalók hite szerint a földnek termékenységet, az alattvalóknak alkalomadtán gyógyulást jelentett. A Nagy Konstantin történetén alapuló megtérési modellek a hadisikert követően azonnal igazoltnak tekintették az új hit erejét.⁵ Ismeretes az is, hogy a Koppány elleni győzelem esetére István maga is tett fogadalmat, de nem a megtérésre, pusztán a pannonhalmi monostor megadományozására. A születésétől fogva keresztény uralkodó a királlyá kenés szertartásával bizonytalannal jelezni kívánta, hogy nem pusztán a Kárpát-medence erős ura, hanem a keresztény népek közösségének elismert uralkodója kíván lenni. Ezen szándéka valóra is vált, a messzi Szászországban mindenesetre Merseburg püspöke megértette az üzenetet.

⁵Zsoldos Attila: *Adalékok a magyar koronázási palást Krisztus-ábrázolásának eszmetörténeti hátteréhez*. Aetas, 1993/1. 5–13.

A székhely kiépítésének munkálatai

Nem kizárt, Istvánt a döntésben a királyavatásra kiszemelt székhely kiépítési munkálatai is hátráltatták. Esztergom ugyan hagyományosan ekkor már az Árpádok egyik központja volt, s az kellett legyen a másik, Fehérvár is, egyik településen sem állhatott még azonban az alkalomhoz méltó egyházi épület. Esztergomot püspöki és érseki székhellyé István maga emelte, s ugyancsak ő alapította és építtette Fehérváron az *imitatio imperii* (a császárság utánzása) jegyében, aacheni mintára papi testület kezelésére bízott Nagyboldogasszony bazilikát, mely azután (görög forrásadat szerint legkésőbb a 12. század végére) az Árpádok hagyományos trón- és koronázótemploma lett. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyetlen, István királlyá kenéséről beszámoló egykorú kútfő szerzője, Thietmar merseburgi püspök szoros kapcsolatot látott az egyház-szervező tevékenység és a keresztény királyi méltóság elnyerése között. Ennek annál is inkább jelentőséget kell tulajdonítani, mivel ez az egyetlen tény, melyre nézve a külföldi megfigyelő kétségkívül azonos megállapításra jutott a későbbi, Hartvik püspök által rögzített magyarországi hagyománnyal — a koronázással kapcsolatban.⁶ Márpedig a Géza nagyfejedelem idejében egy missziópüspök székvaraként használt Veszprém kivételével ekkor még nem voltak egyházkormányzati intézmények az ország területén. Erről maga István is így nyilatkozott a Pannonhalmi Kiváltságlevél később módosított (úgynevezett interpolált) részében 1002-ben: „*E hely (ti. Szent Márton monostora, azaz Pannonhalma) kivételével nem voltak még püspökségek és apátságok Magyarországon.*” A független országról pedig az akkoriban a külkapcsolatokban mérvadó jog is

⁶Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged, 1999, 107–114. (Thoroczkay Gábor fordítása.)

⁷Gerics József: *Korai államelmélet érvényesülése István korában.* In uő.: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* (METEM könyvek 9.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1995, 65–70, 69.

Politikai megfontolások

pontos fogalmat alkotott. Az egyik, később Sevillai Szent Isidorus nevéhez kapcsolt, akkoriban rendkívül elterjedt kánoni gyűjtemény az önálló királyság (*certa provincia*) legfőbb ismérvének egy, más országok egyházszervezetének alá nem rendelt érsekség meglétét tekintette, amihez még kilenc vagy tíz püspökségnek is kellett járulnia. Más kánoni rendelkezés szerint az érsekséggé emelés feltétele volt legalább három tartományi püspökség megszervezése. Ezek a körülmények összességükben az ezredforduló előtt bizonyosan nem álltak fenn, így a királlyá kenést számos tárgyi körülmény is késleltethette. Mégis igen valószínű, hogy a szinte jelképszerűnek tekinthető időpont megválasztására Istvánt leginkább politikai éleslátása sarkallta.⁷

Már a 10. század magyar nagyfejedelmével és kalandozó vezérével kapcsolatban felmerült, hogy éles szemmel figyelték és pontosan ismerték a nyugati világ politikai viszonyait. Hogy ez Géza örökösével is így volt, annak fontos írásos dokumentuma maradt korunkra az *Intelmek* szövegében. A forrásrészlet megértéséhez azonban tudni kell, hogy István négy évtizedet átívelő uralkodása alatt annak a pusztaság lehetősége, hogy a Kárpát-medence magyarsága független államiság kereteit nyerje el, rendkívül szűkre szabott volt, a siker pusztaság reménye is valójában néhány hónapra korlátozódott. Ezen a ponton azonban már fontos figyelmet szentelni a kereszténység korabeli tartalmának és szervezetének, mely a fiatal magyar királyságot határai közé fogadta. Az Ottók 962-ben létrehozott birodalmában a belső területeken az egyházakra *servitium regis* néven számon tartott különös kormányzati terhek hárultak, a missziós területen pedig a püspökségek és birodalmi apátságok a császári hatalom kiterjesztésének eszközei voltak. Az egyházszervezet kiterjesztése az uralkodó legszentebb kötelességei közé tartozott, egyben azonban a birodalom politikai expanzióját is szolgálta. Ezen a rendszeren támadt rés 999-ben, amikor III. Ottó vette át a Birodalom kormányzását. Ő a nemzetek sokaságán nyugvó antik Római Birodalom felújítását tekintette politikája lényegének, univerzális igényét egyben a neki független állami létben alárendelt népek sokaságában látta megvalósíthatónak. A tervben nem kis szerepet szánt a Birodalom keleti végein újonnan megtelepült lengyeleknek és magyaroknak.

III. Ottó kísérlete a Római Birodalom felújítására

Abban a néhány esztendőben, amikor a *Renovatio Imperii Romani* ('a Római Birodalom megújítása') volt a császárság legfőbb politikai törekvése, az akkor kialakulófélben lévő egyházszervezeteket nem rendelték alá a német birodalmi egyház érsekségeinek, Esztergom és Gniezno nem lettek Mainznak alávetett tartományi püspökségek, hanem önálló egyháztartományként rendezték be őket. A cél ugyanaz maradt, a módszer azonban lényegét tekintve változott meg: a hangsúly a hódításról rövid időre az univerzális kereszténység szervezetébe való bekapcsolásra tolódott, ami valóban Európa strukturális alapjainak megteremtését jelentette. A szász

ősöktől és bizánci anyától származó ifjú császárban és nevelőjében, az általa pápává tett Aurillaci Gerberben, a későbbi II. Szilveszter pápában ezekben az években született meg az a gondolat, mely Dantéval bezárólag a középkori Európa kultúregységét kiformalta, s amelyen már a 14. századtól fogva egyre jobban előretörő nemzetállami fejlődés sem volt képes rést ütni. Ez az eszme, amely a német birodalmi politika expanzív, hódító törekvéseit feladta, a történetfilozófus Christopher Dawson szavai szerint lényegében nem vált soha valósággá, de „gyakorlati eredménye sem volt olyan kevés, mint általában feltételezik, mert Ottó és Gerbert közös világkormányzatának szűkre szabott éveiben új keresztény népek jelentkeztek Kelet-Európában, és semmi kétség, hogy az ő befolyásuknak... tudható be, hogy a lengyelek és a magyarok felszabadultak az államossított német egyház felsőbbsege alól és önállóan szervezhették meg egyházukat, mint nemzeti kultúrájuk önállósulásának nélkülözhetetlen előfeltételét. (...) A kereszténység már nem egy imperialista önkényuralom jogára alatt egyesül, (...) hanem szabad népek szabad társulása, élén a pápával és a császárral. A kereszténységre való áttéréssel eddig a népek elvesztették politikai önállóságukat és nemzeti hagyományaikat. (...) A 10. század végén azonban új keresztény államok születnek Skandináviától le egészen a Dunáig.”⁸ A lengyel származású Oskar Halecki ehhez még annyit tett hozzá, hogy ezen eszme háttérében születhetett meg a *respublica Christiana*, a keresztény nemzetközösség, melyet éppen a magyarság szempontjából sorsdöntő 11–13. század között fogott össze a legerősebben belülről a keresztény közösségérés.⁹

⁸Christopher Dawson: *Európa születése*. Hn. [1938], 293.

⁹Oskar Halecki: *Európa millenniuma*. (Ford. Bérczes Tibor.) (Europica Varietas). 2000 – Század-vég Kiadó, Budapest, 1993, 125–126.

Szent István viszonyulása III. Ottó törekvéseihez

¹⁰Bollók János fordítása in: *Az államalapítás korának írott forrásai*, i. m. 135–136.

¹¹Szücs Jenő: *Szent István Intelmei: az első magyarországi államelméleti mű*. In: *Szent István és kora*. (Szerk. Glatz Ferenc – Kardos József.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1988, 32–53.

Annak, hogy Szent István lényegét tekintve értette meg III. Ottó törekvéseit, s tudatosan csatlakozott azokhoz, fontos bizonyítéka fiához intézett uralkodói testamentuma. A Római Birodalom felújításának programja, melynek alapeleme az antik kulturális örökség teljes egészében való vállalása volt, István *Intelmeinek* hatodik fejezetében jelenik meg: „Kezdetben azáltal növekedett a Római Birodalom, attól váltak naggyá és dicsővé a római királyok, hogy különböző égtájokról sok nemes és bölcs férfiú sereglett össze náluk. Róma bizony még ma is szolga volna, ha Aeneasék fel nem szabadították.”¹⁰ Az *Intelmek* szerzője Lotaringiából származó főpap lehetett,¹¹ stílus és terminológiai egyezések alapján jó okkal feltételezhető, hogy ugyanez a szerző fogalmazta István király törvényeit, melyeknek előszava a kereszténységhoz való csatlakozás konkrét tartalmát is elárulja: „mivel minden nép saját törvényei szerint él (*unaqueque gens propriis utitur legibus*), ezért mi is, Isten akaratából országunkat igazgatván, a régi és új császárok példáját követve, törvényhozó elmélkedéssel meghatároztuk népünk számára, miképpen éljen tisztességes és békés életet” (Szilágyi Loránd fordítása). Ha mindehhez hozzáteszük, hogy az idézett törvény első cikkelyei szövegükben azonosak a 847. évi Mainzi zsinat és egy kánongyűjtemény rendelkezéseivel, akkor világosan előttünk áll István politikai programja, mely a maga nemzeti keretei között a keresztény birodalmi tradíciókat törekedett megvalósítani, s alapelemeiben összezsengett III. Ottó felfogásával.

**A két állam
kapcsolatának
megromlása**

¹²Balogh József:

*A magyar királyság meg-
alapításának világpolitikai
háttére. Századok 66
(1932) 152–168.*

**Szent István
elképzelései
az új királyság
berendezéséről**

**Az *Intelmek*
nyolcadik fejezete**

¹³Kristó Gyula (szerk.):

*Az államalapítás korának
írott forrásai, i. m.
124–140, 136.
(Bollók János fordítása.)*

A befogadó szervezet azonban az ezredforduló elmúltával közel sem biztosított a beilleszkedéshez kiegyensúlyozott körülményeket. III. Ottó tervének nagyságát saját barátai sem értették meg, német kortársai pedig gyanakodva szemlélték, majd mereven elutasították. Utódának, az Istvánnal közeli rokon II. Henriknek a halálát követően a Birodalom és Magyarország viszonyát egyre ridegebben értelmezték, a folyamat betetőzéseként 1030-ban éppen annak a Német-Római Birodalomnak a részéről érte fegyveres támadás az országot, mely elvben e népközösségnek tagja, hivatásánál és tekintélyénél fogva, legalábbis III. Ottó elképzelése szerint, erkölcsi vezetője volt. A királlyá kenés időpontjának kiválasztásában eszerint más körülmények figyelembe vétele mellett a kedvező politikai helyzet felismerésének és egy Európa alapjait kiformaló politikai programhoz való csatlakozási szándéknak is szerepet kell juttatni.¹²

A másik kérdés a 'hogyan', vagyis az új királyság berendezésének módja és a mögötte álló szándékok és eszmék. Tudott dolog, hogy a hagyomány Istvánnak tulajdonítja az Árpád-kori vármegegyerendszer, a királyi birtokszervezet, a bíraskodási rend stb. alapjainak lerakását, illetve az egyházszervezet kialakítását és a térítést. Az életformaváltás alapvető részletei sok tekintetben homályban maradnak annak ellenére, hogy a keresztény térítés kapcsán nem ritkán szóba kerültek azok a türelemre alapozott módszerek, melyeket az egyháztörténetírás Canterbury Szent Ágoston (+605) személyével szokott összefüggésbe hozni. E tekintetben szerencsés ismét az *Intelmek* szövegéhez fordulni, már csak azért is, mert újabban Kapitánffy István mélyreható filológiai elemzése fontos, eddig számításba nem vett következtetésekre vezetett.

A Bizánc történetét kutató tudós a görögöknek a hazai latin forrásokban való előfordulását kutatva tette vizsgálat tárgyává az *Intelmek*nek már korábban is sokat vitatott nyolcadik fejezetét, mely a hagyományban a 'Fiak követése' címet viseli. Mivel a régebbi kutatás szerint a fejezetet egyfajta 'nemzeti elv' uralja, s ez éles ellentétben lenne a hatodik fejezet fentebb idézett 'nemzetek felettségével' (ennek nevezetes mondata, mely az úgynevezett „Szent Istváni gondolat v. állameszme” alapjául is szolgált: „*Mert az egy nyelvű és egy szokás szerint élő királyság gyenge és törékeny*”¹³), volt olyan kutató, aki úgy tartotta, hogy a nyolcadik fejezet szövege később, valamikor a 13. század elején kerülhetett az istváni műbe. Látványosan ezt támasztotta volna alá a második mondat is, mely így hangzik: „*Tudd meg, a legnagyobb királyi dísz követni az ősi királyokat (antecessores reges) és utánozni a tiszteletreméltó szülőket.*” Később egy újabb mondat szinte keretezi is a mondanivalót: „*Nehéz lesz megtartani királyi hatalmat ezen a vidéken, ha nem fogod utánozni uralkodó elődeidet. Hiszen melyik görög kormányozhatná a latinokat görög szokás szerint, vagy melyik latin kormányozhatná a görögöket latin szokás szerint? Semelyik.*” A nehézséget az „előtted uralkodó királyok” kifejezés jelentette, hisz mindenki előtt nyilvánvaló, hogy (keresz-

Az „uralkodó elődök”

tény értelemben vett) királyelődökkel (többes számban) Imre herceg trónra kerülése esetén nem számolhatott.

Sokan sokféle magyarázattal igyekeztek védelmezni a szöveg eredetiségét, többek között volt kutató, aki abban kereste a megoldást, hogy a szerző a tartalmi pontosságot feláldozta a rím kedvéért (*regnum ~ regum*), mások meg úgy vélekedtek, hogy nem a valóságos uralkodó elődökre, hanem a középkori királyi hatalom eszmei előképeire, az ószövetségi Salamonra és Dávidra kell vonatkoztatni az idézett szöveghelyet. Az ugyan aligha lehet kérdéses, hogy a királyság ’őstípusai’ fontos szerepet játszottak a 11. századi ideológia kiformálásában, Kapitánffy mégis inkább arra mutatott rá, hogy a latin forrásban valóban a tulajdonképpeni uralkodó elődökről van szó, akiket a 11. század vége előtt mindenféle fenntartás nélkül neveztek királyoknak (*rex*) a hazai és külföldi latin nyelvű források egyaránt. Ha pedig így van, s István valóban nagyfejedelem elődeinek szokásait ajánlotta kijelölt utóda, Imre herceg figyelmébe, a fejezet szövege igen fontos mondanivalót hordoz az István-kori történeti valóságra vonatkozóan. A fentebb idézett keretben ugyanis azt javasolja még fiának az apa, hogy *„atyádnak, vagyis nekem a rendelkezéseim (edicta) mindig legyenek a kezed ügyében, (...) s szokásaimat (mores), melyeket a királyi méltósággal összeegyeztethetőnek látsz, a kétély bármiféle bilincse nélkül kövesd.”*

A törvények szerepe a társadalom átalakításában

A bizantinológus kutató olvasatában ez azt jelentette, hogy István számolt azzal, hogy udvarában és környezetében vannak olyanok, akik a társadalom átalakítását az akkori magyar társadalomban merő újdonságnak számító írott törvények (*edicta*) további meghozatalával látták felgyorsítandónak, az uralkodó maga ugyanakkor úgy gondolta, hogy az általa kiadott két törvénykönyv elégségesen betöltötte a szerepét, újabb írott törvények meghozatalára (az ősök alatt érvényes jog további változtatására) már nincs szükség, hisz a mindennapi élet kereteit kellőképpen biztosítják a pogány fejedelmek elődök alatt kialakult szokásjognak a keresztény királysággal összeegyeztethető normái. A nagy király előrelátását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az Imre halála után kijelölt utód, a Velencéből származó Orseolo Péter a későbbi *Krónika* szavaival „mindent a maga szokása szerint tett”, újabb írott törvényeket hozott, adókat vezetett be, s ezzel nemcsak saját személyes sorát, hanem a keresztény királyság önállóságát is veszélybe sodorta.

A rítusválasztás

Kapitánffy másik következtetése a görög és latin szokásokból indult ki, rámutatott ugyanis, hogy a népnevek ez esetben nem az antik vagy kortárs görög vagy latin nyelvet beszélőkre, vagy politikai alakulatokra, hanem a nyugati (latin) és keleti (görög) szertartású keresztények ekkor már jelentősen egymásétól eltérő szokásrendjére vonatkoztak. Ebből viszont halványan egy másik udvari nézeteltérés körvonalazódik, ti. István környezetében még mindig vita tárgy lehetett az *Intelmek* megfogalmazása idején a rítusválasztás kérdése, illetve a görög egyházszervezet intézményeinek kiszorítása.

¹⁴Kapitánffy István:

Hungarobyzantína.

Bizánc és a görögség

középkori magyarországi

forrásokban. Typotex,

Budapest, 2003, 17–37.

A hagyományformálás kérdése

Géza fejedelem és Szent István

Mindkét megállapítás immár forrásalapon igazolja azt a feltevést, amit a történetírás már korábban is sejtett, hogy ti. István király a társadalmi-politikai rend megváltoztatását türelmes, a társadalom tűrőképességét szem előtt tartó, a korábbi értékeket és normákat lehetőség szerint fenntartó és megőrző módszerekkel igyekezett keresztülvinni. Utóda, Péter király éppen uralkodási módszereiben helyezkedett szembe előde akaratával, amiért a magyarok a *Krónika* szerint a „damnatio memoriae” (emlékezet eltörlése) eszközével büntették, emlékét is el akarták törölni, s ez nem kis mértékben sikerült is.¹⁴

Láttuk fentebb, hogy történészek és régészek között továbbra is vita tárgya a kormányzat vidéki intézményeiként létrejött vármegyék szervezésének Gézához vagy Istvánhoz kapcsolása. Ez felveti a hagyományformálás kérdését. Több történész és filológus rámutatott arra, hogy a 11. század végének óriási jelentősége van a nemzeti hagyomány alakot öltésében. Amiképpen ugyanis az egyházban kialakult egy új veretű, Róma-központú, univerzális igényű, a papságot a hívők köréből kiemelő gregoriánus egyházfogalom, a gregorián pápaság világi igényeinek hatására sok helyütt — így Magyarországon is — átfomálódott a politikai hagyomány és az államról vallott felfogás, aminek többek között lényegi eleme az volt, hogy hol is húzzák meg a rég- és a közelmúlt korszakhatárait. Amint szó volt róla, a 11. század végéig különösebb megkülönböztetés nélkül emlegették királyként a pogány uralkodókat is. Az időben harmadik, legterjedelmesebb István-életrajz szerzője, Hartvik püspök ezzel a szokással mereven szakított, Istvánt is csak az után nevezte munkájában királynak, hogy felkenték, előtte a fejedelem (*dux*) kifejezést alkalmazta rá. Ettől kezdve gyökeresedett meg az a felfogás, mely a magyar történelem legfontosabb korszakhatárát nem a keresztény térítés megkezdésében vagy a nép megtérésben, nem is István trónra lépésében jelölte ki, hanem a keresztény királyavatást tette meg a korszakokat egymástól elválasztó eseménynek.

Ugyancsak ekkor öltött formát az a felfogás, mely a keresztény királyság intézményeinek létrehozását kizárólag Istvánnak tulajdonította, háttérbe szorítva ezzel nemcsak azokat a 11. században kétségkívül létező hagyományokat, melyek ebben kizárólagos vagy részleges szerepet juttattak III. Ottó vagy II. Henrik császároknak, vagy éppen Szent Wolfgang és Szent Adalbert térítőtevékenységének, hanem még István családtagjait is, legfőképpen apját. Géza fejedelemnek ugyanis bizonynyal meghatározóbb volt a munkálkodása annál, amit a 11. század végén rögzült hagyomány megőrzött vele kapcsolatban, hogy ti. fiát megkereszteltette és keresztény hitben neveltette. Abban ugyanakkor, hogy a sokak előmunkálatai és közreműködése mellett létrejött ’gépezet’ 1301-ben, az utolsó fiági Árpád-házi halálával nem esett darabjaira, óriási szerep jutott István emlékének és a 11. század végén megalapozott sajátosan magyar politikai hagyománynak.

A közvetlenül 1083 előtt írt Nagyobb István-legendája a politikai viták keresztültüzeiben született, ekkor ugyanis két univerzális igényeket hangoztató hatalom is igényt formált a Magyar Királyság hűbéri alávételére. A Német-Római Birodalom ura, IV. Henrik Salamon magyar király 1074. évi hűbéri esküjére hivatkozhatott, vagy még régebben Orseoló Péter esetére, aki 1045-ben hűbérbe vette saját országát IV. Henrik apjától. VII. Gergely pápa azonban több okot is felsorolt Magyarországra küldött leveleiben, amelyek miatt meggyőződése és hite szerint Magyarország a Szentszék evilági hűbérének számított. Gergely pápa saját, Szent Péter érdemeire hivatkozó imáinak és ennek nyomán Isten igazságos ítéletének tulajdonította azt, hogy az Úr a királyi hatalmat Salamonról unokatestvérére, Gézára ruházta (*translatio regni*), elképzelésében szerep jutott III. Henrik 1044. évi hódításának is, de legfőbb érve mégis az volt, hogy István élete végén királyságát Szent Péternek — VII. Gergely meggyőződése szerint a pápaságnak — ajánlotta föl. A széles körben ismertté vált pápai levelek nem maradhattak válasz nélkül, azok nyílt elutasítása azonban a császár malmára hajtotta volna vizet. Szent László (1077–1095) 1083-ban elrendelte István király, Imre herceg és Gellért csanádi püspök (és minden valószínűség szerint a Vág-völgyi remeték) testének felemelését (*elevatio*). Az augusztusban Fehérváron zajlott eseményre a király megíratta István király első életrajzát, a Nagyobb István-legendát.

**A legenda legfontosabb
eszméi mondanivalói**

A munka szerzője bizonyosan bencés szerzetes volt, akinek egyik legfontosabb szándéka a legenda megalkotásakor a 'timor Dei' (istenfélelem) felébresztése volt a hívekben, a komor hangulatúra sikerült szövegben azonban összefoglalta mindazt a tudást és emléket, ami ekkor még elevenen élhetett az országalapító királyról. Az író elméleti felkészültségét dicséri, hogy előbeszédében történeti keretbe ágyazta a magyar nép múltját, üdvtörténeti háttérrel festett hozzá, s hangot adott azon meggyőződésének, hogy a magyar nép pogány korszakában is Isten akaratát teljesítette, s ebben nemcsak rosszabb nem volt a nyugati népeknél, hanem felül is múlta azokat. A legenda elbeszélésébe pedig két alkalommal is beleszötte azt a gondolatot, hogy István (először a német támadás előestéjén, majd második alkalommal a halála közeledtét érezve) a „kereszténység zsenge palántáját”, Magyarországot Szűz Mária védelmébe ajánlotta, a Boldogságos Szűz örökrészévé tette.¹⁵

¹⁵Gerics József: *Politikai és jogi gondolkodás Magyarországon VII. Gergely pápa korában*. In uő.: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*, i. m. 144–164.

**Szent István
Mária-tisztelete**

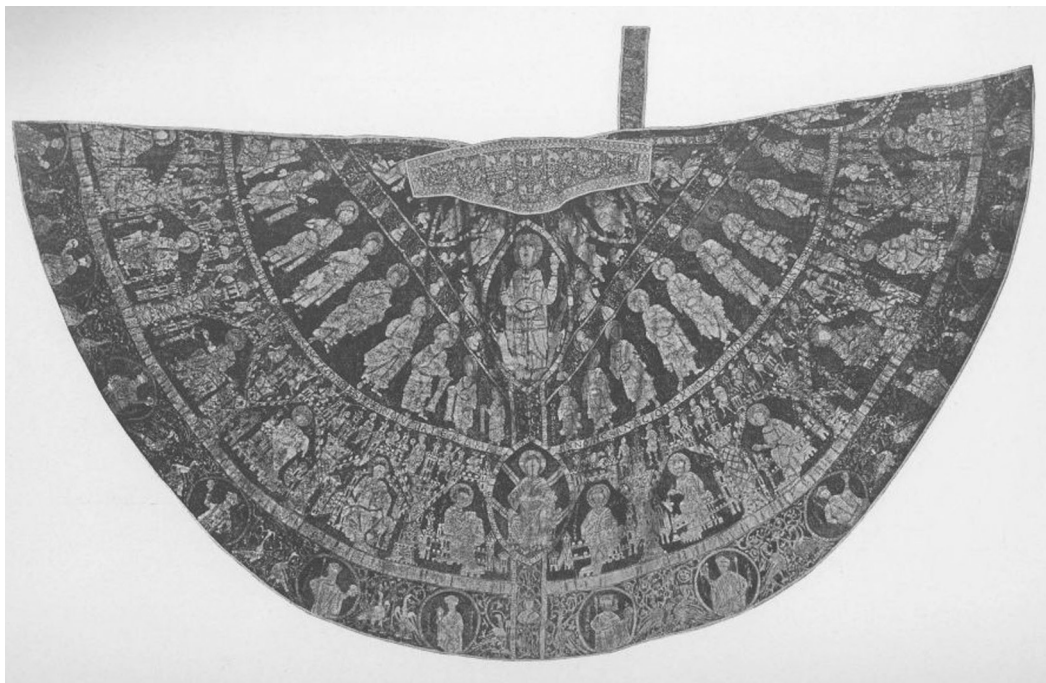
Azok az adatok, melyek István király személyes Mária-tiszteletét bizonyítják, arra vallanak, hogy a legendaíró az adott esetben valós történeti hagyományt rögzített, vagyis a Máriának történeti felajánlásra minden bizonnyal még István életében sor került. Ezt a tényt azonban a szerző egy olyan elméleti keretbe foglalta, mely nemcsak VII. Gergely pápa Szent Péterre hivatkozó érvére adott félre nem érthető választ, hanem történeti hagyományt teremtett, mely a megszületésétől kezdve alapját képezte egy sajátosan magyar, középkori politikai elméletnek, ma talán úgy mondanánk: ál-

¹⁶Gerics József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 248.

lamelméletnek (*Regnum Marianum*). Az az elképzelés ugyanis, hogy a Magyar Királyság Szűz Mária személyes védelme alatt áll, a 13. század végére szilárd meggyőződéssé csontosodott. Egy német krónika tartotta fenn azt a hírt, hogy mielőtt az utolsó Árpád-házi királyt, III. Andrást megkoronázták volna, a főpapok és a főurak esküt vettek ki tőle többek között arra nézve, hogy „mindenkor gyarapítani fogja a magyar jogot és visszaszerzi és visszaállítja régi jogába azt, ami a Boldogságos Szűz birtoka, azaz Magyarországból (*daz unser frowe eigen, daz ist Ungerlant*) idegen kézre német fejedelmekhez került.”¹⁶

Az államfogalom pillérei

A szintén István személyéhez kapcsolt Szentkoronába és annak királyavató erejébe vetett bizalom mellett minden bizonnyal a Szűz Mária országot védelmező szerepébe vetett erős hit volt az a két tényező, mely egyelőre az új urakat, Csák Mátét meg a hozzá hasonlókat megakadályozta abban, hogy III. András halála után saját önös érdekeiket hajszolva részeire szabdálják az országot. A két meggyőződés a határozott államfogalom pillérévé vált, s megóvta István király birodalmát, a 'gépezetet' attól, hogy működésképtelenné válva darabjaira essen, majd elpusztuljon.

A koronázási palást

István király és a művészet

TAKÁCS IMRE

1959-ben született. 1983-ban szerzett művészettörténeti diplomát az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen, jelenleg főmuzeológus az Iparművészeti Múzeumban.

¹Gerevich Tibor: *Magyarországi művészet Szent István korában*. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. (Szerk. Serédi Jusztnián.) III. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938, 81–110.

²*A művészet Szent István korában*. In: *Szent István és kora*. (Szerk. Glatz Ferenc – Kardos József.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1988, 113–132.

Az István király személyéhez és korához köthető alkotások kérdése

Több mint hetven évvel ezelőtt látott napvilágot Gerevich Tibor nagy ívű tanulmánya *Magyarországi művészet Szent István korában* címmel,¹ és több mint két évtizede, hogy megjelent Tóth Melinda újabb, korszerű áttekintése ugyanebben a témában.² Ezt a két összefoglalást ajánlhatnánk ma is bevezető olvasmányként mindazoknak az érdeklődőknek, akiket az a kérdés foglalkoztat, hogy milyen kulturális környezetben, milyen látható, reprezentációs eszközök kíséretében és milyen ceremóniák keretei között ment végbe az istváni államszervezés páratlanul sikeres műve. Egyáltalán mit ismerünk ennek a kornak a gondolataiból, élményeiből és vízióiból? Tudjuk például azt, hogy a „képzőművészeti” alkotásoknak nem tulajdonítottak a mai művészetben érvényes módon autonóm értéket, sajátos modern „esztétikumot”, hanem mint jelentéshordozó eszközöket használták őket. Úgy értelmezték és fogadták be azokat, mint eszmét, méltóságot, személyt reprezentáló *imagót*, vagy mint az emlékezetet felfrissítő, az írásokat felidéző, illusztratív *historiát*. Az értékelések, a művek és forrásszövegek újabb megrostálásai változtathatnak az azonosított emlékek mennyiségén — eddig is így történt —, azt azonban a mégoly szigorú kritikai megfontolások sem fogják kétségbe vonni, hogy István király négy évtizedes uralkodása nemcsak Magyarország máig tartó történelmét alapozta meg, hanem erős nyitánya volt egy háromszáz éves történeti és művészettörténeti korszaknak, annak, amelyet Árpád-kornak hívunk. István király nemcsak uralkodói intézkedéseivel és törvényhozásával állított magas mércét utódai elé, hanem az általa alapított egyházak sorával, azok fejedelmi felszerelésével is követendő mintát és hivatkozási alapot adott utódainak.

A legtöbb fejtörést mindig is az uralkodó személyéhez vagy korához köthető, fennmaradt alkotások azonosítása és katalogizálása jelentette, és ezen a területen következtek be az utóbbi fél évszázadban a legnagyobb változások. Gerevich Tibor Szent István halálának 900. évfordulóján még az emlékeknek valóban impozáns sorozata fölött tarthatott seregszemlét. Közöttük azonban több olyant is megemlített, amelyekről már akkor is tudható volt, hogy a szent király halála után legalább másfél évszázaddal készültek, mint például a pécsi székesegyház 1200 körül épült nyugati márványkapuja. Ha nem is ilyen nagy mértékben, de tévedésnek bizonyultak azok a kísérletek is, amelyek a pécsi székesegyház és a székesfehérvári bazilika pillérfejezeteinek vagy az aracsí sírkőnek István korához való kötésére irányultak, és jócskán megingott az a

nézet, hogy a 11. századi székesegyházaink és monostortemplomaink egy részét jellemző palmettás-szalagfonatos kőfaragványok a 11. század elejének művészeti világát reprezentálnák. Ez utóbbiak esetében vannak kétséges datálású darabok, mint például a bizonyosan István uralkodásának elején alapított veszprémi székesegyházból előkerült töredékek vagy a pilisi apátság épületében másodlagosan felhasznált, ismeretlen eredetű palmettás faragványok, de nagyobb számban vannak e stílusnak olyan képviselői, amelyekről bizonyosan tudni lehet, hogy olyan, István király utódai alatt létesített egyházak épületéhez tartozhattak, mint a tihanyi (alapítva 1055-ben) vagy a szekszárdi bencés apátság (alapítva 1061-ben). E forrásokhoz köthető emlékek miatt gondoljuk ma azt, hogy a 11. századi építészetünkre nagyon jellemző — minden jel szerint bizánci eredetű — kőfaragó ornamentika virágkora nem a század első harmadára, hanem inkább a harmadik negyedére, a pogánylázadások utáni konszolidáció évtizedeire, I. András és I. Béla, valamint fiaik, Salamon és I. Géza korára esik. Azt a kérdést még sokáig fogja a magyar művészettörténet vitatni, hogy a balkáni kapcsolatokkal is rendelkező szalagfonatos, palmettás ornamentika elterjedése mögött milyen hatóerők állhattak. Közvetlenül hozzájárultak-e a díszítőstílus közép-európai karrierjéhez a 11. századon végighúzódó magyar-bizánci udvari kapcsolatok, vagy az olyan közvetítőállomásoknak lehetett-e inkább meghatározó szerepe a folyamatban, mint a 11. századi horvát állam, amellyel éppen I. Béla leánya, Ilona és Zvonimir király házasságkötése révén fonta szorosra történelmi kapcsolatait a fiatal magyar királyság.

Templomok és templomi felszerelések

³A *pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története*. I. (Szerk. Erdélyi László – Sörös Pongrác.) Budapest, 1902, 589–590. Kritikai kiadása: *Diplomata Hungariae Antiquissima I. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. Ab anno 1000 usque ad annum 1131.* (Edendo operi praefuit Georgius Györffy.) Academiae Scientiarum Hungarica, Budapestini, 1992, 39–41.

Az új magyar királyság első művészeti „megrendelése” templomok és templomi felszerelések voltak. A térítőszervezetek számára elsőként a dunántúli Pannonhalmán, Bakonybéli, Zalaváron alapított István király monastorokat, amelyeket északon Zobor, délkeleten Csanád alapítása követte. A magyar építészettörténet első, jól dokumentált, és az 1990-es évek közepén legalább töredékesen ismertté vált alkotása is monasztikus építmény: a pannonhalmi apátság korai templomának maradványa. Az apátság fennállásának legkorábbi említése, amely valamilyen monasztikus épület meglétét is feltételezi, egy 1001-ben (más felfogás szerint 1002-ben) kibocsátott, ünnepélyes királyi oklevélben található. Eszerint az uralma ellen támadt pogány rokonai felett diadalmaskodó, ifjú István király az elfoglalt terület, Somogy megye egyházi tizedét annak „a Pannonia hegyén lévő” Szent Márton monostornak adományozza, amelynek létesítését — miként írja — „még szülőatyánk kezdte, és mi fejeztük be...”, s amelynek apátja, Anastasius tanácsával segítette őt a győzelemhez.³ A 997-ben elhunyt, „pogány” Géza fejedelem kezdeményező szerepének említése az alapítási oklevélben egyrészt a szövegrész eredetisége mellett tanúskodik, másrészt a Csehországból kiinduló, a magyar térítőmisszióban a 990 körüli évektől kezdve tetemes részt vállaló Adalbert-tanítványok

⁴*Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stripis Arpadianae gestarum.* (Ed. Emericus Szentpétery.) II. Budapest, 1938, 409.

⁵Gerevich Tibor: *Magyarország románkori emlékei.* Műemlékek Országos Bizottsága, Budapest, 1938, 58.; Levárdy Ferenc: *Pannonhalma építéstörténete.* II. Művészettörténeti Értesítő 8, 1959. 104–106.; Ferenc Levárdy: *Les monuments d'architecture médiévale à Pannonhalma.* Acta Historiae Artium 8, 1962. 3skk.

⁶Tóth Melinda: i. m. 117.

⁷László Csaba: *Régészeti adatok Pannonhalma építéstörténetéhez.* In: *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve.* Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma, 1996, I. 143–169.

⁸Vác alapítási ideje vitatott, valószínűleg Szent István második, 1030 körüli püspökség-alapításai közé tartozik. Vö. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 314. A 16–17. században elpusztult székesegyház nyugati részének feltárt és értelmezésre váró maradványairól: *Pest megye régészeti topográfiája.* (Szerk. Torma István.) Akadémiai Kiadó, Budapest,

pannóniai letelepedésének kronológiáját hitelesíti. A templomot bizonyosan csak néhány évvel az adománylevél kibocsátása után szentelték fel, amit a szöveghez utólag hozzátoldott függelék tanúsít. Géza életében a munkákat tehát legfeljebb megkezdhatték, de még valószínűbbnek tűnik, hogy maradandó kőépületek emeléséhez csak halála után, talán éppen az 1001-ben írásba foglalt privilégiumok birtokában fogtak hozzá. Nem lehetnek teljesen indokolatlanok Hartvik püspök száz évvel későbbi szavai, amelyek Gézáról szót sem ejtve kizárólag Szent Istvánnak tulajdonítják a monostor létesítését.⁴

Az ezredfordulón emelt épület méreteit és jellegét illetően sokáig találgatásokra voltunk utalva,⁵ amíg Tóth Melinda fel nem hívta a figyelmet a templom eredeti, ellenszentélyes alaprajzi formájára, amelyet a 18. század végén és a 19. század 20-as éveiben készült felmérési rajzok még rögzítettek,⁶ és amelyeknek hitelességét régészeti kutatások alátámasztották.⁷ A nyugati szentély építőanyaga és falazási technikája folyamatosan kimutatható a templom mellékhajóinak falaiban is.

Az ellenszentélyes és feltehetőleg tornyos nyugati építmény a hozzá fűződő liturgikus szokásrenddel együtt az Ottó-kori birodalmi mintaképek hatékonyságát igazolja a magyar királyság területén, bizonyára nem függetlenül István király feleségének, Gizellának és német kíséretének jelenlététől. A templomépületek nyugati építményének ellenszentélyes kialakítására Magyarországon még két esetet ismerünk. Az egyik a 11. század 30-as éveiben alapított, de talán csak a század második felében felépített váci székesegyház, amelynek helyén nyugati kriptára utaló falmaradványokat tártak fel,⁸ a másik a váci egyházmegye déli határán talán valamikor 1100 körül — pannonhalmi vagy talán még inkább váci mintára — keleti és nyugati szentéllyel felépült szermonostori templom.⁹

Az ellenszentélyes templom típusa a 9. és 12. század között elsősorban a keletfrank birodalmi területeken terjedt el. A forma alkalmazása, amelynek révén az uralkodói trónus a templomban önálló és a papság kórusával, valamint a püspök katedrájával szemben kiemelt pozícióra tett szert, összefügg az Ottó-kori, majd később a Stauf uralkodóknak azzal a reprezentációs törekvésével, amely a császár és a pápa azonos súlyú hatalmának tételén alapult. Az uralkodói méltóság templomi megjelenésének adott önálló karaktert és sajátos, szinte allegorikus értelmet az ellenszentély, mint a főszentély tükörképszerű megismétlése. „Azt mondhatjuk, hogy a Karoling császárság, mivel létezését a pápának köszönhette, arra érzett késztetést, hogy a magántemplomot és a római bazilikát egymáshoz kapcsolja. Az Ottó-kori császárság ennek a gondolatnak alkotta meg új megjelenési formáját a *Civitas Dei* kétpólusosságának tételére alapozva. A nyugati szentélyben ült a császár, és vett részt az állami rítusokon, elnökölt a pápával együtt a zsinatokon. Az apszis eredeti, trónushely értelmezése még elevenen élhetett.”¹⁰ A Pannonhalmán előkerült faltöredékek István király korának alapker-

1993, 388–390, 48. kép;
 Vö. *Paradisum plantavit*.
Bencés monostorok a középkori Magyarországon.
 (Szerk. Takács Imre.)
 Pannonhalmi Bencés
 Főapátság, Pannonhalm,
 2001, 317.

⁹Vázlatos alaprajzát lásd:
 Trogmayer Ottó – Zombori István: *Szer monostorától Ópusztaszerig*.
 Magvető, Budapest, 1980
 (számozatlan függelékold). Szermonostor kronológiájának kritikus kérdéseiről legutóbb in:
Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon,
 i. m. 383–389.

¹⁰Günter Bandmann:
Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger.
 Mann, Berlin, 1951,
 228–229.

¹¹Vojtech Budinský-Krička
 – Nándor Fettich: *Das altungarische Fürstengrab von Zemplin*. SAV,
 Bratislava, 1973, 151–153.

¹²Tóth Sándor: *A székesfehérvári szarkofág és köre*. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon, 1000–1541*. (Szerk. Mikó Árpád – Takács Imre.)
 Magyar Nemzeti Galéria,
 Budapest, 1994.

¹³Varjú Elemér: *Szent István koporsója*.
 Magyar Művészet, 6,
 1930. 372–379.

¹⁴*Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stripis Arpadiae gestarum*, i. m. 437.

déseire irányítják rá a figyelmet. A tudatos művészi mintaválasztás és formaátvétel ez esetben az új eszmék befogadásának, az eddig idegen, új uralkodói magatartásformák felismerésének és válásának következménye.

A Szent István korától az utóbbi időkben elvitatott emlékek sorában „érzékeny veszteséget” okozott a székesfehérvári Szent István-szarkofág újraértelmezése, amit Fettich Nándor javaslatához¹¹ csatlakozva Tóth Sándor dolgozott ki.¹² A Székesfehérvárról 1813-ban a Nemzeti Múzeumba beszállított, római szarkofág átalakításával készített, nagy sírládát Varjú Elemér azonosította első királyunk nyughelyével,¹³ s így az elhunyt uralkodó lelkét csecsemőként égbe emelő angyal alakját mutató síremlék joggal válhatott évtizedekre az államalapítás korának egyik művészeti reprezentánsává, amely a korai magyar királyság antikvitáshoz való viszonyulását ugyanúgy érzékelteti, miként az új keresztény eszmékhez, nemkülönben a bizánci művészet képtípusaihoz való érzékeny hozzáállást. A stíluskritikával és forrásértelmezési módszerekkel dolgozó újabb megközelítés ezzel szemben arra a következtetésre jutott, hogy a római sírláda átalakítására és újrahasznosítására nem a király temetésekor, 1038-ban került sor, hanem minden bizonnyal a mintegy fél évszázaddal későbbi szentté avatását követően, 1083-ban. Nem valószínű ugyanis, hogy az igényes szellemi és nem kevésbé gondos szobrászi munkával elkészített művet földbe rejtették volna. Pedig kétségkívül erre a temetkezési módra következtethetünk Hartvik püspök elbeszéléséből, amely szerint a szentté avatáskor felnyitott fehérvári királysír folyadékkal volt teli, és hiába meregették, mindig újra megtelt.¹⁴ A szalagfonatokkal és figurális dísszel ellátott pompás szarkofágot tehát az István által alapított — életében valószínűleg be sem fejezett — székesfehérvári prépostság közepén, *in medio domus*, mint nagyszabású ereklyetartót, a középkori Európa első szent uralkodójának kultuszközpontját kell elképzelnünk.

Jóllehet le kell mondanunk arról, hogy a szalagra függesztett plasztikus palmetta frízek dekoratív sorozatát első királyunk építetői tevékenységéhez rendeljük hozzá, és be kell érünk azzal a felismeréssel, hogy az ezredforduló után emelt első székesegyházaink és monostoraink — ugyanúgy, mint tőlünk nyugatabbra épült kortársaik — elsősorban csupasz, puritán megjelenésükkel, dísztelen szerkezeti elemekkel, impozáns pillérekkel és falakkal keltettek hatást. A fehérvári templom ma csalódást keltő romjai már ebből sem árulnak el sokat. A néhány kőornyi magasságban meglévő apszisfal bizonyosan az első építési időszak emléke. Hartviknak a szentélyről írt sorai erre a részre vonatkozhatnak, amikor azt írja, hogy aranyló mozaikdíszy ragyogott a templom szentélyében. A rommezőn előkerült apró mozaiktöredékek bizonyára ehhez tartoztak. A szentély mellett mindkét oldalon a mellékhajók szélességével egyező, talán emeletes oldalépitmények helyezkedtek el, amelyeknek szerepe a bazilika különleges rendeltetésével állhatott összefüggésben. Az ala-

pító a templomot, mint „saját kápolnáját” határozta meg, amelynek kitüntetett feladata az állami reprezentáció, a királyszentelés ceremóniájának méltó lebonyolítása, kezdetben, és néhány generáció múltával ismét a királyi család sírjainak befogadása és emléküik ápolása volt. Ennek értelmében itt kellett gondoskodni az uralmi jelvényeknek, a koronának és a királyi trónusnak biztonságos őrizetéről is. Nem lehet véletlen, hogy már a 11. században úgy említik Fehérvárt, mint ami az „ország köldökén”, *in umbilico regni* helyezkedik el. Ebben az értelemben hasonló volt a szerepe Nagy Károly aacheni kápolnához. A grandiózus megjelenésű bazilika hatásában sem maradhatott el funkcionális mintaképétől, az építészetileg egészen más típust képviselő császári kápolnától. Méretei mellett a falak aranytól csillogó mozaikjai és a liturgia kellékei vonhatták magukra a figyelmet.

A koronázási palást

Az utóbbi évek egyik igen jelentős művészettörténeti felismerése szintén érinti a fehérvári bazilika korai történetét, jelentősége azonban ennél lényegesen nagyobb, amennyiben a magyar koronázási jelvényegyüttes legrégebb, datált darabjára, a Szent Istvánhoz kétségtelenül személyesen is kapcsolódó koronázási palástra vonatkozik. A közismerten István és Gizella megrendelésére, eredetileg miseruhának készült, aranyszálakkal hímzett, Krisztus, az apostolok, a próféták és a hitvallók képeivel ékesített, hosszú költői feliratokkal ellátott selyempalástot technikai, történeti és ikonológiai szempontból Kovács Éva tanulmányozta a leginkább beható módon. Utolsóként megjelent, nagyszabású elemzése az 1988-as Szent István évfordulóra látott napvilágot.¹⁵ Ebben korábbi tanulmány sorozatát beteljesítve elsősorban a mű és a megrendelő viszonyának kérdésével foglalkozott: egy kivételes alkotás és egy kivételes egyéniség kapcsolatával. Igazolódni látszott az a mások által is megfogalmazott tétel, miszerint az európai művészetnek ez a páratlan, önálló alkotása „bizonyos értelemben valóban magának az állam- és egyházszervező királynak a műve”,¹⁶ és hogy az általa hordozott képek és szövegek értelmezése csak a kor műveltségének és egy személyiség elhivatottságának megértése révén lehetséges. Nem véletlenül került szövegösszefüggésbe a palást programjának kibomló mondanivalója István *Intelmeinek* azzal a mondatával, amely az egyházra mint az apostolok gyülekezetére és a népek térítésén szüntelenül munkálkodó szentek közösségére hivatkozik: „...kedves fiam, a mi birodalmunkban.” Olyan történetre és mondanivalóra utal a szent öltözködési programja, a képek és szövegek ciklusa, amely akkor és ott mindennél aktuálisabb volt: a király hivatása, népének megtérítése (=megmentése) összemosódik a király életének egyetlen céljával, saját üdvösségével. „István az üdv-történet utolsó korszakának tevékeny és tudatos szereplője. Megadott neki a keresztény király mindennél többre tartott méltósága. Ha betölti ebből következő feladatát, népének térítését, üdvösségre vezetését, számíthat az üdvözülésre és — mondjuk ki — a szentségre is. Istvánt kiiktattuk a magyar történelemből mint szent királyt, de ha erről elfeledkezünk, hiába csalogatjuk vissza realpolitikusként, elve-

¹⁵Kovács Éva: *Iconismus casulae Sancti Stephani regis*. In: *Szent István és kora*, i. m. 133–144.

¹⁶Tóth Melinda: i. m. 121.

szíjtjük személyisége teljes megértésének kulcsát: alakja óhatatlanul anakronisztikussá torzul, megfosztva legjellemzőbb vonásaitól. Ugyanis olyan ő, mint Támár Thomas Mann ószövetségi történeteiből, aki makacsul kereste a módot, hogy részt vehessen az emberiség történetében. *Rex et sacerdos*, nemcsak ura népének, de számot is kell adnia róla. A miseruha végül is ugyanazt mondja, mint az *Intelmek* könyve és a puritánságában hiteles nagylegenda: István választott, végérvényesen odahagyta a hordák törvényét, a pusztá parancsolgatás-engedelmeskedés viszonyát, az oktan háborúzást; ehelyett az emberiség írott történelmének útját kereste, az erkölcsi normák korlátozta hatalmat vállalta, és ezzel a megmérettetés kockázatát.”¹⁷

¹⁷Kovács Éva: i. m. 140.

István király terve a miseruhával

¹⁸A szóban előadott felismerés írott nyomát lásd: *Bonum ut pulchrum. Essays in Art History in Honour of Ernő Marosi on His Seventieth Birthday.* (Ed. by Livia Varga, László Beke, Anna Jávör, Pál Lővei, Imre Takács.) MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2010, 7–8.

A székesfehérvári miseruha azonban ezzel még nem vált készítésének okát és pontos körülményeit illetően is érthetővé. Ebben a kérdésben nemrég hangzott el egy váratlanul egyszerű megoldási javaslat. Tóth Sándor egy 2003-ban tartott előadásában arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1031-ben befejezett aranyhímzésű miseruhát az adományozó királyi pár minden jel szerint egy erre az évre előkészített koronázási szertartásra rendelte.¹⁸ Amint ugyanis a *Képes Krónika* elbeszéli: az idős István király „szilárdan elhatározta, hogy félretéve a világi dicsőség minden pompáját és levetve a földi királyság koronáját, az egyedüli Isten szolgálatának szenteli magát... eldöntötte, hogy a királyi fölség koronáját pedig fiának, az isteni végzésből szent erkölcsökkel megáldott Imre hercegnek fogja adni... Amikor tehát a szentséges atya át akarta adni szent fiának a kormányzás gondját és az országlás terhét, Boldog Imre herceg korai halállal elhunyt.” A tervezett koronázás tehát Imre herceg 1031-ben bekövetkezett halála miatt maradt el, de a krónika szerencsére megörökítette atyja szándékának emlékét. A két dátum — a palást hímzett évszáma és Imre halálának éve — valóban egybeesik. Később a szent király szándékától talán nem is függetlenül alakították át a fia koronázására készített miseruhát, életművének legszebb fennmaradt tárgyi emlékét a későbbi magyar királyok koronázási öltözkévé.

A székesfehérvári szarkofág

Angyali élet a földön

Eszménykép és gyakorlat a korai szerzetességben

1977-ben született Budapesten. A Tan Kapuja Buddhista Főiskolán és a thesszalóniki egyetem teológia szakán szerzett diplomát. Ortodox lelkész. — Írása előadasként elhangzott a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Bibliatudomány Tanszéke által „Angyalok a Szentírástól a bibliodrámaig” címmel 2010. április 30-án rendezett szimpóziumon.

Keresztelő Szent János és Oszlopos Simeon

Van egy ikontípus az ortodox keresztény művészetben, amelyet úgy neveznek: a Pusztá Angyala. Keresztelő Szent Jánost mutatja, amint a kopár hegyháztól övezett sivatagi tájon áll, arcát az aranyszínben izzó ég felé fordítva. Inas testét szőrcsuha és redőzött köpeny fedi, szakálla és haja zilált csimbókokban hull a mellkasára, de hátából ezüstösen derengő angylaszárnyak nőnek.

Keresztelő János alakja az első szerzetesek számára a remete mintaképe volt: sokat nem lehetett tudni róla, csak azt, hogy magányosan élt a pusztában, teveszőr-csuhát hordott, étele sáska és vadméz volt, úgy hirdette nem szűnő hévvel, a régi próféták módjára a közelgő ítéletet és Isten Országát. Különös lény, kilóg a földi teremtmények közül, de az égiek karaiból is: nem madár, hogy szárnya legyen, nem is vadállat, hogy szőr borítsa, sem ember, sem csúszómászó, nem mitikus sárkány vagy hagymázás álomban látott démon, de nem is angyal. Évszázadokkal a halála után egy másik, első pillantásra alighanem hozzá igencsak hasonló aszkétát, az évtizedekig egy oszlop tetején gunnyasztó Simeont jellemezték azzal a mehökkentő mondattal, hogy „földi angyal és mennyei ember” volt. E néhány szóban pedig minden benne van, amit róla gondoltak, s amilyennek látták: az emberi léptéket átlépte, túlhaladt rajta — de az égben, az angyalok közt is ember tudott maradni. A határvonal, mely rendszerint megosztja tudásunkat és képességeinket, elválasztva bennünk a földit és evilágit a mennyeitől és a túlnantól, benne megszűnt; átjáró lett, híd és kötelék. Bennünk általában az emberi megmarad emberinek, az égi pedig éginek — ezért is nem találunk utat az egyiktől a másikig, s nem vagyunk képesek arra, hogy álmainkat és ideáinkat a valósággal összeegyeztessük. Benne, valami furcsa kegyelemnek köszönhetően a tulajdonságok mintegy kicserélődtek: ami emberi, az égivé, csaknem testetlenné vált, és ami égi, megtestesült és emberi lett. Nem tagadja meg sem az embert, sem az angyalokat: a testnek angylaszárnyat ad, vagy az angylaszárnynak testet: alighanem ebben rejlik a sivatagi atyák derűs és kérlelhetetlen realizmusa.

✱

Az első remeték

Erős a gyanúm, hogy a ma közkeletű felfogással ellentétben az első remeték, pusztába vonuló szerzetesek, vagy ahogy nevezni szokás őket: a sivatagi atyák a legkevésbé sem lehettek a valóságtól elrugaszkodott fantaszták, vagy az élet nehézségeitől menekülni vágyók — épp ellenkezőleg. Noha nincsenek közvetlen tapasztalataim róla, de el tudom képzelni, hogy ha valaki heti három lepénykenyéren,

némi zöldségféléen és állott vízen él éveken át a sivatagban, az aránylag gyorsan képes kiölni az emberből bármiféle fellengzős idealizmust. A sivatagi atyákról szóló történetek és tanítások betűrendes gyűjteményét, az *Apophthegmata Patrum*ot olvasgatva is sokszor támad az az érzése az embernek, hogy akik kellő elszánás, humor és realitásérzék híján próbálkoztak meg a pusztai élettel, bizonyára hamar visszakoztak. Az imádság, a kétkezi munka, a virasztások, a böjt, az önmegtartóztatás, a tűző nap és a kunyhóban töltött órák unalma minden bizonnyal gyors és biztos módszert kínáltak az illúzióktól mentes önismeretre. Az emberi természet korlátai, a psziché működésének jellegzetességei, és egyáltalán: a személység pozitív és negatív vonásai mind felnagyítva és kiélezve jelenhettek meg a sivatagi hétköznapiakban. Mindennek elviselésére pedig nemigen kínálkozhatott más lehetőség, mint a türelem, alázat és szeretet haladéktalan kiművelése, és az isteni gondoskodásba vetett határtalan bizalom. Az erények és vétkek sora elvont erkölcsi fogalmakból igen gyorsan kézzelfogható valósággá szilárdult a szerzetesek számára, mint ahogy az Evangélium szavainak értelmezését, és a bonyolultnak tűnő teológiai tételek igazságát is a bőrükön tapasztalhatták. Krisztus emberi és isteni természetének egységéről vitatkozni a teológiai iskolákban és könyvtárak fóliánsait böngészve bizonyára roppant magasrendű elfoglaltság lehetett, de ha valakik, akkor ezek a rongyos sivataglakók tisztában voltak vele, hogy a hittételekben az üdv és az Isten megismerésének mélységei vannak elrejtve: mert ha Jézus nem volt a legteljesebb mértékig Isten és ugyanennyire ember, úgy az ő pusztai erőfeszítéseiknek sincs az égvilágon semmi értelme. Teológiájuk nem elméleti, hanem praktikus; nem tételes, hanem drámai. E kifinomult realitásérzék figyelembevételével pedig elgondolkodtató, hogy a szerzetesek küzdelmeik célját egy furcsa, és számunkra eléggé elvontan csengő szókapcsolattal fejezték ki, amikor azt mondták, a monasztikus élet értelme a *biosz angelikosz*, vagyis az *angyali élet* megvalósítása.

A mai emberben ez alighanem némi visszatetszést kelt: hogyan is lehetne az angyalok éterien tiszta, fennkölt létmódját — ha csakugyan vannak ilyesfajta lények — azonosítani, vagy akár csak egy lapon említeni a verejtékben fürdő, férges, éhes és bárdolatlan szerzetesekével? Mi köze lehet az egyiknek a másikhoz? Hiszen az angyalok láthatatlanok, míg a remeték bizonyára még büzlöttek is a füledt afrikai éghajlaton. Hogy lehet összeegyeztetni ezt a kettőt: a testetlenség és a nehézkesség emblematikus figuráit?

Angyalok

Az atyák „angyali élet”-fogalmának megértéséhez a legnyilvánvalóbb akadály mindjárt az, hogy már magát az *angyal* szót sem igen értjük. Mintha nyelvünkől észrevétlenül kikoptak volna azok a szavak, amelyek meghatározó jelentőséggel bírtak a korábbi nemzedékek számára. A nyelv szövete sűrű lett, és nem akad már hely

benne olyan szavaknak, melyek a többinél valahogy tágasabbak és több teret igényelnek — mint amilyen a „lélek”, a „szellem” vagy épp az „Isten”. Ezek persze általában a legkevésbé egyértelmű szavaink is, márpedig a mai gondolkodás bizalmatlan minden olyan dolog iránt, amit nem lehet definíciókkal kipányvázni. Épp ilyen szavunk az angyal is; ezért kissé vonakodva mondjuk ki, és voltaképp tanácstalanok vagyunk a tekintetben, mit is kéne értenünk alatta. A költők néha még hivatkoznak rájuk, de inkább csak a szimbolikus beszéd kényszere miatt: nyelvükben az angyal sokszor nem több a formát nyert, testet öltött semminél.

Az első szerzetesek és az ősegyház keresztényei igencsak másképp voltak ezzel. Elképzelhetetlennek tartották volna — némiképp joggal —, hogy a vásra vert Péter apostolt a börtönből egy szimbólum szabadította volna ki. Ezzel szemben az ősegyház krónikája, az Apostolok Cselekedeteinek könyve határozottan állítja, hogy az apostolért küldött követ (hisz végül is ezt jelentené az *angelosz* szó) sugárzó, mennyei lény volt, és ugyanilyen magától értetődően jegyzi fel azt, hogy a bíróság elé hurcolt és halálra ítélt első diakónus, István arca elítélésekor „olyan volt, akár egy angyal arca” (ApCsel 6,15) — ami legalábbis sejtetni engedi, hogy határozott elképzelésük volt az angyalok vonásairól.

„...mint egy angyal”

¹Lásd például *Historia Monachorum in Aegypto* 2.1, 6.2, *Apophthegmata Patrum* 797 (Egyszerű Pál 1.), 867 (Sziluanosz 12).

Ez a szófordulat később is vissza-visszatér a sivatagi atyákról szóló történetekben: nemegyszer olvassuk azt, hogy egyik vagy másik szerzetes olyannak látja társát, „mint egy angyalt”.¹ Ezen rendszerint azt értik, hogy az illetőn valami nem evilági fény árad szét, hogy ragyog, nem is csak képletesen, hanem a szó szoros értelmében, mint a szentek arcai az ikonokon. Ezt, ha csodálták is, de félig-meddig természetesenek vették, hiszen maga az Úr ígérte meg, hogy a feltámadás után a választottak mind úgy élnek, „mint az angyalok az égben” (Mk 12,25), márpedig az angyali élet az arra érdeemesekben már a síron innen is kezd alakot öltetni. A szentek teste ugyanúgy nem ismer romlást és tisztátalanságot, mint az angyaloké, következésképp olykor, ha Isten is úgy akarja, felizzik a Szentlélek lehetőségétől, akár az égő parázs. A kissé skolasztikus ízű vitát, hogy tudniillik a mennyei lények vajon testi avagy testetlen létezők, a korai szerzetesség nem annyira elméleti, mint inkább praktikus oldalról közelítette meg: ha találkoztak velük, úgy nem lehettek teljesen alak és forma nélküliek, de ugyane találkozások során arról is meggyőződhetek, hogy az angyali test semmiképp sem azonos az emberivel. Sejthető, hogy manapság azért is nem tudunk dűlőre jutni az efféle kérdésekben, mert a testről és szellemről egészen más fogalmakkal rendelkezünk, mint a sivatagi atyák, így hasztalan próbáljuk az ő tapasztalataikat a mi elméleteinkhez igazítani.

Az angyalok ismerete

Ha tehát a szerzetesek több-kevesebb biztonsággal azonosítani tudták az angyali ragyogást, úgy hihető, hogy valamiképp ismer-niük is kellett őket. Olyan emberekről van szó, akik nem voltak na-ivak a földi hatalmasságokat illetően sem; kormányzókról, előke-

lősegekről, befolyásos egyházfikről is pontosan tudták, kicsodák, és rendszerint nem haboztak kerülni őket. Nem kevésbé voltak óvatosak a túlvilági hatalmakkal szemben sem: az olcsó vásári csodatételeket megvetették, és elég aggályosak voltak a tekintetben, hogy ne üljenek fel az önmagát a pusztában jobb híján képzelgésekkel szórakoztató elme szemfényvesztéseinek. Mint később látni fogjuk, az angyalok mindig szívesen segítették a remetéket, de rendszerint úgy, hogy tevékenységük észrevétlen maradjon, a visszautasítást elkerülendő; a tapasztaltabb szerzetesek pedig meghagyták tanítványaiknak, hogy se angyali, se pedig démoni jelenségeknek ne tulajdonítsanak jelentőséget, mert így könnyen elveszíthetik azt, ami ezeknél fontosabb: értelmük éberségét és szívük nyugalalmát. Evagriosz Pontikosz egy helyütt elismeréssel említi azt a sivatagban vándorló szerzetest, akit két angyal kísért jobb és bal felől, ám ő egyiket sem méltatta figyelemre; így kell tennie mindenkinek, aki nem akar saját önteltségének csapdájába esni.² Az, hogy a pusztába visszavonult atyákról szóló történetekben mégis újra meg újra angyalokról olvasunk, két dolognak köszönhető: egyrészt annak, hogy ezekben a gyűjteményekben a legkiválóbb szerzetesek kerültek megörökítésre, másrészt pedig annak, hogy a sivatagban nem az angyal volt a ritkán látott vendég, hanem az ember.

A sivatag lakói

A sivatag, amit az anakhóréták lakhelyül választottak, korabeli szemmel nézve nem az emberek felségterületéhez tartozott, hanem a civilizált világon kívül eső hatalmak: démonok, fenevadak és angyalok birodalma volt. Itt éltek azok, akik nem tartoztak az államrendhez, nem fizettek adót, nem kötötte őket hivatal és szokásjog: a holtak szellemei, a haramiák, és különféle, a divatból kiment mitikus bestiák — efféle illusztris társaságba kerültek a remeték, mint-hogy ők maguk ugyanilyen besorolhatatlanok voltak. Ha nagyritkán megpillantotta őket egy utazó, az első néhány pillanatban nem mindig tudta eldönteni, az itt felsoroltak közül melyikkel is van épp dolga; és az sem biztos, hogy kétsége a közelebbi ismeretség után maradéktalanul eloszlott.

A remeték segítői

Az angyalok tehát ennek az ember-nem-járta világnak a lakói — és akinek megadatott, hogy leüljön a sivatagban akár csak néhány percre is egyedül, az ma is megérezheti jelenlétüket. (Ha pedig hosszabb időre marad egymaga, a kevésbé barátságos lakókhöz is lehet szerencséje.) A szerzetesekről szóló történetekben is legtöbbször szíves vendéglátók benyomását keltik, akik gondot viselnek a náluk időzőkre. Az atyák életének egyik legnevesebb kutatója, Lucien Regnault összeszámolta, hogy az *apophthegmák*ban több mint ötven esetben találkozunk angyalokkal, akik remeték segítségére sietnek — a segítségnyújtás lehető legkülönbébb módjait számítva ide a lelki támasztól a szó szoros értelmében vett fizikai támogatásig. Rendszeresen a démonok és démoni gondolatok leküzdésében nyújtanak

³*Apophthegmata Patrum*, (Antal, 1). (A továbbiakban AP, lásd A Szent Öregek Könyve. Ford. Baán István. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 2001.) Érdekes, hogy a szöveg szerint az angyal Antalra hasonlított: felbukkan időnként ugyanis az az elképzelés, hogy az ember őrangyala az ember képmása is — vagy fordítva. Amikor Péter apostol kiszabadul a börtönből, háza népe nem hisz a szemének, és azt gondolja, őrangyala jelent meg (ApCsel). A szír keresztények is gyakran képmásnak írják le az angyalt, és amikor Mání, a manicheizmus alapító-prófétája látomásban mennyei kinyilatkoztatást kap, az őt tanító mennyei lényt „ikernek” nevezi. A makárioszi homiliák egyik tanítása szerint a belső ember, amely eredendően angyalhoz hasonlít, szándéka és tettei szerint angyalhoz vagy állatokhoz is hasonulhat (Hom. 7,7.).

Pakhómiosz a reguláját angyaltól kapta

segítséget, de az is előfordul, hogy az egyik abbának angyal adja meg egy bibliai szakasz helyes értelmezését, amellyel sehogyan sem tud zöldágra vergődni. Zaklatottságaik közepette megnyugtatták a szerzeteseket, kétségeiket eloszlatják, és lelküket a halál küszöbén átsegítik. Más alkalmakkor természetfeletti fénnel kísérik őket éjszaka — „nehogy lábadat kőbe üssed, nem szunnyad el a te őriződ”, ahogy a zsoltár mondja —, utat mutatnak az úttalan sivatagban, vagy táplálékkal erősítik meg az elcsigázottakat. Palladiosz útítársát például borral és forró, friss kenyérral örvendeztetik meg, az agg Mózes abbát pedig, az egykori útonállót, lépesmézzel táplálják. Ezekben az esetekben Isten küldöttei ők, akik égi támaszt kínálnak azok számára, akik minden földi támaszt elvetettek maguktól. Mintha ez is az angyali élet fogalmához tartoznék: a sivatagban az atyák részt vesznek az angyalok életében. Azért-e, mert Isten így akarja, vagy azért, mert az angyali életért küszködő szerzetesekben fölismerik kisebb testvéreiket — akik a harcok és hányattatások közepette majd náluk is nagyobbakká lesznek —, a beszámolókból mindenesetre azt látjuk, hogy az angyalok mindig az ember mellé állnak, még hozzá megindító tapintattal.

Amikor pedig végképp tanácstalanság lesz úrrá a pusztába elvonultakon azt illetően, hogyan is lehetne beteljesíteni az angyali élet mértékét itt, a földön, maguk a mennyei lények igyekeznek emberi léptékre szabni az angyali életvitelt. Emblematis, hogy mind a magányos remeteség, mind a közösségben élt monasztikus élet kezdeteinél a hagyomány szerint angyalok állnak, megadva az emberek számára követendő mintát. Az *Apophthegmata Patrum*ban mindjárt a legelső történet, amely Antal abbáról, az egyház emlékezetében elsőként számon tartott szerzetesről szól, elbeszéli, mint segítette ki az atyát szorult helyzetéből egy égi küldött: „Amikor egyszer a pusztaságban ült a szent Antal abba, csüggedtség és egészen sötét gondolatok kerítették hatalmukba. Akkor így szólt Istenhez: »Uram, üdvözülni szeretnék, gondolataim azonban nem engedik. Mit tegyek szorongattatásomban? Hogyan fogok üdvözülni?« Amikor egy kicsit eltávolodott kunyhójától, Antal megpillantott valakit, aki rá hasonlított: ült és dolgozott, aztán felkelt munkájától és imádkozott, majd ismét leült és kötelet font, csakhamar azonban újból felállt imádkozni. Az a valaki az Úr angyala volt, akit azért küldött, hogy Antalt helyre tegye, és biztos útra vezesse. És hallotta, hogy az angyal azt mondta: »Így tegyél, és üdvözülni fogsz!« Amikor ezt meghallotta, öröm és bátorság töltötte el. Így tett tehát, és üdvözült.”³

A közös életrendet követő — görögül *koinoboion*, latinul *cönobita* — szerzetességet és a monostori életet megszervező Pakhómiosz nál szintén azt találjuk, hogy angyal adja át neki a bronztáblácskára rótt *regulát*, a szabálygyűjteményt, melyhez a testvéreknek igazodniuk kell. Bizánci freskókon ezt a híres jelenetet számtalanszor megfestették, még hozzá úgy, hogy a Pakhómiosznak megjelenő angyal

maga is szerzetesi csuhát visel. (Nem véletlenül hívják keleten a szerzetesi öltözetet, ezt az egyszerű, lenvászonból vagy gyapjúból készült köntöst „angyali öltözet”-nek. A *szkhéma* szó emellett érdekes kettős jelentéssel is bír: egyszerre jelent „öltözetet” és „alakot”). A szerzetesi ruházat felöltése már a legkorábbi időktől jelentőség-teljes aktusnak számított, amelyet egyfajta avatási szertartás kísért. A megváltást ugyanis a régi keresztények kettős folyamatként értették meg, amely egyrészt az őember levetkezéséből, halálából, másrészt az új, romolhatatlan test, az új teremtés felöltéséből áll: erre utal a szerzetesi ruha, amely e mennyei öltözet, az új létforma megjelenítője. Ha pedig a sivatagi atyák elnyúlt köpönyegét — Pambó abba szerint ennek olyannak kell lennie, hogy ha a remete kihajítja a kunyhó elé, három napig se nyúljon érte senki — ilyen égi adománynak látták, úgy el kell fogadnunk, hogy a korabeli keresztények számára a negyedik-ötödik századi Szíria, Palesztina és Egyiptom kietlen pusztaságai a láthatatlan lények mellett látható, bár kissé ütött-kopott angyalokkal népesültek be.

✱

Angyali élet

„Sok atyát láttam, aki angyali életet élt” — mondja Palladius a *Historia Lausiaca* előszavában. De miben is áll ez az angyali élet, hogyan lehetne megragadni?

Mivel mi magunk alighanem jóval több tapasztalattal rendelkezünk az emberi életet illetően, talán a legbiztosabb, ha megpróbálunk magukra a sivatagi atyákra hagyatkozni ebben a kérdésben, megvizsgálva a különbséget az ő életről vallott felfogásuk és a sajátunké között. Ilyesfélét javasolt Aranyaszájú Szent János is: „A szerzetesek tetteikkel bizonyítják azt, amit mi, az igaz tanítás iránti szeretettől vezéreltetve szavakban igyekszünk tanítani. Ne pusztán kinézetüket tekintsük, vagy azt, milyen nyelvet beszélnek, miközben erényes életük fölött elsiklunk; inkább vizsgáljuk meg gondosan az angyali életet, amelyet élnek.”⁴

⁴Katekézis, 8,4.

Annak alapján, amit ránk hagyományoztak, és mindabból, amit a ma élő szerzeteseknél láthatunk — mármint azoknál, akik valóban monasztikus életet vállalnak —, talán úgy körvonalazható az angyali élet fogalma, mint lassú átalakulás, földi szokások helyett égi példákhoz igazodva.

A személyiség cellája

A lélektan az unalomig ismétli és bizonyítja, hogy személyiségünknek legalábbis a felépítménye jobbra öntudatlanul elsajátított viselkedési minták, reakciók, tudatküszöb alatt rögzült beidegződések rendszere, amelyek egy nehezen felfejthető, és többnyire bosszantóan makacs struktúrát alkotnak: ez, és sajátos lelkivilágunk kettőse alkotja azt, amit rendesen „önmagunknak” nevezünk. Mármost a sivatagban éppen ezeknek a mintáknak nincs semmi értelmük, lévén az ottani életvitelre egyszerűen nincs adott kód, kéznél lévő válaszreakció. A tárgyak és szokások, emlékek és történetek, amelyek biztonságérzetet adnak, megszilárdítják a személyiséget, s

együttal mintegy ki is pányvássák a világhoz, itt egész egyszerűen jelentőségüket veszítik. Az újonnan a pusztába érkező szerzeteseknek adott alapvető tanácsok egyike például az volt, hogy semmi szín alatt, semmilyen ürügyre hivatkozva ne hagyják el a cellájukat, vagyis azt a szegényes kunyhót, melyet lakhelyül választottak. Odabent imádkozhattak és dolgozhattak, fekve, állva, ülve tetszés szerint, de — mint mondták — az üdvös az, ha nem lépnek ki onnan. A napok és éjszakák lassú váltakozásának egyhangúságában így hamar ráébredhettek, hogy milyen fokig meghatározza az embert a világ, amelyben él; és hogy semmire sem jutnak, amíg le nem győzik a világot — no nem kívül, hanem önmagukban. Mert-hogy a „világ”, amelytől menekültek — erre vonatkozna az *anakhó-részisz* szó, amelyből az első remeték közkeletű elnevezése, az *anakhóréta* eredt —, egyszerűen követte őket a cellába, hiszen ők maguk hozták be oda, lelkük hozományaként. A cella ezért a csöppet sem kényelmes vagy kellemes önismeret helye: nem véletlenül hasonlították ahhoz a babiloni tüzes kemencéhez, amelyben a boldog emlékü ószövetségi ifjakat kínozták. Ahogy azok a lángokban álló kemencét, úgy a szerzetesek sem hagyhatták el a szűk cellát, bár őket a tűz nem éppen kívülről, inkább belülről gyötörte: odabent kellett megvárniuk — ha meg tudták —, amíg az isteni kegyelem harmata le nem húti a forrongó lelket.

A belső sivatag

Az „én” ilyenkor ösztönösen kapaszkodókat keres, akár kívül, akár belül; tárgyakat, melyekben az elme támasztékra lel, legyenek azok könyvek, szerszámok, feladatok, vagy gondok és gondolatok. A szerzetesi élet pedig szorgosan igyekszik mindezekről megfosztani: a változatos étkek helyett kenyeret és vizet, a számos elintézni- és tennivaló helyébe monoton kétkezi munkát, a szavak és gondolatok sokfélesége helyett pedig néhány rövid imát és zsoltárverset ajánlva cserébe — később pedig még ennyit sem. Amit mi szükségletként ismerünk, arról a sivatagban hamar kiderül, hogy luxus, és nem is elsősorban a testnek szükséges az úgymond „létfenntartáshoz”, hanem az énnel, önmaga megalkotásához. Az aszkézis a belső sivatagba vezeti el az embert, ahol létezni tanítja támasztékok, ügyesen megszerkesztett tárgyi és pszichológiai védművek sokasága nélkül. Nem csoda, hogy ebben néhányan eszüket veszítették, mások sürgősen visszatértek a városba, esetleg a szerzetesi élet valamely szelídebb — de a mi szemünkben még így is elég kemény — formájához. És voltak olyanok is, akik mindezt elviselték és általa újjászülettek, mert megtanulták Istenre bízni magukat, mint a vadak és az angyalok.

Helyes aszkézis

Ma mindebből inkább a tagadást és a lemondást vesszük észre, ami rögtön mutatja azt is, hogy mi magunk mennyire függünk a körülményektől és meggyőződéseinktől. A helyes aszkézis azonban valószínűleg nem testi és szellemi nyomorékokat termel, hanem ki-egyensúlyozott embereket: Ammun tanítványairól jegyezték fel,

⁵AP, 171 (Benjámín 4).

hogy derűjükről azonnal rájuk lehetett ismerni. A haldokló Benjámín abba Pál apostol szavaival búcsúzik tanítványaitól: „Ezt tegyék, és üdvözülhettek: *Mindig örüljetek, szüntelenül imádkozzatok, adjatok hálát mindenért!* (1Tessz 5,16–17).”⁵ A sivatagi atyák számára az önmegtartóztatás inkább lehetőségként kínálkozott: az evilági minták és szokások helyébe alkalmuk nyílt isteni mintát állítani. A mondásaikat és cselekedeteiket megőrző gyűjtemények pontosan ezt a célt szolgálták: praktikus és könnyen megjegyezhető kalauzként szolgáltak a pusztában való lelki és szellemi túléléshez. Nem állt ugyan rendelkezésükre gyermekkortól elsajátított rutin és szűk ösvényen való előbbre jutáshoz, de ott voltak nekik mintaképpül a szentek és az angyalok. Rájuk figyelve lehetett megérteni az evangéliumi élet lényegét, s ahogy a Biblia sem csupán tiszteletreméltó könyvet, hanem életmódot jelentett, úgy az angyalok utánzása is konkrét mozzanatokban nyilvánult meg.

Mennyei hierarchiák és angyali seregek

A szellemi univerzum lakóiról úgy tartották, hogy az emberi nemmel ellentétben nincsenek kiszolgáltatva a körülményeknek és kívánságaiknak, tehát nem uralja őket szükség és kényszer, mivel nem munkál bennük a tagadás szelleme. Az angyali létezésből eszerint hiányzik az életért való aggodalom, amely áthatja a földiek napjait: görcsös ragaszkodás és félelem nélkül vannak. Egyesek szerint még az anyagi világ előtt, mások szerint azzal együtt lettek megteremtve — ami szempontunkból mindegy is —, de mindenképp szoros közösségben élnek mind a lenti világgal, mind pedig Istennel. A bukás után emberek, helyek, országok őrzését is feladatul kapták, mármint azok, akik nem tartottak a lázadó angyallal, bizonyos Luciferrel, akit vagy az ellentmondás fiaként (ezt jelenti a héberből eredő „sátán”), vagy a „megosztóként” (görögül: *diabolosz*) emlegettek. (E lázadókból jött létre a hagyomány szerint a szerzeteseket különösen is bosszantó démonok undok nemzetsége.) Egyesek, mint ál-Dionüsziosz Areopagitész, mennyei hierarchiákról beszélnek, ahol az angyalok különböző rendjeinek feladata, hogy az isteni fényt és bölcsességet közvetítsék az Teremtő forrástól távolabb lévők felé: ennek az égi rendnek a folytatása és mása a földön az egyházi hierarchia. Ha a mennyei világot Isten udvartartásaként írják le, akkor az angyalok az abban szolgáló lelkek; ha pedig kozmikus templomként, akkor a mennyei liturgia kántorai és szolgálattevői. Amikor harcmezőnek és csataternek tűnik a föld, ahol a jó és rossz végzetetlen küzdelme zajlik, angyali seregekről írnak, melyeknek fővezérük is van, az állig fölfegyverzett Mihály arkangyal és Gábiel. Számtalan templomot ajánlottak a védelmükbe, és megannyi freskó és táblakép szereplői. (Ami az ikonográfiában elmaradhatatlan szárnyakat illeti, azt alighanem a szárnyas Niké istennőtől örökölték, mert a Szentírás ezeket nem említi. A bizánci udvari költő, a szintén angyali nevet viselő Mikhaél Pszellosz viszont úgy véli, ábrázolásaikon az emberi arc értelmes, szellemi természetük jelölésére, míg a szárnyak az Istenhez való fölemelkedés

jelzésére szolgálnak.) Mindezek mellett az egyházi szerzők mégis többnyire a Bibliában foglaltakból indulnak ki, amikor az angyalok világát kutatják: azokból az ószövetségi látomásokból, amikor a próféta Isten trónja körül látta őket, és hallgatta az Örökkévalóhoz intézett dicsérőénekeiket (Iz 6,3).

Szüntelen ima és zsoltórozás

A szerzetesek ezért az első és legfontosabb feladatuknak éppen ezt a *par excellence* angyali tevékenységet: a szüntelen imát és zsoltórozást, egyszóval az állandó Istenhez fordulást tartották — ezt nevezték *mnémé Theou*-nak, Isten emlékezetének. A Nagy Makáriosz abba — de mások is — egyenesen az angyali rendek legfelsőbb karát, a kerubokat állították a szerzetesek elé mintaképül: mint mondják, az Izajás próféta által látott különös, szemekkel borított és lebegő mennyei lényekhez hasonlóan a szerzetesnek is „teljes egészében szemmé”, Istenre figyelő tekintetté kell válnia.

„Aki örömet leli Isten dicséretében, és tiszta szívvel gyönyörűséget talál a zsoltórozásban, az a földön angyali életet él” — állítja Alcuin.⁶

A pontuszi tudós, a filozófusi tehetséggel megáldott-megvert Evagriosz viszont egy sokkal szubtilisabb dologban, a szenvedélyektől való mentesség állapotában (*apatheia* — a mi „apátia” szavunk negatív felhangjai nélkül) látja az angyalokhoz való hasonlatosság kulcsát: minthogy ők nincsenek kiszolgáltatva semmiféle belső vagy külső impulzusnak Isten akaratán kívül — amelyhez viszont teljesen szabadon fordulnak —, és így nem is akadályozza őket semmi Isten megismerésében. Már csak ezért is kiváló hírnökök: pontosan értik és továbbadják, amit Isten rájuk bízott. Nem taktikáznak. Nincs semmi, amit maguknak tartanának meg, s amit rejtegetniük kellene, ezért nincs is szükségük álarcra, maszkra, hogy maguk elrejtőzzenek: egy angyal kívül-belül egyaránt angyal, egyetlen folyamatos mozdulat, mely nem törik meg és nincs benne tétovázás, mint ahogy Gábiel arkangyal lép a Szűzhöz az Örömhírvétel ikonjain. A szerzetesek is ezt a nyíltságot gyakorolják a földön, például a lelki atyjuk iránt tanúsított engedelmségben. Ez gyakran nem könnyű: olvasunk egy tanítványról, akinek egy nyilvánvalóan kiszáradt fát kellett öntöznie; a másikuk nem habozott bolondot csinálni magából, mikor a vadmalacra rámondta, hogy antilop, míg egy harmadik ráhagyta a sásra, amit a folyóban mostak, hogy len.⁷ Mindenestre az ehhez hasonló helyzetekben sajátítják el az Isten felé való fedetlenséget is: volt olyan egyiptomi monostor, ahol a testvérek nyakukba akasztott táblácskákra rótták gondolataikat, hogy azok senki előtt ne maradjanak titokban — az efféle gyakorlatokhoz kétségkívül szükségeltetett némi lelkierő.

A virrasztással, böjttel és önmegtartóztatással is szoktatták magukat az angyalok testnélküli és szabad létmódjához: voltak szerzetesek, akik egész éjjel vagy akár egy kerek napon keresztül mozdulatlanul állva imádkoztak, így utánozva a szellemi lények rezzenetlen állapotát mintegy a testükkel is (megint csak Evagriosz állítja a sokat vitatott Órigenész nyomán, hogy a teremtés és a lelkek világa

⁶ Ep. 4.

⁷ AP, 316 (Törpe János 1),
517 (Márk 2), 110
(Agathón 28). Ruphosz
abba egy helyütt valóságos
himnuszt rögtönöz az
engedelmességhez:
„Ó, engedelmesség,
minden hívők üdvössége!
Ó, engedelmesség,
minden erény szülőanyja!
Ó, engedelmesség,
az Ország felfedezője!
Ó, engedelmesség,
ki megnyitod az egeket,
s az embereket a földről
oda felvezeted!
Ó, engedelmesség,
minden szentek dajkája,
akitől szoptak, s aki által
tökéletessé lettek!
Ó, engedelmesség,
az angyalok lakótársa!”
(Uo. 802, Ruphosz 2).

Virrasztás, böjt és önmegtartóztatás

eredendően mozdulatlan, s ezt a békés egységet csak a bűn törte meg, a kozmoszt izgágasággal és különbözőséggel sújtva). Ami a nemiséggel kapcsolatos kérdéseket illeti, arra ott volt válasznak az Úr szava: „a feltámadás után nem nőülnek, férjhez sem mennek, hanem olyanok lesznek, mint Isten angyalai a mennyben” (Mk 12,25) — hiszen ahol nincs halál, ott nincs szükség utódok nemzésére sem. Az asszonyoktól ezért már ideleint óva intették a szerzeteseket, és viszont, az apácákat a férfiak társaságától: nem mintha egyik vagy másik — vagy akár a nemiség mint olyan — eredendően rossz lenne, hanem mert ezzel is úgy van, mint a figyelemmel: az angyalok is figyelnek, de Istenre, míg az ember csupa figyelem és kíváncsiság ugyan, csak éppen ezerfelé, és nem arra, amerre kellene. Így a testi vágy is inkább szétszedi az embert, mintsem egy irányba terelné; ahelyett, hogy egyensúlyt teremtené benne, uralkodik rajta. Az emberi gyöngeség miatt tehát jobbnak látták nem játszani a tűzzel: ám akik valóban elérték a sokat emlegetett *apatheia*-t, azokra — mint arról időnként olvashatunk is —, sem a rafinált kurtizánok, sem az őzike-szemű leányanyák nem jelentettek veszélyt.

**Szabadnak lenni
minden emberi
véleménytől és ítélettől**

⁸AP, 476 (Makáriosz 23).

Szabadnak kellett lenniük továbbá minden emberi véleményről és ítéletről is, vagyis mindattól, ami létrehozza és fenntartja a földi társadalom szövetét. Egy idős szerzetes azt tanácsolja tanítványának, hogy menjen a temetőbe, és előbb gyalázza, majd dicsérje a halottakat; ahogy azok egyforma könnyel fogadnak szitkot és hízelkedést, úgy kell a szerzetesnek is vád és elismerés nélkül élnie.⁸ A szentéletű Biare abba válasza így hangzott, amikor valaki az iránt érdeklődött nála, hogyan érhetné el az üdvöt: „Menj, tedd gyomrodat kicsinnyé, kezed munkáját is kicsinnyé, s ne nyugtalankodj kunyhódban: így üdvözlösz!”⁹

⁹AP, 173.

A megfélemlési kényszer és a siker utáni vágy ugyanis alighanem szintén nem jellemzi az angyalokat, mint ahogy nem is formálnak jogot az ítéletre — mindezek csak megkötik a lelket, és elfeledtetik vele azt, amit már Pál is tanított, hogy tudniillik a keresztények nem evilág, hanem a mennyei közösség polgárai, s ezért annak értékrendjét is kellene követniük. A szerzetesek számára az angyali élet művészete azt is jelenti, hogy képesek arra, amire mi általában nem: perspektívát váltani, a parancsoló én helyébe az angyali természetet állítani, és földi helyett égi szemmel nézni a dolgokat.

**Bésszarión abba
példája**

„Bésszarión abba tanítványai mesélték, hogy élete úgy folyt, mint égi madaré, halé vagy szárazföldi állaté, mert életének minden idejét zavartalan csöndességben és gondtalanul töltötte. Nem volt gondja házra, úgy tűnt, különféle vidékek iránti vágy sem kerítette hatalmába lelkét, s arra sem törekedett, hogy jóllakásig egyék, épületeket birtokoljon, vagy könyvek vonják el figyelmét. Teljes egészében szabadnak tűnt a test mindenfajta szenvedélyétől: a jövőendő dolgok reménye táplálta, s a hit erősségével felvértezve szilárdan тұrt, mint egy fogoly, akit ide-oda hurcolnak, miközben kiállta a fagyot és a mezítelenséget, s mivel állandóan a szabad ég alatt tar-

tózkodott, napsütés égette. Bolyongása közben a kopár sziklák sebeztek, és sokszor lelte kedvét abban, hogy a lakatlan homoksíkság tengerként hordja felszínén.”¹⁰

✱

**A szerzetesek
küzdelve, a vétkek
miatti bánkodás**

Az angyali élet jellemzői tehát az éberség, Isten dicsérete, a gondtól, vágytól és véleményektől való függetlenségből adódó béke, s az égi törvény maradéktalan beteljesítésében rejlő gyermeki engedelmeség. A szerzetesek azonban emberek voltak, ha egyben-másban megütötték is az angyali életmód mértékét. Ezért a róluk való kép nem volna teljes, ha elhagynánk belőle a küzdelmet és a szomorúságot — mert a sivatag e kettővel is bőven szolgálhatott. A vétkek feletti bánkodás, az Isten irgalmáért való szüntelen esedezés, a könnyek, és a kudarcok belátásának képessége ugyanúgy hozzátartozott az anakhóréták mindennapjaihoz, mint a földöntúli szabadság megízlelése. A sivatagban folytatott magányos élet előnye, hogy az ember nemigen hibáztathat mást, mint önmagát; vétkeiért, gyöngeségeért nincs kire hárítania a felelősséget, hacsak a szélre, a homokra, vagy esetleg Ádámra és Évára nem. Nincs senki, aki előtt mentegethetné önmagát — ezért jobban is teszi, ha lemond az ítélkezésről mások és önmaga felett. Ebből fakadhat aztán az angyali élet békéje.

**Anakhóréta-telepek
kialakulása**

Mindez akkor sem lenne éppenséggel egyszerű, ha a sivatagi atyák mindig a legteltesebb magányban időztek volna. Azonban — ha voltak is minden korban olyanok, akiket csak távolról, nagyritkán pillanthatott meg halandó tekintet —, a többség esetében korántsem ez volt a helyzet. Éveket vagy akár évtizedeket töltve a sivatag belsejében, előbb-utóbb visszatértek a közösségi élet valamely formájához, hogy a tapasztalatlan törekvőket — akikben a 4–5. században korántsem volt hiány — tanácsaikkal segítsék. A szentség híre akkoriban ugyanúgy vonzotta az igazságra vagy szenzációra éhes publikumot, mint manapság: városi előkelőségek, püspökök, zarándokok, tollnokok keltek útra, hogy a nevesebb sivatagi remetektől „hasznos szót” — azaz tanácsot és útmutatást kérjenek. Mellettük ott volt az elszánt és kevésbé elszánt tanítványok serege, akik a pusztában keresték lelkük békességét, és időnként nem is hiába. Nitria, Kellia, Szkétisz, a Szahara peremvidékének völgyei mind sűrűbben lakott anakhóréta-telepek lettek, ahol az aszkéták több tucat testvérrel együtt edzették lelküket. Már Antalról feljegyezték, hogy mind beljebb és beljebb kényszerült húzódní a sivatagba a kíváncsiak zaklatása elől; Makáriosz is úgy ítéli, hogy túlságosan benépesült már a sivatag, és új helyre költözik; Athanáz püspök viszont örömmel jegyzi meg, hogy a „sivatag várossá lett”. Örömeiben maguk a pusztai magányt kereső anakhóréták osztozhattak a legkevésbé.

„Amíg kevesen tartózkodtak a pusztaságban, addig nagyobb volt a szabadságom, és örömet találtam a tágas sivatagban. Amíg meghattebb volt a magány és a csend, gyakrabban is volt ilyen mennyei elragadtatásom. Akkor még nem sok testvér látogatott el hozzám,

¹¹Cassianus,
Collectiones, XIX, 5.
Simon Árkád OSB
fordítása.

Szolgálat a világban

és a róluk való gondoskodás kényszerűsége sem terhelte szórakozottsággal lelkemet a sok gond miatt. Mindaddig valóban kielégítetlen vágyódással és lelkem minden buzgóságával csüngtem a pusztaság nyugalmas csendjén és azon az életmódon, amelyet csak az angyalok boldogságával lehet összemérni.”¹¹

Az angyalok boldogsága azonban a szolgálatban is rejlik, ezért nemigen hallani unatkozó angyalokról. A szerzetesek közül az arra alkalmasak, ha olykor vonakodva is, de végül elfogadták az egyházban rájuk hárult szerepet. Bizonyára észrevették, hogy a világban valami megváltozott, a helyek fölcserélődtek: úgy tűnt, a termékeny földek és élettől pezsgő városok belülről valahogy kiszáradtak, míg a pusztában vizek fakadtak föl; mintha éppenséggel a világ többi része változott volna sivataggá, s most a tömegek náluk, a pusztában keresnének szomjukra enyhülést.

Egy napon elmentem Poimén abbához, és azt mondtam neki: „Mindenfelé kerestem a helyet, ahol élhetnék, de semerre sem leltem nyugalomra. Mit mondasz, hol telepedjek le?” Az öreg atya így felelt: „Ma már nemigen lelhetsz sivatagot. Menj, keress magadnak egy nem túl népes sokaságot, és élj köztük olyasvalakiként, mint aki nem is létezik. Mondd magadnak: »Nincs semmi gondom.« Akkor megízlelheted a királyi békét.”¹²

¹²*Collectio Monastica*, 14,
66. Idézi: William
Hamless: *Desert
Christians*. Oxford
University Press,
2004, 473.

Szent Pakhómiosz (kopt ikon)

Méltóság és mérték

HALMAI TAMÁS

Nemes Nagy Ágnes emlékezete

„Nemes Nagy Ágnes egyik utolsó költőnk volt,
aki az esztétikai közlendő megformálása
közben erkölcsi állapotunkra is gondolt.”
(Báthori Csaba)

„Tanulni kell. Tőlük tanultam írni.
Hogy továbbadjam, amit kaptak, adtak.”
(Szabó T. Anna)

1975-ben született Pécsen.
Költő, kritikus. Legutóbbi írá-
sát 2010. 7. számunkban
közöltük.

(*Ráocsúdás*) Mint a debütáló *Trapéz és korlát*, a *Kettős világban* című kötet is 1946-ban jelent meg. S ahogy — kultúrpolitikai okokból — Pilinszky Jánosnak (1921–1981), úgy Nemes Nagy Ágnesnek (1922–1991) is bő évtizedet kellett várnia a második verseskönyvig. További szép párhuzam, hogy a korszak e két kiemelkedő lírikusa jóformán egyidejűleg hagyja hátra a bemutatkozó munkák sokat ígérő, ámde még kevésbé egyéni vallomásköltészetét, s formálja meg a huszadik századi magyar irodalom remekműveit: a *Harmadnapon* (1959) forró misztikája a keresztény egzisztencializmus élményciklusból táplálkozik; a *Százazvillám* (1957) hűvös racionalizmusa a mitologizáló tárgyiasság formafelegyelmében teljeseedik ki.

Az objektív lírai hermetizmus ettől fogva külön utakat nyit kettejük művészetében (a *Nagyvárosi ikonok* [1970] és a *Napforduló* [1967] versvilágában már mindenképpen), ám aligha kétséges, hogy azonos rangú szereplői irodalomtörténetünknek. Az *Újhold* lobbanásnyi világossága, utóbb pedig a *Vigília* szellemi története is elképzelhetetlen nélkülük. Mégis: az a kultikus figyelem, amely Ady, József Attila, Pilinszky vagy Petri munkásságát övezi, Nemes Nagy Ágneset mintha elkerülte volna; legalábbis manapság nem tartozik a legidézettebb és legkutatottabb szerzők közé. Pedig ha kevesebb szó esik is róla, rejtett hatása fölmérhetetlenül gazdag és szerteágazó. Verstani leleményei, líranyelvi magatartása, költői eszmélete és szemléletmódja olyan jeles kortársi teljesítményekben ragadható meg, mint Szabó T. Anna transzcendentáló dalai vagy Tóth Krisztina sanzonos metafizikája. Költői, műfordítói és esszéírói életműve egyaránt makulátlan minőséget mutat. Verset a rilkei-babitsi örökség vonzásában írt, az irodalomra Babits és Szerb Antal olvasói öntudatával s felelősségével tekintett. Latinos műveltsége, franciás

és németes tájékozódása, intellektuális versalkotása és líraelemző szenvedélye mintául s mércéül szolgál ma is.

Kitartása a klasszikus műveltséghez mellett ugyanakkor korántsem vezetett merev dogmatizmusra; ettől megóvta kétkedő-kérdő gondolkodói alkata s fogékonysága az újra és szokatlanra, a dolgok visszfényének megpillantására. A látószögek viszonylagosságának tudata kritikus önismeretet eredményezett nála — valamint a metsző humor esszéikben és interjúiban kedvvel hasznosított látásmódját. Ez az alapállás még a költészet válságát fölpanaszoló diskurzusnak is a gonddal viselt kedély hangján ajánlott új irányt: „Sokat beszélünk mai napság például a költészet szerepének szűküléséről. Úgy érzem, panaszainkkal némileg elkéstünk. Hiszen körülbelül a felső paleolitikumba kellene visszamennünk, ha a vers, a dal, a varázslás igazi fénykorát keressük. Akkor volt csak jó dolga a költőnek, a varázslónak, a mindennapi hús előbűvölőjének vagy a szellem sáfárának. Azóta ez a szerep szembetűnően megcsökkent. Amióta nem kívánjuk, hogy az ének-vers, a szertartás, a tánc bölénycsordákat legyen képes elénk terelni, attól fogva a művészet glóriája mindjárt kopni kezdett. A költészet néhány ezer év óta bölénytelen.”

Beláthatatlan veszteség volna, ha Nemes Nagy Ágnes a nem olvasott kivételesek, az eltávolodó klasszikusok sorsára jutna. Ha tűrnénk, hogy művei szótlan lakók legyenek könyvespolcunkon. Ha nem ocsúdnánk rá — lehetőleg nap mint nap — művészetének intim nagyságára.

(*Néma lények tolmácsa*) A versírást „egyensúlyjátéknak” tartotta; s e kifejező képpel mutatott rá saját költői gyakorlatára: „Kényes egyensúly: keskeny ösvény két szakadék között. Vagy másképpen: az egyértelmű szó és a tagolatlan közérzet párharca.”

Pontos szavakkal nevezni meg a megnevezhetlent, ékszeres beszédben bírni szóra a létezés hallgatag alapjait — lírikusként tehát néma lények tolmácsául szegődni: eszménynek szép volt, praxisnak gyönyörű lett. Mint ezekben az ars poeticákban: „Mesterségem, te gyönyörű, / ki elhited: fontos élnem. / Erkölc és rémület között / egyszerre fényben s vaksötétben. (...) erkölcs és rémület között, / vagy erkölcstelen rémületben, / mesterségem, mégis te vagy, / mi méred, ami mérhetetlen” (*Mesterségemhez*); „A formátlan, a véghetetlen. / Belepusztulok, míg mondatomat / a végtelenből elrekesztem. / Homokkal egy vödörnyi óceánt / keríték el a semmi ellen” (*A formátlan*).

Az alkotás megtartó láza („Miben bízik hát a hitetlen? / A versben és a szerelemben” — *A hitetlen*), önfeláldozó ethosza („Ki verset ír, az egyszerre legyen / Kőműves Kelemenné, s Kőműves Kelemen” — [*Sehová, sehová nem vezet*]) végigkísérte pályáján. Abban a négysorosban is ez az eltökéltség rejtezik, amely — a léttörvények keménységével szembesülve — a művészi beszéd szilárd támaszát, végleges rendjét áhítja: „Tenger beszéd. Inkább rideg / legyenek,

mint a Húsvét-sziget. // S legyen bár mindez alkati: / én szobrot vágnék mondani” (*Beszéd*).

(*A test gyűrött köpenye*) Nemes Nagynál a látomás nem páras jelenés, nem mákonyos képzet — hanem a látvány pontosítása („Hogy szerettem a képeket!” — *A képekről*). A hit és az értelem közös tekintete, a megismerés szenvedélyes műveletei eredményezik mind e valósághoz hű túlzásokat. Tapasztalás és absztrakció között, rögök és ragok viszonylataiban, a köztes világok szűkös végtelenjében jár verseinek alanya; útját testes fogalmak („ujjam csak a te formád tapogatja, / míg felragyogsz kezemben: fogalom!” — *A természetéről*) és légies matériák („A levegő, amin szilárdan / támaszkodik madár s madártan” — *Között*) szegélyezik. A formátlan és a megformált határán pedig alkalmasint azért jelenhet meg a lényeg, mert a jelenség maga válik lényegessé: „ahogy kinőnek és ledőlnek / ezek a felhős, hosszú törzsek, / egy másik erdő jár a fák közt, / s egy másik lombot hömpölyögtet” (*Ekhnáton az égben*).

E lírai metafizika a fény és a vándor toposzával szemlélteti a testi létezésnél örökebb tartományok sejtelmét: „Mint aki messze hírt hozott / és aztán végleg elfeledte, / s a szemcsés fényből egy marok / benne maradt, batyuba kötve — // így vándorol a feledékeny, / a teste gyűrött köpenyében” (*Mint aki*); az istenkereső elszántságot a teremtés, alkotás, létre-segítés felelősségével társítja: „Amikor én istent faragtam, / kemény köveket válogattam. / Keményebbeket, mint a testem, / hogy, ha vigasztal, elhihessem” (*Amikor*); játszi komolysággal szól a paradicsomi állapotok elérhetetlenségéről a földön: „Hogy a csak-jó se hal, se hús? / Én nem vagyok manicheus. / Az örök üdvösséget én / nem únnám” (*A csak jó*); s a megváltás iránti vágyat a kereszt berendezte látvány igényével jelzi: „Az üres ég. Az üres ég. / Én nem tudom, mit is szeretnék. / Talán más nem is kellene, / mint ablakomra egy keresztléc” (*Az üres ég*).

(*Tárgyak, növények, angyalok*) A tárgyas költészet lényegi tulajdonsága, hogy a háttérbe húzódó személyesség a tárgyi környezet megjelenítésének módozatain keresztül szól magáról; az emberi jelenlétről a lírai objektivitás ad számot. Nemes Nagy Ágnes objektivizáló szándékai, úgy látjuk, ennél összetettebbek. Művei ugyanis oly odaadó figyelemmel fordulnak a tárgyra tagolt létezés felé, hogy azt érezzük: a lírai én nem egyszerűen elrejtőzni-föltáruelni kíván, de a nem-emberi létezés önértékű pompájáról is beszámolni óhajt, az ásványi tények és klimatikus megmutatkozások is — mint járulékos fundamentumok — mélységesen érdeklik. Ez a versnyelv etikai tartalmakat olvas a vegetatív létezés csodájába („Csak a növény a tiszta egyedül” — *Szendioxid*), és szemérmes szelidséggel becsüli meg a tárgyak életét („Az én szívemben boldogok a tárgyak” — *A tárgyak*).

A növények és tárgyak világában tűnnek föl a közvetítés lényei, az angyalok is. Nemes Nagy angelológiája Rilke angyalnyelvtanát

hasznosítja; többnyire eldöntetlenül hagyva, vajon természeti létezőben fedez-e föl angyali vonásokat a versbeszéd, avagy a szellemi lények valóságos jelenlétével szembesül és szembesít. Az ősz ködökre rácsodálkozó, baljós közérzettől az allegorizáló életbölcseletig igen széles érzelmi és értelmi horizontot vonnak ezek a szövegek; sokféleségükben, sokirányúságukban a költői látásmód bonyolult dinamizmusa nyilatkozik meg: „Most már félévig este lesz. / Köd száll, a lámpa imbolyog. / Járnak az utcán karcsú, roppant, / négy-emeletnyi angyalok. / S mint egy folyó a mozivászon / lapján, úgy úsznak át a házon” (*Október*); „Mert végül semmisen marad, / csak az angyalok s a lovak” (*A lovak és az angyalok*); „Ül a vékony Mária / És ölében a fiú // Szélfuvásnyi gyenge zajt hall / Össze-
rezen: itt az angyal / S ő is tudja: minden angyal / Iszonyú” (*Téli angyal*); „Én láttam angyalt. Az se jó. / Futott, nem értem el. / Olyan mindenki angyala, / amilyet érdemel” (*Angyal*).

(*Poeta faber*) Nemes Nagy Ágnes fölfogásában a költő — minde-
nekelőtt, de nem kizárólagosan — a nyelvvel mint materiával foglalatalkodó szakember: *poeta faber*. Mert veszendőbe mennek az ihlet legpazarabb sugalmi is, ha nem mesterségbeli tudás veszi fontolóra s fogja munkára őket. A kézművesek alázatával és anyagi ismeretével írt Nemes Nagy verset is, versértelmezést is („Én szeretem az anyagot” — *Alkony*). Esszéiben saját művészetének poétikai jellemzőivel is a lehetséges tudatossággal vetett számot.

Magunk is elősorolhatnánk versnyelvtanának főbb elemeit. A legfontosabbak hihetőleg ezek volnának: a nyugat-európai időmértékes (s jellegadóan jambikus) verselés klasszicitása; egyedi, mindig az adott versértelmezésből kifejlő szakaszolás; mondatokra tördelt mondatok (a tömörség és a hiány szertartásos ereje, a felsoroló és regisztráló beszéd mágikus hatalma); a tudományos eredetű idegen szavak mehökkentő poézise (mint ebben a ritkán idézett részletben: „egy néma ábra dob-
banása: / a ló és a lovas feje / szinusz-görbét ír a tájba” — *A lovas*); szempontok és távlatok aggályos váltogatása; emelkedett, de nem pátozatos versbeszéd (a megszólalás ünnepi evidenciája); ritmust, dallamot, szerkezetet teremtő és fönttartó enjambement-ok; személytelenség a nyelvtan fölszínén s tárgyiasság a névszói (nominális) stílusban; a anyag rímek eleganciája (a visszafogott virtuozitás alkalmankénti többletével); az ismétlés és késleltetés feszültségfokozó retorikai alakzatai — és így tovább. Amit lehet, szabatosan számba vették már az értők. Ami mérhető, fölmérve s kielemezve. Egyedül az utolsó lépés megtételére nincs módszertanunk; közelebb férközhetni ahhoz, ami a versfaragást költészetté emeli, s a mulékonyban maradandóra tapint.

„A hetedik ajtó zárva marad, ott a verscsinálásnak olyan titkai vannak, amelyekhez már alig-alig lehet hozzáférni. Hogy is lehetne másképp, ha kezdettől a lélek, a tudat megnevezetelen vagy megnevezhetetlen állapotait akarta megjeleníteni. Az érzelmek senkiföldjét, a névteleneket” (Lator László).

(*Tanulni kell*) Nemcsak a fák „kimondhatatlan tetteit” (*Fák*): Nemes Nagy Ágnes is tanulni, tanulnunk kell. Kell, mert lehet. Protestáns konoksággal óvott ontológiáját; esztétikumot és etikát egymásba író eszméletét; a költészet túlvilági szépségébe vetett bizalmát; a fegyelmezett kétségbeesés versnyelvi mozdulatait.

Humanizmusa nem volt, nem lehetett egyéb, mint ragaszkodás a század romjai alá temetett humánus-humanista műveltséghez. Európaiságát a megalázott Európa szavatolta. Ez kölcsönzött személyének s életművének méltóságot és tragikumot, s ezért hagyományozhat az utókorra mértéket és derűt. Amihez persze kevés volna a gondolat tisztasága: művészetre, nagy művészetre is szükség van hozzá. Nemes Nagy Ágnes mindkettőt a rendelkezésünkre bocsátja. Hiszen „bár líráját, lírai módszerét (...) új és új változatokkal módosította, az alanyiságtól a tárgyiasságig, a tárgyiasságtól a prózaversek személytelenítéséig, szüntelenül létre tudta hozni szavainak azt a kivételes egyediségét, amely nélkül, módszer ide vagy oda — Babits is erre esküszik —, nincs jelentékeny költészet” (Lengyel Balázs).

(*Summa*) Beszélő név a Nemes Nagy Ágnesé.

VAJDA GERGELY
BALÁZS

Zsinórpadlás

*Tökéletes látszatkeltéssel próbálkozunk
fölöttünk a zsinórpadláson
a sikoltások kiszúrnák a homokzsákokat*

*miféle sivatag lesz itt ha maguk is lezuhannak
miféle sivatagban csikorognak összetört kiáltások a fogak alatt
miféle sivatag lesz itt lent ha egymás elé állunk*

*két feketeséggel telt csésze
két köralakú fénytányéron*

*négy kiszáradt tenyér remeg
talán valaki lapoz végre
és fejünkben áttologatják a bútorokat*

BARTUSZ-DOBOSI
LÁSZLÓ

„Szellemi gyarapodásom műhelye”

Tüskés Tibor és a Vigilia

1971-ben született. Író, az Irodalmi Páholy főmunkatársa, a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumának a tanára Pécsen.

„Hol van az a pillanat, amikor egy ember életpályája eldől: merre kanyarodik, kivé-mivé lesz? Meg lehet-e ragadni egy ember életében azt a helyzetet, amely magyarázatot ad a későbbi történéseknek? Mi befolyásolja hivatásunkat, felnőttkori választásainkat, döntéseinket, jövőendő sorsunkat?

A kérdéseket a magam életére próbálom lefordítani. Mikor dőlt el, hogy életemet az írás, az irodalom szolgálatába állítom, hogy az irodalom életformámmá vált? Milyen messzire kell visszamennem ahhoz, hogy némi bizonyossággal azt mondhassam: ez a szó, ez a találkozás, ez az intés volt számomra meghatározó, sorsszerű? Kinek köszönhetem mindazt, amit értékek, eredmények, teljesítménynek mondhatok?”

Ezekkel a gondolatokkal kezdi Tüskés Tibor az *Életünk folyóirat* 2005. 7–8. számában megjelent *Mester és tanítvány* című írását, amelyben Rónay Györgyhez, a Vigiliához és ezen keresztül az íráshoz való kapcsolatának alakulását elemzi. Visszafelé nyomoz az időben — ahogy írja —, hogy kiderítse, kinek köszönheti ezt a kötődést, s hogy megtalálja azt a momentumot, ahol minden elkezdődött.

Tüskés Tibor hívő ember volt. Ez nem pusztán annyit jelentett, hogy katolikus családban született, hogy gyermekkorában megkeresztelték, hogy a nagykanizsai piarista gimnáziumban végzett, s hogy néhány évig cserkészkedett. Ez élő, valóságos hit volt. Életének utolsó évében vezetett naplójának feljegyzéseiből ez tisztán kirajzolódik. Imádások, spontán fohások, a mellékesen feljegyzett szentmisékre vonatkozó bejegyzések, mind-mind azt mutatják, hogy nemcsak beszélt róla, hanem valóban élte is. Mindazonáltal azt mondhatnánk, hogy nagyon „szemérmes” volt a hitét illetően. Nem „missziózott”, nem beszélt, nem írt ezekről a dolgairól, még talán legszűkebb környezete számára sem tárulkozott ki. Maga azonban egyházi házasságot kötött a legvadabb Rákosi-korszakban, s nem sokkal később gyerekeit is megkereszteltette. Ide kívánczik Sík Sándor néhány gondolata is, amit az igazi vallásos költészetről írt: *„...akár ki se ejtse Isten nevét, ki se mondja a vallás szavait”,* akkor is meglesz *„a levegője, a láthatatlan vezető sugara, az észrevétlenül veleszengő mélységi rezonanciája”*.

Tüskés Tibor életvitelében, műveiben, erkölcsi tartásában benne csengett a hívő ember jóra való elköteleződése, törekvése. Mindeh-

hez hozzá kell azonban tennünk, hogy életünk során folyamatosan változik bennünk a hithez való viszonyulásunk, s annak megélése. Alakul, nemesedik, élővé válik. Tüskés Tibor életében is megfigyelhetjük ezt a folyamatot. A gyermekkorban megtanult, s a felnőtt-ségben megharcolt hitét, az évek múlásával párhuzamosan, gyakorló keresztény életformává érlelte. Szentségi élet, fohászok, lelki beszélgetések, asztali áldások, személyes imádságok jelzik lelkének „megérését”. Ezt a külsőségektől mentes, valódi odaszánást kéri számon minden hívőtől egy 1991-es írásában, amelyet a Vigilia körkérdésére *„Orvosság kell a betegnek...”* címmel jelentetett meg. Egy 2003-as körkérdésben pedig már egyenesen Pilinszky *„tragikus derű”*-jét teremtető, kreatív pesszimizmusra fordítva követeli a keresztényektől a cselekvést, a tettet.

Nagy szerepe volt ebben persze annak is, hogy életének meghatározó személyiségei — szülei, majd később tanárai, akik elindították őt a pályán —, maguk is ezt az életformát éltek. Jó érzékkel nyitották meg az érdeklődő diák szemét a katolikus szellem és lélek hittel átítatott irodalmi színterei felé. Az 1940-es évek második felében egymást követően léptek „színpadra” a korszak katolikus költői, írói a kisváros középiskolás diákjai előtt. Mécs László, Rónay György, Sík Sándor, Kunszery Gyula olyan névsor, amelyet nem lehet könnyen elfelejteni. Tüskés Tibornak is ők voltak az első irodalmi élményei. Egyik tanára, Juhász Miklós — akiről a későbbiekben még lesz szó — hívta fel a figyelmét néhány olyan lapra, amelyben ötvöződni látszott a fentebb már említett hittel átítatott szépirás, azaz a katolikus irodalom. Így lett a még csak 16 éves diák 1946 decembere óta előfizetője az akkor újrainduló Vigiliának. Ki gondolta volna akkor, hogy ez a kapcsolat egy életre szól majd? A történetet maga Tüskés Tibor mondja el az *Apokrif napló* című írásában, amelyet 1985-ben, a Vigilia fennállásának 50. évfordulója alkalmából publikált a lapban.

A lapnak a '60-as évek közepétől már nem pusztán előfizetője, hanem szerzője is lett. Akkor nyílt több lehetősége a publikációra, amikor 1964. augusztus 15-én kiebrudalták a Jelenkor főszerkesztői székéből, s amikor nagy példaképe és pártfogója, Rónay György jegyezte a lapot. Ő volt az, aki először véleményt formált Tüskés Tibor írásairól, s az ő szerkesztői módszereit, elveit és ízlésvilágát igyekezett alkalmazni, amikor maga is lapot szerkeszthetett. Életében összesen tizenhat tanulmánya jelent meg a folyóirat hasábjain, számos körkérdésben foglalt állást, s több recenzió is jelent meg a könyveiről. A *szó és a vonal*, a *Pannóniai változatok*, valamint a *Mérték és a mű* került „terítékre” a lap hasábjain.

Ha csoportosítani akarjuk Tüskés Tibor Vigiliában megjelent írásait, a tematikus válogatás tűnik a legszerencsésebbnek. Így beszélhetünk papművészekről, népi írókról és maga által választott mesterekről készült írásokról, egyéb művészeti tárgyú beszámolókról, egy útirajzról és a lap által kiküldött körkérdésekre adott vá-

laszokról. Az írásokat a tematikákon belül igyekeztem kronológiai sorrendben feldolgozni.

A papművészekről szóló tematikában három nevet kell a megjelenésük sorrendjében megemlítenünk: Kocsis Lászlót, Pusztá Sándorét és Prokop Péterét. Ezek közül és minden egyéb, a Vigiliában megjelent írását is figyelembe véve, az akkor Pécsen élő, papköltő Kocsis László életét és munkásságát dolgozta fel első publikációjában, 1965 májusában. A tanulmány Szöllősy Tibor néven jelent meg a lapban. Tanárként, erővel leváltott és kidobott szerkesztőként nem kockáztathatott, ezért édesanyja leánykori vezetéknévét választotta álnévnek. Tüskés, aki személyes ismeretségben állt Kocsis Lászlóval, szívügyének érezte, hogy az elfeledett embert és életművét országos plénum előtt is bemutassa. Tanulmányában Kocsis László pályakezdésének nehézségei mellett, a katolikus irodalom korabeli — 1920–30-as évek — problémáit is igyekszik megmutatni. Pontosan azok a gondolatok érződnek ki írásából, amit fentebb már a Vigilia megszületésének körülményeit ismertetve, vázoltam. *„A pályakezdés nehézségeit akkor értjük meg igazán, ha arra gondolunk, hogy a kor úgynevezett katolikus közvéleménye legalább annyira idegenül állt szembe a java irodalommal, az értékes költészettel, mint ahogy például a Nyugat köre értetlenül fogadta egy pap költő jelentkezését, a vallásos élményvilág költői értékű megszólaltatását. (...) Katolikus irodalmon — ha egyáltalán helyes e kifejezést használni — kölcsönösen valami sekrestyeszagú irodalmat, szűkképző olvasmányok tárárt értették, biedermeier hangulatok, az érzések szirupos-cukrozott kifejezését, az almanach líra fonnyadt virágainak ápolását. Annak, aki pap volt és verset írt, s a versben a maga katolikumának a mélyebb és teljesebb kifejezését kereste, elsősorban ezzel a köztudattal, a »fehér irodalom« nyomasztó szürkeségével, a katolikus közgondolkodás szűk igényeivel és a java irodalom merev elutasításával kellett megküzdenie.”*

A papművészek tematikánál maradvá, időrendben másodikként Pusztá Sándorról írt ismertetőt 1976-ban, amely aztán később, az 1985-ös *Virrasztók* antológiában is helyet kapott. Dicséri a somogyi származású, írásaiban Ady és Illyés hatásaitól sem mentes teológus bátorságát, amellyel az Isten-élmény költői megfogalmazása, a szociális felelősség és az elkötelezettség mellett foglal állást. Erényként említi a Pusztá Sándor írásaiból áradó pontosságot, megfogalmazásának dokumentáló, regisztráló erejét. Nem véletlen, hogy Tüskés Tibor felfigyelt erre a momentumra, hiszen az általa tett megállapítást akár saját magáról is írhatta volna. Aki már hallotta Tüskés Tibort egy témában megnyilatkozni, tudja miről beszélek. A kezében tartott cédulái mögött mindig felelősségteljes, mélyreható töprengés, kiérlelt munka állt, s ettől hatottak megállapításai a leírt szöveg szabatosságával.

Elemzésében feszes, minden felesleges áltudományosságtól mentes, mégis érzékeny, pontos képet fest az egyre elmélyültebben verselő költőről. Ismerteti rádiós és újságírói munkásságát, háborúellenes verseinek és magának a költőnek elhallgattatását, majd

1969-es újbóli színrelépését. Ezt az időszakát a belső elmélyülés jellemzi, akárcsak Tüskés tanulmányát Pusztai Sándor költészetében.

A papművészek harmadik, 1979-ben megírt alakja, Prokop Péter — az 1956 óta Rómában alkotó művész — kicsit kilóg a sorból, hiszen őt nem mint költőt, hanem mint festőt mutatja be egy János-halmán látott kiállításán keresztül. Megdöbbenő, hogy Tüskés Tibor ugyanolyan biztonságosan „közlekedik” a festészet, a festmények között, mint a költészet útvesztőiben. Magabiztos, értő sorait olvasva azt gondolnánk, vers vagy festmény, számára ugyanannak az alkotó szellemnek másfajta megnyilvánulása. Ismeri és használja a különféle anyag, technika és a hozzájuk tartozó módszerek sokaságát, a különféle stílusirányzatokat és azok képviselőit. Prokop művészetéről például olyan átfogó képet fest, amelyben eljut az impresszionista kezdés után, a bizánci hagyományok és a reneszánsz felé tett kitérőt követően, a modern 20. századig, Klee-t és Picassót hozva fel mondandójának tanújául. Képzőművész technikájának lelki háttérét föltárni valahogy így kellene! Tanulhatnának tőle a műkritikusok! No de talán nem is annyira meglepő ez a ráérzés, hiszen Tüskés munkásságát át meg átjárta az elsődleges művészi érzékenység, s az a bizonyos lelki háttér is azonos alapon — a hit biztos talaján — nyugodott mindkettőjükénél.

A népi írókról „sorozatban” Kodolányi foglalkoztatta a legjobban. Vele két külön írásában is találkozhatunk. Az elsőt még 1973-ban, Kodolányi Jézus regényéről, az *Én vagyok* címűről írta. Talán ez a tanulmánya mutatja meg leginkább azt a már fentebb említett hívő Tüskés Tibort, aki nemcsak az irodalom és a művészetek terén mozog otthonosan, hanem — úgy látszik — a teológiában is. Ismeri és használja az egyházas kifejezéseket, a Jézus irodalmat (Renan, Papini stb.), s akárcsak Kodolányi, ő maga sem „kezd vallástörténeti vitát, nem bonyolódik filozófiai meditációkba”. Egész írásán érződik a személyes érintettség. Nem pusztán azért, mert Kodolányit — úgymond — ő fedezte fel a magyar irodalomnak, hanem azért is, mert a téma — Jézus élete — is az övé. Vallomás van ebben az írásban. A hívő irodalomtörténész vall egyik „kedvencéről”, akinek sorsát, életkörülményeit, a kort és a történeti viszonyokat is ismeri, amikor művét írta (1950/51). De vallomás abból a szempontból is, hogy olyan témát érint, ami több mint szépirodalom, mint művészi alkotás. Ez egy tanúságtétel, ezért olyan árnyalt és bensőséges mind a könyv, mind a róla szóló recenzió.

Kodolányiról szóló másik írása, a *Kodolányi nyelve*, 1989-ben jelent meg, s egy igen érdekes felvetéssel él. Az egész szövegen az eleven szem felfedező figyelme érződik. Kodolányi írásainak stílusát összehasonlítva Pázmány Péter írásaival, megállapítja, hogy a kétféle felekezethez tartozás kétféle mondatszerkezet alkalmazásához vezethet. A katolikusokra inkább az alárendelő szerkezet, az értelmezés, magyarázás, a prédikálás, míg a protestánsokra a mellérendelő szerkezet, a felsorolásszerű, párhuzamos elrendezésű ige-

hirdetés a jellemző. A rövid, mindössze két oldalas írás értékét nem az adja, hogy valamiféle új, tudományos felismeréssel áll elő: ez szinte lényegtelen, hanem az, hogy írásaiban mindig érződik a szavakat logikus rendbe rakó, a gondolatot szárnyaltatni tudó dikció lendülete. Ráérez valami nyelvtani finomságra, s azt rögtön nagyobb távlatokba, az Istent dicsőítő homíliák metafizikai magaslatába helyezi. Tüskésben jelen volt a hasznos szépségre való fogékonyság, a távlatokat átfogó, forrásokig hatoló, s mindenféle dogmán felül-emelkedő intelligencia. Mindezt teljes természetességgel tette a legkülönbébb témákat illetően is.

Talán nem annyira meglepő, de egészen személyesre sikeredett az 1975-ös *Várkonyi Nándorról* készült írása is. Várkonyit Tüskés több más írásában is szellemi édesapjaként aposztrofálta, s hogy miért, arra ebben a tanulmányban adott választ: *„Példát adott, hogy egy vidéki város könyvtárszobája fölé teljes emberi és írói életet lehet boltozni. Megmutatta, hogy a látszólagos és vélt magány szigeteiről az emberi múlt nagy távlataira és jövőndő reménységére nyílhat kilátás.”*

A maga által választott mesterek témában feltétlenül és első helyen kell megemlítenünk azt az 1988-ban megjelent írást, amelyet Tüskés *Rónay György: A párduc és a gödölye* című könyvéről adott közre. Tüskés, mint fentebb már említettem, egyik legfőbb mesterének tekintette Rónay Györgyben az író, a szerkesztőt és magát az embert. Ezért nem pusztán a könyvének elemzésére vállalkozik ebben az írásában, hanem a történetben felfedezhető „harmadik réteg” feltárására is, azaz a mindenkori morális állásfoglalás fontosságára. Tüskés szerint Rónay nem véletlenül választotta könyve címét Izajás próféta jövőndöléséből, hiszen ebbe belefogalmazta emberi és művészi pályája végső summázatát. A legfőbb kérdések egyikére igyekszik ugyanis választ találni: Van-e megbocsátás? Lehet-e vezekelni az elkövetett, de megbánt bűnök után? Tüskés megfogalmazása szerint Rónay ezekre a kérdésekre végül a keresztény és egyben a saját vilásképe alapján adja meg a választ. *„A földreparászt csak a bűntudatosodása és a jócselekedet, a segítség hozza meg. Rónay hisz abban, hogy az ember megmenthető, a félelem legyőzhető. A bűntudat föltisztulása sohasem túl késő, az ember megváltható.”*

Ide kapcsolódhat Tüskés egy másik írása is, amelyet 1993-ban *Arcképvázlat Fábíán Istvánról* címmel jelentetett meg. A cím alapján kissé ellentmondásosnak tűnhet a helyzet, hiszen ezt Rónay György születésének 80. évfordulója apropóján hozta le a Vigilia. A szövegből azonban hamar kiderül, hogy Rónaynak Gödöllőn Fábíán István tanította a francia irodalomtörténetet a premontreieknél, s innen a kapcsolat. Megtudhatjuk azt is, hogy Rónay Fábíánnak mutatta meg első verseit, írásait, ahogy ezt majd pár évtizeddel később Tüskés Tibor teszi saját írásaival, Rónaytól várva az első szakszerű bírálatot. Így lesz teljes a kör. Fábíán — kis túlzással — útjára indítja Rónayt, aki ezt továbbadva, terelgeti Tüskést. A sors érdekes for-

dulata, hogy később Fábián István és Tüskés Tibor is Pécsre kerülnek, mindketten tanárok lesznek, s Tüskés Tibor közli Fábián István írásait a Jelenkorban. Így lesz a mester mesteréből kolléga, barát és munkatárs.

Visszafelé haladva az időben, legutoljára, 2005-ben jelent meg egyik legkorábbi „mesteréről” készült írása, az *Egy piarista tanár emléke*, amelyben egykori gimnáziumi hittantanárának, cserkészvezetőjének, Dr. Juhász Miklósnak állított emléket. A kettejük közötti kapcsolat mélységét, a szellemi indulás kezdőlökését talán legjobban magának Tüskés Tibornak itt közölt néhány sora fejezi ki: *„Ha arra kellene válaszolnom, mi tett azzá, ami vagyok, mit tartok ma művészi és morális értéknek, azt mondhatnám, hogy egész ízlésem, esztétikai és erkölcsi igényem gyökerei ide, ezekbe az évekbe, ezekhez a forrásokhoz nyúlnak vissza.”* Tudniillik azokhoz, amelyekkel Juhász Miklós terelgette diákjainak fogékony érdeklődését irodalom, kultúra és legfőképpen a hit terén. Érdekes ironiája a sorsnak, hogy a szerzetesrendek 1948-as feloszlításának köszönhetően, az ebben az évben Pestre kerülő Tüskés Tibor a továbbiakban is tarthatta a kapcsolatot a szintén Pestre költöztetett piarista atyával. Több diáktársával együtt rendszeres vendége lett a rendházban, a miséken, lelkigyakorlatokon, filozófiai, teológiai előadásokon mindaddig, amíg 1952-ben az atyát le nem tartóztatták. Az emlékező írásból az is kiderül, hogy a „bulányista” atyával való tényleges kapcsolata 1957-ben végleg megszakadt, ám a tőle kapott indíttatás mindvégig megmaradt. Az írás olvasása közben mindvégig úgy éreztem, hogy ez a válasz a tanulmány elején idézett, szintén 2005-ben az *Életünkben* megjelent írásában feltett kérdésre. Itt, ekkor és ennek a személynek a hatására dőlt el minden.

Az egyéb művészeti tárgyú beszámolók között nincs két egyforma sem tartalmát, sem műfaját tekintve. Előkerül itt szobrászat, betlehemezés, festészet, de még a filmművészet is. Ebben a sorban elsőként érdemel említést az 1975-ben keletkezett *Till Aran szobrai Válon* című elemzés, amely egy hódmezővásárhelyi szobrász kiállításának és a különleges helyszínnek az értő bemutatása. Ebben az írásban előbukkan Tüskés történéshi vénája is, amikor az Ürményi József országbíró által épített hatalmas templomot és családi mauzóleumot mutatja be. Kitűnő érzéke volt a hangsúlytalan hangsúlyokhoz. Úgy tudta megvalósítani a hozzáértő szakszerűség, a tárgy iránti lelkesedés és a föltétlen objektivitás egységét, ahogy talán senki más. Nem vészett bele az adattengerbe, s kerülni tudta a műelemzés komolykodó szárazságát.

Egészen egyedi írás az 1976-ban publikált *Balatonszentgyörgyi bábtáncoltató betlehemezés* című ismertetés. Itt Tüskés egy különleges karácsonyi népszokást és annak az idők során történő lassú el-sorvadását írja le. A betlehemezés bemutatása során kiderül, hogy ezt még 1947-ben, hetedik gimnazista korában jegyezte le! Meg-

döbrentő, hogy már diákkorában mennyi tudatos készültség volt benne! Azóta alapos tanulmányokat folytatott a témát illetően, amint ezt a tanulmány végén sorakozó szépszámu felhasznált irodalom is mutatja. Ismerteti a bábuk számának csökkenését, szerepük elhomályosulását, a különféle népi kifejezések és az irodalmi hagyományok kapcsolatát. *„A magyar bábtáncoltató betlehemezésben különféle elemek, a görög bukolikus pásztorköltészet és a római irodalom nyomai, az ősszláv népi szokások, a középkori misztériumjátékok és iskoladramák hatása, a vásári mutatóványos bábjátás elemei keverednek egymással.”* Figyelemreméltó az a széles látókörűség, az a tág horizont, amit a látszólag legegyszerűbb, leglokálisabb események köré kerít. Elemzéseinek van íve, kerete, mondandója. Nem sokan tudnak így szólni ilyen témákról: ilyen szakszerűen és mégis élvezetesen. Természetesen ötletes a megközelítésben, s kérdés nélkül lebbenti fel a kulisszatitkokat. A bemutatás végéről nem hiányozhat magának a lejegyzett „játéknak” a szövege sem. Így teljes a kép, a mondandó.

Érdekes átmenetet képez két csoport között az 1985-ben publikált *Kondor és Pilinszky* című írása, amelyben az egymás iránt kölcsönös megbecsülést és vonzalmat érző két művész kapcsolatát elemzi, ismerteti.

Egy festő és egy költő, akiket elsősorban a művészet irányában való elköteleződés kapcsolt össze. Tüskés, a kettejük között kialakult kapcsolatot magyarázva a következőt írta: *„Amilyen mély volt Pilinszkyben a képzőművészet iránti érdeklődés, ugyanolyan erős vonzalommal, sugárzással vette körül Kondor Bélát az irodalom, a filozofikus, gondolati költészet.”* Néhány oldallal később: *„Kondor festészetében és Pilinszky költészetében több olyan motívum, alapmetafora található, amely a két alkotó világát mélyen összeköti.”* Hatottak egymásra, egymás művészetére, s talán egymás hitére is. Kettejük közül egyértelműen Kondor volt a „nehezebb eset”, ha lehet ilyet mondani. Vívódások, lelki harcok, belső konfliktusok gyötörték, de a transzcendens iránti útkeresése folyamatos volt. Idővel egyre több, s egyre hitelesebb bibliai, egyházi témájú képet készített.

Tüskés ebben a tanulmányában nagyszerűen oldotta meg a feladatot, hogy egyszerre adjon képet egy festő és egy költő művészetéről, hitéről, életük legfőbb kérdéseiről, s az emberi kapcsolatok legmélyebbikéről, a barátságról. Tüskésnek ebben az alkotásában megismerhetjük a művek emberi tónusára érzékeny esztétát, aki igényesen elemez. Írása lendületes, lelkiismeretes, rangot és távlatot adó összegzés két ember barátságáról. Többek között azért, mert nem túlozza el a jelzőket, nem „túllihegással” demonstrál. Szerencsés összhangját látom benne esszének, irodalom- és művészettörténetnek. Mitologizálás helyett egzakt kortörténeti adalékokkal teszi plasztikussá a megrajzolt két portrét.

Teljesen elüt a többitől a 2001-ben megjelent *Időrétegek* című írás, amelyben egy Magyarországról elszármazott, s az Egyesült Államokban sikeressé váló filmproducerről, Will Hubertről, s a vele

való kapcsolatáról írt. A különös történeten belül, témánkat tekintve legértékesebbnek a piarista atyák nevelési módszereit, illetőleg egy bizonyos cserkész tábor eseményeit leíró, bevezető részt találtam. Ez mond el legtöbbet Tüskés Tiborról, s arról a környezetről, amely őt lelkiileg „felnevelte”.

A fentebb már említett egyetlen útirajz önmagában áll Vigilia-beli írásait illetően mind tartalmában, mind mondandójában. Amíg a többi írásában valakit vagy valamit elemzett, addig itt egy szentföldi utazáson keresztül magáról, a saját hitéről vallott. *„...az utazás legfőbb hozama talán mégis a lelki, a kegyelmi ajándék volt. Az, amiről a legnehezebb beszélni. Mert le lehet írni a tájakat, el lehet mondani történeteket, föl lehet idézni élményeket, idémosolhatók bédékker-adatokat. De minek? Persze ezek elől sem térhetek ki. Ezekre sem vagyok érzéketlen. Ezekről is beszélni fogok. De minden csak arra a másikra, a fontosabbra, a lényegesebbre utal. Akkor is, ha »most tükör által homályosan« látok, akkor is, ha »most rész szerint van bennem az ismeret«.*”

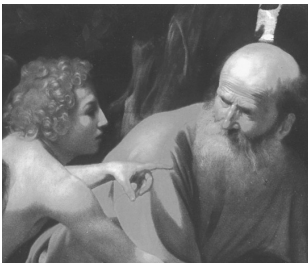
Egy másik, egészen különleges, az eddigi tematikák egyikébe sem illő írással zárta Vigilia-beli „pályafutását”. A *Mészöly Miklós hite* című írás nem pusztán azért érdemel különösen is nagy figyelmet, mert a szerző halála után két hónappal, 2010. januárjában jelent meg, hanem azért, mert olyan megközelítést alkalmaz az általa kiválasztott szerző jobb megértéséhez, amelyet előtte csak egyszer, 2002-ben, Veres Péterrel kapcsolatban, a *Veres Péter hite* című alkotásában tett. Ismerve az előbbi tanulmány elkészülésének időpontját és körülményeit, talán nem állítok valótlan, ha azt mondom, hogy miközben látszólag Mészöly Miklós hite áll ennek az írásnak a középpontjában, legalább ilyen jelentős forrássanyaggal szolgál Tüskés Tibor hitével kapcsolatban is. Ugyanezt nyilván feltételezhetjük a 2002-es írásról is, hiszen időben nincs közöttük olyan nagy távolság. Tüskés e két írásában többször is hangsúlyozza, hogy *„a vallásos hit az ember legszemélyesebb ügye”*. Azt is megjegyzi, hogy Mészöly Miklós *„írói munkáiban erről közvetlenül nem vall”*. De ide kívánczik egy harmadik megállapítás is, mely szerint *„a vallásos hit az ember életében idővel változik”*. Mintha magáról vallana. Tüskés sem írt közvetlenül a hitéről, amelyet annyira személyes ügyének tekintett, hogy csak naplójában fogalmazta meg ezzel kapcsolatos élményeit, kételyeit vagy éppen bizonyosságait. Kifelé, a világnak csak a Kairosz Kiadónak 2008-ban megjelentetett *Derűs borúlátó* című interjúkötetében mondja el ilyen irányú elköteleződését. A kötet imával kezdődik és azzal is zárul. Keretezi nem pusztán a kötetet, hanem azt az életutat is, amely a zamárdi templomban a kereszteleléssel kezdődött, a nagykanizsai piarista gimnáziumban folytatódott, s végül a pécsi Bártfa utcai templomban fejeződött be.

A hithez, a laphoz való kapcsolatához való viszonyát illetően, a Vigilia körkérdéseire adott válaszok között szereplő, 2005-ben megfogalmazott „hitvallásának” van a legnagyobb jelentősége, amelyet az

akkor fennállásának 70. évét ünneplő Vigilia tiszteletére fogalmazott meg: „Mit köszönhetek a Vigilia hét évtizedének? (Hetet mondok, mert később a folyóirat első tíz évének számait, előtörténetét is »megtanultam«.) Nagyon sokat. Amit irodalmi műveltségben és teológiai kultúrában a magaménak vallok — hogy a folyóirat érdeklődésének két szélső területét említsem —, azt a Vigiliának köszönhetem. Esztétikai ízlésem, világirodalmi tájékozottságom, hitbéli műveltségem pallérozója volt a folyóirat. Itt olvastam először Pilinszky-verset és tanulmányt Mauriacról, innét tájékozódtam az egzisztencializmus tételeiről és a II. Vatikáni zsinat tanításáról, egy időben a Vigilia adott hírt a hazai képzőművészeti és zenei életnek azokról az eseményeiről, újszerű törekvéseiről, amelyekről másutt nem lehetett olvasni.”

Tüskés Tibor idén júniusban lett volna 80 éves. A Vigilia februárban „töltötte be” a 75-öt. A közöttük lévő kapcsolat 63 év! Megdöbbentő számok. Talán méltó módon lehet ennek a tanulmánynak a zárása egy, az *Imák és kételyek* című kiadványban szereplő imádság, amelyet maga Tüskés Tibor írt még évekkel ezelőtt: „Uram, Téged dicsér a teremtet világ és benne én, teremtményed. Ha fölnézek a csillagos égre, ha a hangya ide-oda futkározását látom, ha ember alkotta zenét hallgatok, a Te jelenlétedet érzékelem. Személyes, szerető Atyaként fordulok hozzád. Neked köszönöm létezésemet, hálát adok, hogy a mai napig éltetél, kegyelmeddel elhalmaztál, hogy a testi és lelki bajokból kimentetél. Köszönöm ajándékaidat, a teljesítmény örömet. Köszönöm, hogy ismerem a kísértés kockázatát, de köszönöm az erőt is, amellyel az ördög incselkedését legyőzhettem.

Öreg vagyok. Az emberi életnek olyan korszakába léptem, amikor új, eddig nem ismert megtapasztalásokkal találkozom. Ezeknek elfogadásához a Te segítségedet kérem. Csak annyi megpróbáltatás érjen, amennyit el tudok viselni. A jó halálát kegyelmét kérem. Ne bénítson az elmúlástól való félelem. A halált ne elodázní akarjam, hanem elfogadni tudjam és készülni rá. A földi létemet lezáró órában, Uram, Te légy mellettem. Ámen.”

Jean-Louis Chrétien

A felejthetetlen és a nem remélt

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

JEAN-LOUIS CHRÉTIEN

1952-ben született Párizsban, költő, esztétorténész és filozófus, jelenleg a Sorbonne filozófia tanszékének professzora. A Dominique Janicaud által bevezetett terminológiával élve — Jean-Luc Marion és Michel Henry mellett — Chrétien is a „francia fenomenológia teológiai fordulatának” meghatározó képviselői közé sorolhatjuk. A filozófus 1980-ban publikálta első könyvét, azóta mintegy huszonnégyszáz könyve jelent meg, melyek a metafizikai-teológiai hagyomány alapvető fogalmait és a bennük levő még feltáratlan lehetőségeket, összefüggéseket vizsgálják.

Ára: 2.500,-Ft

Hét halálom

(regényrészlet)

1972-ben született. Író, újságíró. Legutóbbi írását 2009. 6. számunkban közöltük.

Egészen csöppnyi súllyal jött a világra és ötéves koráig szinte semmit sem nőtt. Időben megtanult járni, a beszéd elsajátításában sem maradt el hasonló korú társaitól, csak éppen nem látszott ki a földből. Illetve ami kilátszott belőle, az sem vált szerencsétlen gyermek előnyére, mert séta közben csak káposztalevél nagyságú fülei surrantak halkan a fű felett. Szülei, Hodor Piroska szövőnő és Tompor Kálmán könyvelő, álmatlan éjszakákon át tanakodtak, hogy állandó sapkaviselettel, vagy a napvilágtól való elzárással palástolják a gyermekük problémáját. Mindkettő átmeneti megoldásnak tűnt, szegény gyerek okos és kedves, ám küllemileg a természet által rendkívül megcsúfolt kis legénnyé cseperedett. Sőt, ahogy az lenni szokott, egyre inkább kitűnt, hogy jóval eszesebb társainál. A természet kiegyenlített: egy-egy.

Az iskolában a középső oszlop legelső padjába, egy kispárnára ültették, hogy valamelyest lássa a táblát, de így a mögötte ülők hajladoztak két oldalt, hogy óriási fülei mögül kikémleljenek. Végül az ajtó mellé ültették, féloldalt fordulva a többieknek, ezzel megkönnyítették a dolgát az orvlövészeknek, akik a szétszerelt töltőceruzából készített köpöcsővel terrorizálták a kis Eleket. A sértett hűségeseen tűrte a kezdeti megpróbáltatásokat, nem lehetett kihozni a sodrából, ha elgáncsolták, ha a füleit pöckölték meg keményen, vagy ha a tízóraiába rajzszeget tettek. Anyja sokszor faggatta iskola után a fiút, hogy van-e olyan gyerek a nagyobbak közül, aki bántja, de Elek a fejét ingatta, nincs senki, mindenkivel jóban van. Nagyon helyes, mondta az apja, aki kinyújtott lábakkal ült a fotelben a tévé előtt és egy pillanatra sem nézett föl a Népszabadságból, nem is kell panaszkodni, ne legyen anyámasszony katonája!

Nem is panaszkolta el baját sosem, olyan anyagi nyugalommal viselte ezeket az ugratásokat, hogy egy idő után unalmas, úgyszólván snassz lett őt ugratni. Néhány hónap után békén hagyták, még a nagy melák Tihanyi is leszállt róla, mondván, ez még ahhoz is hülye, hogy bántsuk!

De Elek nem pazarolta az energiáját, hogy személyes sérelmeit maga előtt görgesse, vagy hogy haragot tartson bárkivel is. Nyakát a vállai közé húzva, csendben megült a sarokban, okos kis gombszerű szemeit állandóan körbejártatva figyelt és megjegyzett mindent, ami később a javára válhatott. Esténként gyakran ágyba pisilt, reggel, ha felébredt lucskos lepedőjén, alig bírt fölülni, annyira fájt minden tagja, olyan görcsbe szorította kezét-lábát álmában.

A tanulással nem akadt gondja, a tananyag java részét már az órákon rögzítette a fejében, kis utána olvasással a legjobb jegyeket szerezte meg az osztályban. Amihez pedig nem volt meg a tehetség-

ge, vagy hiányosak voltak az adottságai, azzal szívós munkával birkozott meg.

Elek sehogy sem bírt belenyugodni, hogy őt termete és gyöngesége miatt sosem hívják focizni. A labdával nem volt ügyetlenebb a társainál, de ha erősebben felé rúgták a lasztit, elvitte a lábát, és Elekünk ilyenkor általában orra esett, ha pedig valaki szigorúbban mellé lépett, akkor elszállt, mint a fecske. De fölállt tizedszer is és futott, küzdött és tapadt, mint a pióca, kivörösödött arccal vetette bele a harcba magát újra meg újra, s amikor már mindenki megunt és elfáradt, ő még akkor is rohant lélekszakadva a hányingerig, a szédülésig, az ájult révületig. Mintha dupla tüdeje lett volna, ment, szerelt és begyűjtötte a labdákat, mindenütt ott zavarkodott, ahol az ellenfél épp a támadását vezette. A többieknek is kezdett föltűnni hasznos, csupaszív játéka, egyre többször választották az elsők közt maguk közé az apró termetű zongoracipelőt. Mígnem Tompor pajtás egy nap minden bátorságát összeszedve jelentkezett a Csákházi MSC ifjúsági futballcsapatának edzésén.

„Mi a fenét akarsz itt, Füles, labdánk már van elég” — röhögött fel a csapat vén piás intézője, Gyszi bácsi, amikor az alig százötven centis gyerek szerelésért ácsingózott a nikoflex-szagú szertárban, de Döme bácsi, a csapat edzője leintette a gúnyolódó öreget. A fiút beállította a fedezetsor mögé, amolyan szűrőnek, ott úgy sem zavarhat sok vizet, ha hibázik, még mindig ott van mögötte a teljes védelem. De Elek nem hibázott, úgyszólván sohasem, csak esetleg néha elnyomták, mint egy cigicsikket a nála kétszer nagyobb, hentes típusú középpályások, de átjátszani csak igen ritkán lehetett. Elekünk tizenhat évesen beverekedte magát a felnőtt csapatba, hamar megismerték a területi bajnokságban, ha idegenben játszottak és kifutott a többiekkel a pályára, mindenütt harsány nevetés fogadta, de amikor az egész meccsen át nem tudtak elmenni mellette a hazaiak, akkor már senki sem nevetett. És amikor az egyik hazai meccsen Elek olyat vitt véghez, amit senki nem várt tőle, egy csapásra közönségkedvencé vált. Egy becsúszó szerelés után leszegett fejjel megindult a kapu felé, loholt a labdával, ahogy csak bírt, fölnezett és senkit nem látott maga körül, akinek passzolhatna, ahogy szokott, így mit volt mit tenni, beledőlt a légbe mind az ötvenöt kilójával és jó harmincről seggbe rúgta a lasztit, ami valami irtózatos erővel, némi népsportos fordulatot használva, úgy vágódott a jobb felsőbe, mintha zsinóron húzták volna. Egy pillanatra döbbent csend lett: nahát, hogy ilyen kis ember ilyen nagy gólt rúgjon, majd fölharsant a falu nyugalmazott körzeti megbízottjának szeszben ázott hangja: „Jó muzi, nem ki-fáradni! Hajrá Csákház!” És Elek a mennybe ment.

Aztán az egész álomszerűen indult pályafutásnak véget vetett egy csúnya bokatörés, egy február végi edzőmeccsen a bal bokája aláfordult, három helyen eltörött, plusz a létező összes szalag elszakadt benne. Elek a lábára meredő tekintettel ült a keményre fagyott salakos pályán, finom porszerű hó hullott rá és lélekben búcsúzott a futballtól,

a lábfeje természetellenes szögben, majdnem hátrafelé néző ujjakkal fityegett a sípcsontján. A mentőben elájult a fájdalomtól és négy óra múlva a kórházi ágyon, három jókora csavarral és jó pár öltéssel a sérült lábában arra ébredt, hogy egy nővérke az ágya mellett ülve beszél hozzá, azt kérdezőgeti halkán, hogy felébredt-e. Elek hirtelen azt sem tudta, hogy egyáltalán aludt, de idővel végiggondolta a történeteket, előjöttek a szörnyű képek, a szerelés közben eltörött boka, az iszonyú pukkanás és a beléhasító fájdalom, a rémület, a kiabálás és a mentőautó, és kicsordult a könnye, fájt mindene, kívül-belül. És ekkor az a tündéri nővérke rátette a homlokára azt a nyugtató, hús tenyerét és azt mondta, nincs semmi baj, és akkor egyszeriben tényleg nem lett semmi baj, és akkor vette észre, hogy ez az angyali teremtmény nem ül az ágyánál, hanem áll, állva ilyen magas, hogy alig éri föl az ágyat, pontosabban nem ilyen magas, hanem ilyen alacsony, pont olyan alacsony, mint ő. Innentől kezdve minden elrendeltetett, egymásra talált nővér és betege, elválaszthatatlanok lettek és néhány hét múlva az esküvőt fontolgatták, együtt csinálták végig a több hónapos rehabilitációt, együtt zokogtak, amikor az orvosok versenysportra alkalmatlannak nyilvánították a makacs bal bokát. De teltek a napok, a hetek és szerelmük csak egyre forróbb lett, nem láttak mást a világból egymáson kívül, Elek pedig úgy könyvelte el magában a dolgot, hogy a foci helyett egy sokkal lángolóbb szenvedélyt kapott a sorstól, Veronkát.

A következő nyáron Elek befejezte az iskolát, könyvelő lett belőle, mint az apjából, majd augusztusban összeházasodtak Veronkával, aki házasságuk első két évében szült egy-egy lányt, és aki rábeszélte Eleket, hogy végezzen el egy játékvezetői tanfolyamot és tanuljon meg rendesen angolul. Így lett belőle másodállásban futballbíró, a játékot kísérő komótos sprintekhez még jó volt az a fránya bal boka, bár esős napokon iszonyúan hasogatott, és Elek megesküdült volna rá, hogy sokkal jobban izzadt és bűzlött, mint a jobb lába.

Az első évben a megye háromban kezdett el vezetni, minősíthetetlen talajú falusi pályákon, ahol a felázott gyepre engedett tehének patáinak nyomán olyan kráterek keletkeztek, hogy ha belelépett valaki, fél lábszárig ért neki. Más sem hiányzott Elek bokájának, mint ez, hiába fáslizta be mindig duplán, a meccsek végére cipóvá dagadt a lábfeje, vasárnap esténként alig győzte Veronka jegelni, de önfeláldozóan hordta a húsított az asszonyka, egyik kezében a szopós csecsemőt tartotta, másik kezében a jeges tömlőt.

A jég állandó készenlétben volt, akkor is nagyszerű szolgálatot tett, amikor Sujtáson fejbe dobták egy öklömnyi kővel, mindjárt a meccs nyolcadik percében, amikor már a harmadik, egyébként jogos lest fújta be a hazaiak középcsatára ellen, aki ezt roppant módon nehezményezte. Hevesen reklamált, hangosan káromkodott és köpködött a partjelző felé, alaposan felhergelve ezzel a sporttelep kapujában árult kannás bortól amúgy is feltüzelt nézőket. Elek kifutott a pálya szélére, hogy egy kicsit lehűtse a magából kikelt játékost, egyszersmind megvédje a bátran lengető sporttársat, amikor

meglendült egy kéz a tömegből és ő egy tompa ütést érzett a homlokán, pontosan a szeme között, és elterült a fűben. Ennek ellenére akkor sem fordult meg a fejében, hogy lefújja a találkozót, amikor a rendezők a rozsdásodó piros kupából rázúdított hideg vízzel fellocsolták. Fölpattant, mint a rugó, nagyot fújt a sípjába és fölfogta a labdát, hogy feldobással folytatódik a játék, de aztán össze-vissza dülöngélve, imbolyogva kezdett el futni, mint egy régi burleszkben a főhős a beszappanozott padlón, és amikor a középpályán nekifutott az egyik játékosnak és hanyatt esett, akkor már a hazaiak is arról győzködtek, hogy fújja már le végre! Veronka szerint az eset után még hetekig beszélt álmában és egyre azt hajtogatta, „nincs miért beszüntetni uraim, tessék, játék van!”

Bizony, nem volt könnyű élete bírói pályafutásának hajnalán, Csáktosznádon például megkergette a tömeg, tán meg is lincselik, ha nincs a pályához közel egy kukoricatábla, oda sprintelt a vérszomjas futballbarátok elől, csak rohant befelé inaszakadtáig, az éles, zöld levelek pengeként vágták a karját, az arcára sűrű pókháló tapadt, míg nem valahol a tengeriföld közepén lerogyott. Így, fekve fülelte ki, hogy üldözői feladták a hajszát, de csak a rendőrök hívására mert előbújni, és amikor azok a hogyléte felől érdeklődtek, Elek szomorúan számolt be arról, hogy futás közben elhagyta valahol a sípját. „Örüljön, hogy él ember, és csak a nyavalyás sípja van oda” — vágta hátba a rendőrkapitány, de Elek fölemelt mutatóujjal figyelmeztetett: „Nem úgy van az kérem, azt még a drága Veronkám hozta nekem Bécsből. Az egy finom portéka volt, nem holmi tosznádi fütyülő!”

Akkor sem adta fel, amikor egy kupameccsen feltörölték vele a követ. Már a kezdés előtt föltűnt számára, hogy a vendégek kapusa feltűnően jókedvű, dudorászott a bemelegítés alatt, a pályára vonuláskor a himnuszt kezdte fütyörészni, egy oktávval lejjebb, és amikor arra került a sor, hogy „egy-kettő-három-éljen!”, akkor megcsapta orrát a cefreszag. Semmi kétség, szilvapálinka volt. Szó, mi szó, pityókás volt a derék hálóőr, de a bíró igyekezett a botrány elkerülni, így hát úgy tett, mint aki nem veszi észre, hogy a kapus már-már játékra alkalmatlan, és felharsant a kezdő sípszó. Folyt a játék a maga sekély medrében, néhány váratlan mellényúláson kívül nem volt semmi feltűnő az illuminált sporttárs mozgásában, ám a hálóban elhelyezett sportflakonból igen gyakran jókat húzott. A félidő vége felé nyilvánvalóvá vált Eleknek, hogy a műanyagkulacsban alkolol van. Mondhatni, a kapus a szünetre tökrészegre itta magát, így Eleknek figyelmeztetnie kellett, hogy ebben az állapotában nem folytathatja a játékot. A kapus erre megállt előtte az öltözőfolyosón, fekete harcsabajsza alatt barátságosan a bíróra mosolygott, a vállára tette a kezét és szelíden így szólt: „Rendben van spori, maga a főnök” — és a fellélegző Eleket úgy vágta szájon, hogy majdnem a füléig repedt a bőr, estében lerántott a falról egy bronzérmét, két sportszerűséget járó oklevelet meg az asztalról a mentőládát.

RÓNAY LÁSZLÓ

Bedő Györggyel,

a Kairosz Kiadó igazgatójával

Úgy mondtad egyszer, jórészt Szent Ágoston műveiből válogatott idézetgyűjteményed is segíti, irányítja életedet és gondolkodásod.

Így van. Szent Ágostontól rengeteget tanultam. Amikor a Kairosz Kiadót szerveztem, tudtam, hogy csak olyan műveket fogok megjelentetni, amelyek hitemmel, világnézetemmel nem ellenkeznek. Többek között terveimben szerepelt Szent Ágoston *De Civitate Dei* című történet-filozófiai munkájának megjelentetése, melynek nem egy tétele ma is érvényes. Az előkészületek során kiderült, hogy egy fiatal református lelkész — Földvári Antal — az első két kötetet még 1942-ben lefordította. Ezután jön a poén: a Pécsi Püspöki Nyomdában jelent meg a két kötet. Ezek szerint már akkor is volt ökumené. Földvári Antal hagyatékában megtaláltuk a harmadik kötet fordítását, de a negyedik kötetét nem. A negyedik kötet végül Dér Katalin tolmácsolásában néhány hónapja jelent meg.

De hogy kérdésedre válaszoljak: Szent Ágoston gondolatai között mindig rábukkanok olyanokra, amelyek tevékenységemben iránymutatóak. Talán a kiadó névválasztását is befolyásolta ez a figyelemztetése: „Minden idő alkalmas arra, hogy benne Istennek szolgáljunk. Használjuk föl az időt, és az szent idővé válik.”

Fontos volt számára az idő megszentelése. Meggyőződésem, hogy a nekünk adatott hüvelyknyi létet küldetéses lelkülettel, Isten szándéka szerint kell kihasználnunk. Rábukkanhatunk terveire az ima által, és az imádságban átéljük a szenvedés értelmét. Ismét a szentet idézem: „Forog a világ, de áll a kereszt.” Ezt a keresztet valamennyien visszük, és súlya alatt teljesedünk ki. Szalézi Szent Ferenc figyelemztetett arra, hogy — idézem — „Teljesen mindegy, hogy Isten milyen helyzetbe hoz, ha ott is szolgálhatok neki.”

Bocsáss meg, nem így kellett volna kezdenem a beszélgetésiünket, gratulálok nyolcvanadik születésnapodon, és a Mindszenty-érem elnyeréséhez.

Bármennyire ajándék is, hogy megérhettem nyolcvanadik évemet, ezzel nem szívesen dicsekszem. A Mindszenty-éremre azonban büszke vagyok, az kiadói tevékenységem elismerésének tartom.

Jó néhány olyan könyvet adtunk ki, amelyek a Bíboros életével foglalkoztak. Példaképp említem Mészáros István és Adriányi Gábor munkáit. Emellett a Kairosz profiljának egyik leglényegesebb összetevője értékes, időszerű, keresztény szellemű művek megjelentetése. A Szent István könyvhétre indítottuk Kocsi György zamárdi plébános, a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola tanára ötlete nyomán a *Kairosz Bibliái tanulmányok* sorozatot, amelynek ő a szerkesztője is. Az első kötet Josef Ernst műve: *Lukács — egy teológus portréja*. Szerzője értelmezése szerint a Harmadik Evangélium és az Apostolok Cselekedetei szerzője az első keresztény író. Elbeszélése

azért nagyon érdekes, mert szintetizálta az egyházhoz és a világhoz való kötődését. A sorozat második kötete a neves biblikus tudós, Gerhard Lohfink *Jézus utolsó napjáról* írt elemzése. Nemcsak a címben jelzett nap történéseit rekonstruálja, hanem Jézus igazi valóságának megismeréséhez is hozzásegít.

Az egyházatyák írásait és a róluk szóló monográfiákat adjuk ki a *Catena* sorozatban. A sorozat utolsó két műve Origenész két írását mutatja be. Először jelent meg magyar fordításban főműve, a *Kelszosz ellen*, és már nem először a *Homiliák a Teremtés Könyvéhez*. Ennek eredeti görög változata elveszett, az általunk ismert szöveg Rufinus nevéhez köthető.

Fontos sorozatunk még a *Hit és tudomány*, melynek most megjelent kötete Pierre Hadot *A lélek iskolája* című kivételesen izgalmas műve, amelyben az ókori filozófusok alkotásait lelkigyakorlatok megfogalmazásaként értelmezi, melyeknek az volt a célja, hogy az olvasójukat követésre ösztönözze.

Jó néhány izgalmas teológia és egyházi kiadványokra emlékezem az elmúlt évekből is.

Csak példaképpen, minden fontossági sorrend nélkül: fontos vállalkozásunk volt a Szent István Társulattal közösen megjelentetett *Liturgikus lexikon*. Továbbá a Domonkos Rendi misztikusok sorozata, Tauler, Siennai Szent Katalin, Eckhart Mester és mások. Clairvaux-i Szent Bernátnak *A kegyelemről és a szabad elhatározásról* írt elemzése. Először jelent meg magyarul Szent Bonaventurának *A hit rövid foglalata* című írása. Korban már hozzánk közelebb álló írások: Dietrich Bonhoeffer *Vadenecum* című mindennapra szóló gondolatai. Papini *Szent Ágoston* életrajza, Bernanos *Karmel napja* című drámája, melyben a nagy francia forradalom idején kivégzett karmelita apácának állít méltó emléket. Terveink között szerepel néhány izgalmas újdonság, például II. János Pál előadás-sorozata *A férfi és nő eredeti egységéről*, amely e kérdéskör legfontosabb ösztönzője. A *Catena* sorozatban Aranyszájú Szent Jánosról tervezünk monográfiát megjelentetni. Fontosnak tartom XVI. Benedek pápa által elsőként szentté avatott Alberto Hurtado chilei jezsuita szerzetes gondolatait tartalmazó *Fényt ad életednek* című gyűjteményét.

Honnan eredeztethető a teológia, egyháztörténet és apológia iránt érzett vonzalmad? Hiszen ilyen jellegű kiadványaid alkotják a Kairoosz törzsanyagát.

Azért választékunk a szellemi élet egyéb területeire is kiterjed. De a kérdésre válaszolhatnék röviden, azzal a szóval: Teher alatt nő a pálma. Ha azonban a részletes magyarázatra is kíváncsi vagy, el kell mondanom elég kalandos élettörténetem néhány érdekes részletét.

Mándokon születtem 1930-ban. Édesapám főszolgabíró volt. Ők heten voltak testvérek, mi már csak ketten a húgommal. Itt végeztem az elemi iskola négy osztályát, majd Nyíregyházára, a Katolikus Főgimnáziumba íratlak be, és a Szent Imre Kollégiumban laktam — volna. Volna, mondom, mert végtelen ellenszenvet éreztem a pillés tej iránt, s minden nap volt benne részünk. Egy ideig sikerült egyik osztálytársammal cserélnem, ő odacsúsztotta üres bögréjét, én meg neki a teli bögrémet. Ám lebuktam, s a felügyelő tanár

arra kötelezett, igyam ki az egészet. Néhány nap múlva sárgaságot kaptam, hazakerültem, s nem voltam hajlandó visszamenni. Így azután 1940-től 1944-ig Munkácson, anyai nagyszüleimnél voltam, és itt jártam gimnáziumba. Később szüleim is Munkácsra költöztek, itt értük meg az oroszok bejövetelét 1944. október 26-án, csütörtökön. A városban egy első emeleti lakást béreltünk, alattunk a földszinten egy nyomda működött, amit az oroszok lefoglaltak, és itt nyomták a fronton harcoló katonáknak a Vörös Újságot. Egy, a nyomdában dolgozó magyar munkaszolgálatostól megtudtuk, hogy nemsokára Csapig Szovjetunióhoz fog tartozni ez a terület.

Így azután, rövid családi tanácskozás után elhatároztuk, hogy visszatérünk Szabolcsba, ahol Édesapám és testvérei voltak. Nagyszüleim otmaradtak Munkácson, Nagyapám nyolcvannégy éves korában éhen halt a nagy Szovjetunióban.

Kisvárdán telepedtünk le, Mándokhoz közel. 1948-ban érettségiztem, és ebben az évben vették el Édesapám nyugdíját, amikor Rákosi elvtárs meghirdette a fordulat évét. Ezekben az években kemény szegénységben éltünk, a napi ebédünk attól függött, tudott-e Édesapám valami alkalmi munkát találni, mert a Párt az elhelyezkedését mindig megakadályozta.

Érettségi után úgy éreztem, hogy a papi hivatást kell választanom. Valóban felvettek az Egri szemináriumba, és egy felejtethetlenül boldog évet töltöttem itt. Innét adódott érdeklődésem a teológia és a vallásos tudományok iránt. De 1948 karácsonya után letartóztatták Mindszenty bíborost, és ez, valamint a terjedő hírek a papok üldözéséről, igen megrémítettek. Nem vagyok egy vértanú-alkat, félttem, hogy a kínzások hatására áruló lehetek. Rossz pap nem akartam lenni, inkább kiléptem. Hitemen ez nem változtatott semmit. De nehéz évek jöttek, osztályidegen és klerikális lettem, nem helyezkedhettem el, csak fizikai munkásként. A kisvárdai növénynymesítő telepen dolgoztam egy évet. Később „feltörtem”, képesítés nélküli orosz óraadó tanító lettem. A Kisvárdai Gimnáziumban már 1945-től volt orosz tanítás. Én oroszból is jelesen érettségiztem, és mivel orosztanárból a környéken hiány volt, két faluban az általános iskola felső tagozatában oroszot tanítottam — volna. Ha tudtam volna, hogy kell tanítani. Mert más egy nyelvet beszélni, és más tanítani. Szerencsémre Bulányi György piarista atya Kisvárdán is tartott lelkigyakorlatot a fiatalok számára. Ennek szerves része volt a sejtyszerűen félépülő öt-hat fős csoportok létrehozása. A készülő egyházüldözésre tekintettel az egyes sejtek tagjai nem ismerhették egymást, csak a sejtek vezetői, hogy lebukás esetén a tagok vallatásokra se árulhassák el egymást. Az én csoportom vezetője egy nem sokkal korábban végzett tanítónő volt, és tőle tanultam az ismeretátadás módjait. Tehát mindig egy leckével a tanítványaim előtt jártam. Ebből az időből egy érdekes történetet mesélnék. Egy alkalommal Debrecenből szakfelügyelő érkezett, hogy ellenőrizze a képesítés nélküli tanító ténykedését.

Hogy végződött az ellenőrzés?

Minden jól ment, és már azt gondoltam, megúszom a dolgot, amikor az egyik osztályban utolsó óráim volt. Óra végén a szokásnak megfelelően imádkoztunk. A szakfelügyelő is összekapta magát és rezzenéstelen arccal hallgatta az imát. Már az osztályból az igazgatói iroda felé tartottunk, amikor megkérdezte, hogy én vallásos vagyok-e? Mondtam, igen. Ő azt mondta, nem hisz, de tiszteli mindenkinek a meggyőződését.

No, gondoltam, az én tanítói pályafutásomnak is vége. De becsületére legyen mondván, amikor az ellenőrzésről készülő jegyzőkönyvet diktálta, nem győzött dicsérni, és javasolta továbbképzésemet a debreceni főiskola magyar–orosz szakán. Az iskola évzáróján még a helyi párttitkár is megdicsért. Én pedig készülődtem az őszi felvételire.

Ekkor, nyár közepén, váratlanul sas-behívót kaptam, lőttek a főiskolának, helyette, mint osztályidegent, munkaszolgálatra vittek. Rossz híre volt ekkor ennek a „fegyvernemnek”, az a kósza hír járta, hogy elvisznek bennünket a Szovjetunióba. Kétségbeesve írtam Édesanyámnak, hogy keresse meg Debrecenben a szakfelügyelőt, és kérje meg, hogy adjon a főiskola egy igazolást, mintha már felvételt nyertem volna magyar–orosz szakra. Becsületére legyen mondván ennek a rendes embernek, hogy a főiskola elküldte a kikérőt az alakulatom címére. Ezt onnan tudom, hogy nemsokára hívtak a századirodára, és azt kérdezte a politikai tiszt, hogy én akarok-e orosz–magyar szakra főiskolára menni? „Igen — válaszoltam reménykedve. — Majd szólunk, ha mehet.” Ennyi volt. Ezután huszonkét hónapot töltöttem munkaszolgálatosként. Építőipari vállalatnál dolgoztunk napi két forint húsz fillérért, és havonta 100 honvéd cigarettáért.

Ennek a hosszú időnek, bármennyi megaláztatás, gúnyolódás is ért, végső eredménye részemre pozitív volt. Itt tanultam meg, hogy a nálam kevesebbet érő embereknek is engedelmeskedni kell, mert ilyen a civil életben is előfordulhat. Itt jöttem rá, elég korán, hogy ez a rendszer bukásra van ítélve. Ugyanis a honvédség kiadott bennünket dolgozni az építőipari vállalatnak. Normára dolgoztunk, ott csaltunk, ahol lehetett, mert a jó teljesítménytől függött, hogy kapunk-e eltávozást hétvégére. Én egy ácsbrigádban dolgoztam, és gyakran értünk el 200–250 százalékos teljesítményt — papíron. Az építőipar ezért fizetett a honvédségnek, habár tudták, hogy hazugságra épült ez a tevékenységük. Ha valamelyik rendszer magának is hazudik, az törvényszerűen meg fog bukni.

1953-ban szereltek le. Haza nem mehettem, számon tartottak a környéken. Nem tudtam volna elhelyezkedni, még kevésbé a családomat támogatni. Leszerelés után Budapesten maradtam, a Szilágyi Dezső téren egy rokonomnál kaptam lakást. Az építőiparban helyezkedtem el mint civil alkalmazott. Isten a hónom alá nyúlt: technikus majd könyvelési csoportvezető lettem 1.200 forintos fizetéssel, ebből 600 forintot minden hónapban hazaküldtem.

1955-ben megnősültem, a szertartás alkalmával a templomban felejtettem Kempis Tamás *Krisztus követését*, később hiába kerestem. Remélem, másvalakit is elindított Krisztus követésére.

1956-ban tbc-s lettem. Ez az év azért is szomorú emlékem, mert augusztusban, ötvenkilenc évesen elhunyt az Édesapám. Betegségem idején rengeteget olvastam, talán ekkor lettem igazán a könyvek szerelmese. Esküvő után Komáromba költöztünk, és itt gyakran bejártam a könyvesboltba, ahol igen gyakran változott a vezető, mert pártkáderek voltak, de a szakmához nem értettek. Így pályáztam meg a komáromi boltvezetői állást.

Némi huzavona után — még mindig kísértett ekkor is az osztályidegen voltom — 1959-ben kineveztek boltvezetőnek. Boldog voltam, végre azt csinálhattam, amit szeretek.

A vállalat becsületére legyen mondván, amikor látták a bolt jó eredményét, már nem éreztem semmi hátrányát a származásomnak, illetve vallásosságomnak. Két évre az odakerüléstől már kiváló dolgozó lettem. Vágyam volt, hogy egyetemre mehessek, de többször elutasításra találtam cégem részéről.

1966-ban, amikor harmadszor lettem kiváló dolgozó és a vállalat vendégül látta a kitüntetteket, a hosszú asztalnál abc-sorrendben ültünk, így közel voltam az igazgatóhoz.

„— Bedő elvtárs, most már remélem, meg van elégedve velünk” — kérdezte az igazgató. Mondtam, igen, de lenne még egy kérésem, előhúztam zsebemből az előre elkészített egyetem jelentkezési lapot: „Ha ezt lenne szíves aláírni az igazgató elvtárs. — Adjatok egy tollat” — mondta és aláírta. Így lettem harminchat évesen egyetemi hallgató magyar-könyvtár szakon.

Milyen benyomásokat szerezte az egyetemen?

Otthon éreztem magam a könyvtár szakon, az osztályozási rendszert némi átalakítással hasznosítani tudtam a könyvesbolti szakrend kialakításában. Magyar szakon mindnyájunkra nagy hatást tett Török Endre, aki bámulatos átéléssel adott elő a 19. századi orosz irodalomról, és szemlélete teljesen eltért az uralkodó hivatalos állásponttól. Szerettem még Bóta Lászlót, aki a régi magyar irodalomban volt otthonos, és szegény jobb sorsra érdemes Bessenyei Györgyöt is.

Szakdolgozatomat Ady Endre istenes verseiről írtam. A témához az ihletet Édesapádnak a Vigiliában megjelent hasonló című dolgozatától kaptam. Többször is eljöttem Édesapádhoz tanácsot kérni, és a forrásmunkák összegyűjtésében is segítségemre volt. Róla és Thurzó Gáborról derűs emléket őrzök.

Thurzót is ismerted?

Szerettem az írásait, így ismerkedtünk meg, s amikor csak tehettem, felkerestem. Nyitottabb személyiség volt Édesapádnál, gyakran éjszakába nyúlóan beszélgettünk. Amikor elkezdte *A szent* című regényét, fejezetenként elküldte, megtisztelt azzal, hogy a véleményemet

kérte. A könyv megjelenésekor ezt a dedikációt írta a példányomba: „Bedő Györgynek, aki nélkül meg sem írtam volna.”

Tudtam, hogy nagyon jóban vannak Édesapáddal, ezért kettejüket meghívtam Komáromba, író-olvasó találkozóra. Vermes Gábor magyartanár barátom szervezte a műsort. Édesapádtól verseket szavaltak, Thurzótól novellarészleteket olvastak föl, azután ők is olvastak a műveikből. Dugig volt a városházi díszterem, első sorban a notabilitások. Pisszenés sem hallatszott, úgy figyelt mindenki.

Azután a kérdések következtek. Valaki azt kérdezte Thurzótól, jó-e a Klaniczay–Szauder–Szabolcsi-féle *Kis magyar irodalomtörténet* besorolása, mely szerint ők neokatolikus írók. Thurzó nem lelkesedett a kérdésért, nagy ravaszul azt mondta: „A teoretikus kérdésekre nálam hitelesebben válaszol Rónay György.” Ezután Édesapád szabályos kiselőadást rögtönzött, elmondta, hogyan fest ez az irányzat a franciáknál, hogyan „gyűrűzött be” a fogalom hozzánk, s azzal végezte, hogy valaki katolikus vagy nem, minden jelző nélkül.

Óriási sikerük volt, másnap reggel hívnak a pártbizottságról: „Bedő elvtárs, maga tudta, hogy kik ezek? — Persze, hogy tudtam, azért hívtam őket. — Hallottuk, hogy kis híján megimádkoztatták a közönséget.” De ennek ellenére semmi retorziója nem volt a dolognak.

Azontúl kitartottál a könyvszakma mellett?

Valóban. Bár a Kairosz alapításáig sokfelé megfordultam. 1977–79-ig az Írók boltjának voltam a vezetője, onnan az Állami Könyvterjesztő Vállalat beszerzési osztályára kerültem vezetőnek. Innét mentem nyugdíjba 1990-ben. Hat évnek kellet eltelni, mire rászántam magam egy saját kiadó alapítására. Mivel egész életemben „szolgáltam”, időbe telt, míg megbarátkoztam az önállósodás gondolatával. Induláskor, 1996-ban sorra jelentettük meg az előre kiválasztott könyveket, először azokat, melyek nem voltak jogdíjasok. Találomra, kiragadva pár címet: Mauriactól *Jézus élete* című írását Buday György igen szép fametszeteivel, Babits briliáns életrajzi írását a *Keresztül-kasul az életemenjét*, Nemes Nagy Ágnes Babits-esszéjét, a *Hegyi költőt*. Három évig nem vettem ki semmi pénzt a vállalkozásból, így keletkezett a működéshez szükséges forgótőke. Azóta szerény körülmények között, de egyre több kötetet jelentetünk meg évenként. Van úgy, hogy hatvan-nyolcvan könyvet is sikerül kiadnunk.

Ez a szám döbbenetes!

Mi dolgozunk és a Gondviselés vigyáz ránk.

Én azt látom, hogy Szalay Katival ketten kuporogtok egy lyukban, amelyet szerkesztőségnek hívtok, nincs könyvesboltotok. Hogyan lehet ilyen mostoha körülmények kö-

Biztos vagyok benne, hogy a munkatársaim áldozatosságán túl az égiek is támogatnak. A bolt hiánya fájdalmas. Az ország helyzetének romlása az utolsó éveket számunkra is nehezebbé tette. Tavaly rákényszerültünk egy nagyarányú árleszállításra, hogy a megnövekedett raktárkészletet csökkenteni tudjuk. Közel négyszáz könyvet adtunk 80 százalékos engedménnyel. Rengeteg kiadványunk talált így gazdára, voltak, akik hátizsákokkal, kofferokkal vitték a könyveket. Főleg plébániák és egyházi iskolák jártak az élen. Novem-

zött eredményesen működtetni egy kiadót, ráadásul rentábilissá is tenni?

ber, december hónapban eladási áron hetvenmillió forintot, tényleges bevételi áron tizenkétmillió forintot forgalmaztunk. A Kiadó részéről egyik legfontosabb feladatunknak tartom, hogy a szerződésben meghatározottak szerint pontosan tegyünk eleget a kötelezettségeinknek. Állandó munkatársunk négy fő, a továbbiak elvégzésére külső lektorokkal, művészeti kivitelezőkkel és nyomdákkal állunk kapcsolatban. Lábon maradtunk. Néha magam is csodálkozom, hogy sikerült.

Nyilván sokat jelentenek a népszerű sorozatok.

Több sorozatunk is van. Legnépszerűbb a két zsebkönyvtár-sorozat: a *Miért hiszek?* és a *Magyarnak lenni!* Kerestük, hogy melyek azok a pontok, ahol a legerősebb támadás éri a magyarságot. Egyik a hit — és közvetlenül utána a magyarság elleni támadások.

A *Catena* az egyházatyák írásaiból válogat és róluk szóló monográfiákat jelentet meg. Az *...és mégis élünk!* sorozat a nemzet veszélyeztetett problémáira hívja fel a figyelmet és próbál megoldást találni. Állandó keresett szerzőnk Papp Lajos, a nemzetközi híru szívsebész, aki országsgzerte előadásokat tart, és a jó ügyek szilárd elkötelezettje.

A Magyarnak lenni sorozat igen fontos új kötete Csáth Magdolna professzorasszony és Mezei Károly beszélgetését tartalmazza.

Úgy vélem, a ma oly divatos neoliberalizmus az élet minden területén súlyos pusztításokat okozott. Ezt a rombolást megállítani, illetve az újjáépítés lehetséges módjait bemutató könyveket igyekszünk minden érdeklődő olvasó számára hozzáférhetővé tenni. Szemnyitogató, elgondolkodtató művek, amelyek talán az egészségesebb jövő felé is kilátást kínálnak.

A Kairosz vezetőjeként a szívvednek oly kedves szépirodalmat sem hanyagolod el.

Igyekszem olyan szerzők alkotásait hozzáférhetővé tenni, kiadni vagy újra kiadni, amelyek nemcsak szépségükkel, hanem gondolati mélységükkel is megragadnak. Manapság megmosolyogják Móricz Zsigmondnak az irodalom lényegéről adott meghatározását: „Az irodalom nevel, tanít és gyönyörködtet.” Olyan alkotásokat keresünk, amelyekben ezek a célok, és nem a posztmodern töredékesége, kételkedésre ösztönző szemlélete valósul meg. Szerencsére nem kell sokat keresgélni. Cicero *A legfőbb jóról és rosszról* írt művétől Erasmus *A balgaság dicséretén* át Julien Green *Ferenc testvéréig* beláthatatlan a sor. Kivételesen fontosnak érzett vállalkozásunk a Nyíró József életmű közreadása. Kiváló, egyéni stílusú író volt. Hosszu ideig csak becsmérő jelzők kíséretében írtak róla, értékeiről, sajátos humanizmusáról, megejtő stílusáról nem esett szó. El kell olvasni, aztán elfogulatlan ítéletet formálni műveiről.

Nagyon köszönöm, hogy elbotoztál hozzám. Adja Isten, hogy minél tovább teljesíthesd küldetésedet az értékekre vágyó olvasók épülésére. Kívánok „pillés tej” nélküli hosszú életet!

ASZALÓS JÁNOS

Sajátritmus

1931-ben született Szegeden. Matematikus. Legutóbbi írását 2009. 12. számunkban közzöltük.

Az önmagára és a környezetére érzékenyen figyelő ember különleges felfedező útra indul, amikor a benne, illetve a körülötte lévő „dolgokban” megnyilatkozó ritmusok nyomába ered. Például már csecsemőkorban megtapasztalja az éhség és a jóllakottság ritmusát; majd később észreveszi szívének dobogását, a légzése ütemét, a nappalok és éjszakák, még később az évszakok változását, a mindennapi teendők ritmusát. Észreveszi és megszokja, hogy többtucatnyi ritmikus ütem veszi körül, és azt is megfigyelheti, hogy ezek a ritmusok lényegesen befolyásolják, néha meghatározzák életvitelét, gondolkodását, biológiai, pszichikai, szellemi állapotát.

Írásunk célja, hogy felfigyeljünk ennek a ritmus-óceánnak jelenlétére, fontosságára, nemcsak testi-lelki egészségünk karbantartása céljából, hanem azért is, mert ezek a ritmusok a világegyetem egységes szerkezetéről és a Teremtés alaptörvényeiről árulkodnak. Sőt ennél többről: az isteni Szeretet szívdobbanásairól is, mely otthagytá nyomait a kozmikus, s különösképpen az emberi lét számtalan eseményében. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az emberi élet ritmusa az istenképmás egyik legkarakteresebb, bár kevésbé figyelemre méltott vonása.

Az emberre — ebben az írásban — individuális valóságában tekintünk, s a közeli-távolabbi környezetét individualitásának szemszögéből vesszük figyelembe. (A környezet fogalmába itt a kozmikus-természeti, a személyes, társadalmi és a holisztikus-transzcendens jelenségek világát is beleértjük.) Szemléletünk döntően, de nem kizárólagosan, a jelenségek dinamikája felé fordul. A strukturális és egyéb statikus jelenségek most háttérben maradnak.

Bevezetőül egy fontos bibliai hivatkozás kívánczik a Prédikátor Könyvéből (3,1–8): „Mindennek megvan az órája, és minden szándékának a maga ideje az ég alatt: Van ideje a születésnek és a halálnak; (...) ideje a bontásnak és ideje az építésnek. Ideje a sírásnak és ideje a nevetésnek; ideje a jajgatásnak és ideje a táncnak...”

Amit az Írás itt tömören összefoglal, az egész életünket egy átfogó — ám a mindennapi életünk perceit is (szerencsés esetben harmonikus) — egységbe rendező partitúra, melyet most tömören ritmusnak nevezünk. A Prédikátor csak néhány súlyos élet-mozzanatot említ, kétpólusú feszültség-dimenziók sorozatába rendezve azokat. Az „ideje van” dimenziók mindegyike más-más ritmust követ. Bár ezek — és megannyi más egyéb, feszültséget okozó polaritás — ütemei nem egy metronóm pontosságához igazodnak, mégis, az emberi élet kontextusában egyetlen metaritmussá szerveződhetnek, és minden ember számára sajátos,

tévedhetetlenül egyedi mintát követő „zenei újlényomatot” alkotnak. Ezért nevezzük most ezt a metaritmust „sajátritmusnak”.

*Az emberi élet fontosabb jelenségei között — céljainknak megfelelő válogatással és csoportosítással — hétfajta áramlást (sodorronalat) azonosítunk: biológiai, pszichikai, szellemi és kommunikációs folyamatokét, a természeti, a társadalmi (ezen belül kiemelten a kulturális, s főként a művészeti-esztétikai) környezet, végül a transzcendens „környezet” áramlásait. Mindegyikük többé-kevésbé azonosíthatóan, „saját törvényeinek” útjait követi, s ezeken az utakon mindegyik a számára megfelelő ritmus szerint igyekszik haladni. Ezeket *alapritmusoknak* fogjuk nevezni. (Megfigyelhetjük, hogy ezek is összetettek, azaz sodorronaluk több ágból tevődik össze.)*

*Am az alapritmusok távolról sem mozdulnak azonos ütemre. Ezek harmonizálása elsődlegesen a természetes fejlődés dolga. Igaz azonban, hogy sok esetben és helyzetben a befelé forduló figyelem, önnevelés és türelmes várakozás is hozzájárulhat ahhoz, hogy természetünk az alapritmusok ütemeit többé-kevésbé harmonikus metaritmussá csiszolja. A *sajátritmus a metaritmus személyre szabott, személyhez kötött formája.**

Már a biológiai jelenségek szintjén belül is többszörös rétegződés figyelhető meg: a leghosszabb ütemű folyamat a teljes életciklus — magzati lét, születés, csecsemőkor, gyermekkor, kamaszkor, ifjúkor, felnőttkor, mely fokozatosan, néha ugrásszerűen adja át a helyét az öregkornak, majd az agykornak, s végül a halálnak. Ez a nagyívű biológiai életáram öleli magába, vagy inkább abba ágyazódva érvényesül a szaporodás, a táplálkozás, az ébrenlét és az alvás, s talán még több tucat, alapjában biológiai jellegű életfolyamat — mindegyik a saját, de a többihez igazodó ritmusában. Ez a harmónia általában nem zavartalan.

A pszichológiai jelenségek az ember biológiai és szellemi létét, illetve a környezethez fűződő kapcsolataik belső vetületét, s annak rendszerét alkotják. Jórészt a biológiai ritmus partitúrájához illeszkednek, de mégis sajátos ritmust követnek, hiszen a külvilág hatásaitól is függnek, mely nem föltétlenül veszi figyelembe a biológiai lét ritmusát. (A pszichés életritmus ellenszegülhet a biológiai fejlődés vagy hanyatlás törvényének.) A kétfajta ritmus közötti feszültségek, sőt harcok jellem- és sorsalkotó tényezők.

Szellemi életjelenségeken most a racionális gondolkodás területét értjük. Az intellektuális fejlődés szeret külön utakon járni, s nem mindenütt követi a biológiai és pszichológiai fejlődés nyomvonalát és ritmusát. A szorosan vett logosz világáról van szó. Mintha a fogalmak, gondolatok, kognitív sémák, eszmék, világnézetek sajátos törvényeik szerinti életet élnének, a sűrűsödés és ritkulás, tágulás és szűkülés, integrálódás és szétválás stb. ritmusait követve. Am ezek a ritmusok az emberi agyban öltenek testet, életünk elválaszthatatlan részeként, és alapritmusaikat beoltják az emberlét biológiai és

pszichológiai szöveteibe is. S hogy még jobban telítődjék az eddig ismertetett életjelenségek tere, különös figyelmet kell fordítanunk a *szexualitás* erős áramlatára is, mely saját formáját és ritmusát pecsétként üti a többire, amelyekben viszont maga is formálódik, azokkal szorosan összefonódik vagy nehéz harcra kel.

A *kommunikációs jelenség* sem olvasztható be teljesen az előbb említett jelenség-áramlatokba. Amint a pszichés jelenségeknél, úgy itt is a külvilág-belvilág kapcsolatáról van szó, mely dialógikus környezet esetén formailag is ritmikus. Úgy tűnik, hogy főként az emberiség európai civilizációba tartozó része (amint valamiként a világmindenség egésze is) egy különleges kommunikációs térben „úszik”. A „beszéd” (a logosz) ritmusa minden másik áramlaténál dominánsabbnak tűnik.

A *természeti környezethez* történő illeszkedés is — átvitt értelemben — sajátos kommunikációnak tekinthető, ám nem a logosz, hanem az egzisztencia sodorvonalában. A természet bennünk és körülöttünk sokféle ritmusban lüktet: a Föld forgása, az évszakok váltakozása (az asztrológusok szerint a bolygók keringése és helyzete) döntően szakaszolja az emberi életet. A *társadalmi környezetünk* döntő hatása az egyes személyekre közismert. A társadalmak is — analóg értelemben — „emberi életet élnek”: kialakulnak, fejlődnek, strukturálódnak, szétesnek, más szinten újjáalakulnak, elpusztulnak. Ezekben a folyamatokban is felfedezhetők a társadalom saját törvényei szerint működő ritmikus jelenségek. Számunkra most ez annyiban érdekes, hogy a társadalom — főként a munka, az elosztás, az egészség- és kultúrpolitika eszközei révén — állandó és döntő befolyást gyakorol az ember saját ritmusára is (aki a társadalom nélkül nem is fejlődne emberré!). Más ütemet diktál az otthon, mást a közlekedés, mást a munka és a munkahely, a szórakozás; mást az ünnep, mást a hétköznapi; mást az ókorban, a középkorban, az újkorban, mint a modern korban.

A *kulturális közeget* a társadalom hordozza és közvetíti, de sajátos minőségében. Kultúráján most a megelőző korok hagyományaiból maradt, sűrű *szellemi-érzelmi-viselkedési közeget* és a jelenkori, „élő” kultúra ötvözetét értjük. Bennünket érintő (ösztönző, gátló) hatásait a közéleti információ áramlásainak csatornái (újság, rádió, TV stb.), a közéleti fórumok (gazdaság, politika, vallás, oktatás, nevelés, könyvkiadás és egyéb megnyilvánulások) szerveződésének és működésének mikéntje közvetíti. Az emberi élet minden mozzanatára meghatározó jelleggel nyomja rá a bélyegét, így saját ritmusunkra is. Ebben a közegben kiemelten kell megemlítenünk az *esztétikai érdeklődés*, beágyazottság, affinitás jelenségeit. (Különösen a zene, az ének és a természeti szépségek okozta káprázatokra hívjuk fel a figyelmet. Az első kettő, a szakemberek vélekedése szerint, már magzati kortól kezdve is orientáló hatást gyakorolhat a fejlődő szervezetre.)

A *transzcendens dimenzióink* sodorvonalába tartozó jelenségek a többiekétől elkülönülő, azoktól formailag és tartalmilag is különböző alaprítmust diktálnak. Jellemző példa erre a bencés szerzetes-

rend „ora et labora” (imádkozzál és dolgozzál) ritmusa: minden nap, sőt egész életük során az imádság saját törvényű ritmusát tekintik elsődlegesnek, a munka ütemének ehhez kell illeszkednie. (A keresztények többségének időbeosztását azonban — súlyos veszteséggel járó kompromisszumként — a munka, a családdal való törődés és a szórakozás szabja meg; az imádságra csak ennek szüneteiben jut idő.) Istentapasztalataink azonban más jellegű, „fentről érkező” impulzusokról is hírt adnak. Isten órája néha évtizedenként jelzi a következő időegység megérkezését — néha azonban egy pillanat alatt üt annyit, mint amennyit eddig egy ember életében összesen, vagy a társadalom életének egy meghatározó ciklusa alatt. Néha az összes többi áramlat ütemét meghatározza és tereli természetfölötti, rendezett harmóniába; máskor saját természetes „óránk” megzavart ritmusát irányítja át egészséges sín pályára. Hasonló igaz a magányos imádságra is. Ennek öntörvényű, bár alkalmanként változó „saját ideje van”, amit érzékeny figyelemmel kell követnünk. (Még mondani is bűn, hogy „időt szánok az imádságra!”).

A saját ritmusnak élete, sőt sorsa is van; a környezeti feltételek mellett az alapritmusok határozzák meg az ütemét. Az emberi élet során ezek állandó kölcsönhatásban vannak egymással. Hol az egyik, hol a másik válik dominánssá; kialakulhat egy egyensúly, mely hosszabb-rövidebb ideig tart, s melyet egy lassú átrendeződés (például átmenet az öregkorba), vagy váratlan gyors földindulás (Saul megterése) vált fel. Új áramlatok törhetnek felszínre (például a kamasz korban a szexualitás, később a családalapítás igénye).

Az átalakulások okai vagy a külső feltételek megváltozásában fedezhetők fel, vagy az említett áramlatok egymásnak feszülő dinamikájára vezethetők vissza. Ezek a folyamatok nem föltétlenül károsak vagy veszélyesek; sőt, gyakran a természetes fejlődés vagy alkalmazkodás termékeny forrásai. (Például egy ifjában már hosszabb ideje ott érlelődhet a felnőtt ember ritmusa.) Egy-egy áramlat néha hosszabb ideig (évekig, évtizedekig) rejtőzik, vagy bizonyos kényszerfeltételek miatt „föld alá” szorul, míg egyszer, váratlanul, robbanásszerűen felszínre kerül. Rosszabb esetben végleg elnyomva marad, de áttételes hatásaival neurotikus és megmagyarázhatatlan, etikai értelemben is romboló hatást vált ki.

A kezdetben hajlékony, gyakran változó alapritmusok lassan megszilárdulnak; némelyikük a többi kárára növekszik nagyra; a másik éppen a hajlékonysága miatt nyer teret; néhány rejtőző életet él, s csak különleges peremhelyzetekben válik a teljes saját ritmus meghatározójává. Az emberi jellem kialakításában azonban mindegyikük döntő szerepet játszik; gazdagodásuk, belső harmóniájuk és el-szivárosodásuk az ember teljes életének gazdagodását, harmóniáját vagy éppen romlását képes előidézni. Ideális eset ritkán valósul meg.

A saját ritmus minden fejlődést, változást megmerevítő, alkalmazkodást lehetetlenné tévő kényszerre is válhat. Az „én pedig ezt

így szoktam, punktum” diktátuma teszi tönkre ezerszámba a családok életének belső harmóniáját.

A saját- és alapritmusok erkölcsi vetületeit igen fontosnak tartjuk, de ezeket most mellőzve a *Bibliában található ritmikus mintákra kérésünk példákat*.

Ritmus, mint irodalmi forma a Szentírás számos oldalán kifejezetten is fellelhető, máshol megérezhető. Kiemelt példaként az első teremtestörténetet említjük. Az egyiptomi tíz csapás története is egyre súlyosodó ritmikus formát mutat. A zsoltárok között többön is sejtethető az eredeti, közösségi énekes-ritmikus minták; ebben a vonatkozásban a 119., a 136. és a 106. zsoltárra hívjuk fel a figyelmet. Hasonló, bár sokféle és változó ritmus (ütem) figyelhető meg egyes prófétai iratokban. A páli szeretethimnusz (1Kor 13) és a boldogság-mondások (Mt 5) az újszövetségi iratok esztétikai értelemben is legmagasabb zenei csúcsainak számítanak.

Jézus „sajátritmusáról” csak elképzeléseink lehetnek. Törvénykövető zsidóként élt, a korabeli zsidó szokásrend diktálta rituális formák szerint: körülmetélés — felnőtté avatás — munkavégzés — (a megkeresztelkedése is a Jordánban) — hivatását előkészítő negyvennapos böjt — zárandoklatok Jeruzsálembe — majd sajátritmusából adódóan a tanító- és gyógyító körutak — éjszakai és megszokott nappali imádságai; kapcsolatai a betegekhez, szenvedőkhöz, bűnösökhöz; különleges kapcsolata a nőkhöz, gyermekekhez és a természet jelenségeihez. Jézus észrevette a természeti jelenségek ritmusát is: például az élet kialakulását a mag-állapottól a kalászig (Mk 4,26).

Ritmusváltás nála nemcsak a tanítói-prófétai hivatás megkezdésekor történik, hanem azután is: a családjától való elszakadás, a népe vezetőivel történő konfliktusok sorozata, átállás az evangélium hirdetésének talán ritka, újszerű formáira.

Jézus legsajátosabb életritmusát a küldetése szabta meg. Nyilvános működése során mintha valamilyen óraütésre várt volna, amit leginkább az Atya akarátának megnyilvánulásaihoz, saját szenvedéséhez és megdicsőüléséhez lehetne kapcsolni. A kánai menyegzőn elhangzott szavai még egyfajta várakozásról tanúskodnak: „Asszony, a mi gondunk ez? Még nem jött el az én órá” (Jn 2,4), „Ma beteljesedett az írás” (Lk 4,21): Jézus galileai „zászlóbontásáról” ad itt hírt az evangélium szerzője. „Eljött az óra, amikor megdicsőül az Emberfia” (Jn 12,24); itt saját búzaszem-hivatásának közeli bekövetkeztét jövendőli meg Jézus, talán éppen a zárandokokkal való találkozásának hatására. „Ezért az óráért jöttem!” (Jn 12,28): Jézus az Atya megdicsőüléséről és a világ fölötti ítélet tényéről beszél. Talán hasonló hangsúllyal mondja Jézus tanítványainak: „Rövid az idő” (Jn 16,17) — „Itt az óra!” (Mt 26,45–46). Így ébreszti Jézus az alvó apostolokat. Ez utóbbi, és az „eljött az óra” kifejezés mindig a szenvedés közelgő idejét hirdeti meg, melyet azonban a megdicsőülés követ (Ijn 16,21). Ezeket összegzi Jézus utolsó szava a kereszten: „Beteljesedett” (Jn 19,30).

Befejezőként felhívjuk a figyelmet a sajátritmus meghatározó szerepére a testi-lelki frissesség, készenlét, kiegyensúlyozottság, rugalmas alkalmazkodóképesség készségeinek biztosításában. Az emberi faj eddigi fejlődésének sikerét jórészt ezeknek a készségeknek tulajdonítjuk. (Az alkalmazkodóképességet az emberi intelligencia egyik legfontosabb mércéjeként tartják számon.) Az egyéni életvitel sikere is azon múlik, hogy ezeket az erőnyeket saját ritmusunkban is mennyire tudjuk biztosítani, vagy folyamatosan frissíteni. Ragaszkodás a kiegyensúlyozott saját ritmusunkhoz pedig megsokszorozza teljesítőképeségünk erejét. A kialakult és egészséges sajátritmus ismerve a belső béke — mely nem elzárkózásból, gögből ered, hanem alázaton és nyitottságon alapul — és állandó készség a pozitív (kreatív) változásra.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

<i>Sylvie Robert: Isten útjain Loyolai Szent Ignáccal</i>	2.700,-
<i>Jean-Louis Chrétien: A felejtethetetlen és a nem remélt</i>	2.500,-
<i>Lukács László: Az Ige asztalánál</i>	2.900,-
<i>Walter Kasper – Daniel Deckers: A hit szívverése</i>	3.200,-
<i>Kertész Imre: A megfogalmazás kalandja</i>	1.400,-
<i>Thomas Merton: Párbeszéd a Csönddel. Imák és rajzok</i>	2.900,-
<i>Teréz Anya: Jöjj, légy a világosságom!</i>	3.200,-
<i>Rupert Berger: Lelkipásztori liturgikus lexikon</i>	4.300,-
<i>J. B. Metz: Memoria passionis</i>	2.700,-
<i>Takács Zsuzsa: Jaj a győztesnek!</i>	1.900,-
<i>Varga Mátyás: Nyitott rítusok</i>	1.700,-
<i>Borbély Szilárd: Egy gyilkosság mellékszálai</i>	1.700,-
<i>Selyem Zsuzsa: Fehérek közt</i>	1.600,-
<i>Visky András: A különbözőség vidékén</i>	1.600,-
<i>Máthé Andrea: Útvesztőben</i>	1.100,-
<i>Gabriel Marcell: A misztérium bölcselése</i>	1.900,-
<i>John Powell: A tartós szeretet titka</i>	1.800,-
<i>E. Kübler-Ross – D. Kessler: Élet-leckék</i>	2.600,-
Megszenteltség az egyházi mozgalmakban	
és a megszentelt élet új formáiban	1.500,-
Felkészítés a házasságra és családi életre	1.300,-
Mit ér a katolikus társadalmi tanítás válság idején?	900,-

*A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a Vigilia Kiadóhivatalban:*

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444;

E-mail: vigilia@vigilia.hu

GONDOLATOK A RENDSZERVÁLTÁSRÓL ÉS AZ EGYHÁZ MEGÚJULÁSÁRÓL — Paňák Ferenc SJ és Tandara Jácint OP atyákra emlékezve

1. Kísérlet a helyzet bemutatására

*„Mert mondom néktek, hogy ha
a ti igazságotok nem több az írástudók
és farizeusok igazságánál,
semmiképpen sem mehettek be
a mennyeknek országába.” (Mt 5,20)*

Nemrég érdekes cikket találtam a cseh *Reflex* lapban, amit még olmtüzi diákéveim alatt olvastam. Ebben egy német család hagyatékában röviddel ezelőtt felfedezett fényképekről volt szó. Az egyik felvételen pihenését töltő német tiszt látható igen jókedvű, előkelően öltözött fiatal hölgyek társaságában egy alpesi ház teraszán a német Alpokban. A fényképről sugárzik a hatalmas öröm, hogy végre valóra vált a rég áhított kirándulás a csodaszép természetbe. A fényképpel csak egy bökkenő van: ezen a kiránduláson az egyik legkegyetlenebb koncentrációs tábor tisztje és annak hölgytársasága vett részt. Nem a hatvanas évek klasszikus kérdése merül fel bennünk: „Hol volt Isten azokban az időkben?”¹ hanem inkább az, hogy: „Létezik olyan, hogy lelkiismeret?”²

Ha ma, a 21. század elején arról a szellemi örökségről akarunk beszélni, amit Paňák Ferenc atya a mai társadalomra és az egyházra hagyott, nem felejthetjük el, hogy az ő erkölcsi tartása milyen egyértelműen szembehelyezkedett az elnyomással, sőt, vallásbeli ellenállást is tanúsított a totalitárius hatalommal szemben.³ Ehhez Tandara Jácint József⁴ atyában talált segítőt, aki barátja és a kassai püspöki hivatalban szomszédja volt. Tehát éppen amiatt szeretném hagyatékukat hangsúlyozni, mert társadalmunk még attól szenved, hogy mindmáig nem került sor erkölcsi összeütközésre az előző totalitárius rezsimmel. Vagyis a *nemzet* még mindig nem képes arra az *erkölcsi megújulásra*,⁵ amire a csendes változások idején Csehszlovákia összes helysége vágyott és amiért kiállt.

Ha a kassai egyház e két személyiségére gondolunk, nem szabad a szalézi Don Timkóról sem elfelejtenünk, aki szintén részt vett városunk történelmének alakulásában. Az ő temetése a 80-as évek elején nagy vallási demonstrációvá fejlődött,

amikor is a néptömeg miatt fennakadt a Szent Erzsébet dóm körüli főutca élénk forgalma.

Az elnyomás teljes időszakában éppen az ehhez hasonló „lámpások” kísérték a hívők útját. Annak az időnek a lámpásai, amelynek 27 éve alatt térdepelve fohászkodtunk egyházunk szabadságáért, s püspökért imádkoztunk egyházmegyénk számára. Ez volt az az idő, amikor:

- a gyónáson kívül nem volt egyszerű pappal beszélni, sőt, kockázatos dolog volt, hisz nem lehetett tudni, hogy ő maga nem eszköz-e az állambiztonság kezében,

- a reverendás papot gyakran leköpték, szidalmazták az utcán, mégis tovább hordozta keresztjét értünk is a Krisztushoz vezető úton,

- féltünk papot beengedni a lakásba (egyébként ezt a papok maguk is kerültk), mert mindkét fél üldözötté válhatott,

- (a hivatalokban és a pártbizottságokban) világosan éreztették velünk, hogy a rendszer mindig és örökre így marad, és inkább felejtünk el hitünket, ha jól akarunk — mégis éjjel, a sötétség leple alatt keresztségért vagy hasonlóért siettünk a plébániára, hiszen sokan voltak, akik nem fogadták el, hogy le kell mondaniuk az örök életről,

- sem az iskolában, sem magasabb szinten nem volt ajánlatos hittanórára járni, mert ez sötét elmaradottságnak számított, és ez által veszélybe került a gimnáziumi, és persze még inkább a főiskolai felvétel.⁶

Ezekben az időkben keményen elnyomták azokat a találkozókat, melyek célja az volt, hogy egymást hitünkben erősítsük. Ellenőrzés alá vonták a zarándokutakon való részvételt,⁷ s annyira nyilvánvalóvá vált a szabadságigény iránti megnyilvánulások elleni fenyegetettség, hogy a legtöbben végleg lemondtak evilági életük méltóságáról. Más kérdés, hogy ki mennyire volt kész ez ügyben együttműködni az állambiztonsággal.⁸ E bizonyos tettek tárgya egyértelmű, a bűnösség vagy fenyegetés mértéke már kevésbé világos.⁹ A következmények pedig teljesen tisztázatlanok, hiszen különbséget kellene tennünk a rejtett és nyílt együttműködés között. (Hogy szükség van-e bűnbánatra — már amennyiben senki sem szenvedte lelkiismeretétől — illetve akár még nyilvános bocsánatkérésre is, vagy urambocsá! kárterítésre, a morálteológia témakörébe tartozik.¹⁰) Ha elmulasztjuk a lehetőséget, hogy helyesen cselekedjünk, a következmény harag,¹¹ tévútra vezetés, sőt, felebarátaink gonosz tetteiben való bűnrészességgé lesz.

A csendes rendszerváltás (vagyis a bársonyos forradalom) ideje így számomra — és remélhető-

leg sokaknak még — azzá az időszakká vált és az is fog maradni, amikor Isten megérintette a népet. Azzá az időszakká, amelyben esélyt kaptunk az isteni szabadság dimenzióinak megértésére — ami az egyének és minden generáció minden szabad döntésének kezdete (*Spe Salvi* 24).¹² Akkoriban felkínálták nekünk valamit, ami sokkal értékesebb, mint a vágyódás egy jobb élet — „mint a Nyugaton” — iránt. A hívek akkoriban a szentekhez imádkoztak, hogy Isten változtassa meg a totalitárius társadalmat, hogy avatkozzon közbe, és nyilvánítsa ki hatalmasságát. És én személy szerint mindig csodának fogom tartani azt is, ahogy imáinkban a szent mártírok ereklői előtt Tandara atya püspöki hivatalbeli otthonában — majd ezt követően Paňák atyával is — Isten közbeavatkozásáért fohászkodtunk.¹³

A rendszerváltás után gyakran hallhattuk: „mi nem vagyunk olyanok, mint az előzőek”. Az effajta védekezés egyértelműen fontos és helyénvaló volt, de aztán el-elmaradt, feledésbe merült, sőt, egyesek ironiával kezelték — elsősorban társadalmunk egy részének tagjai, akik csak a gyors meggazdagodás értékét ismerték el — tulajdon, hatalom, vagy ezek kombinációja által. Azok az emberek, akik akkoriban bírósági tárgyalástól tartottak (mint például Nürnberg a második világháború után), később — ahogy elmaradtak a perek — lerázták magukról a múltat, és abba a biztonságba ringatták magukat, hogy az igazságosság úgyis csak a naiv keresztények utópiája.¹⁴

A kommunizmus bukása után túl hamar elfelejtkeztünk arról, hogy a jobb élet utáni vágy ugyanúgy összefügg a szellemi élet fellendülésével, mint az egész társadalom és a nemzet fejlődésével. Bár anyagilag jobban állunk, mint valaha, mindannyiunkat erős nyugtalanság és vágyakozás jár át a különféle, általában a médiából ismert anyagi javak iránt, melyek lassan céljainkká, akár végső célunkká válnak. Ezért hajlamosak vagyunk mindenkinek hinni, aki e vágyunk beteljesülését ígéri — legyen ez személyes, társadalmi vagy politikai kérdés.

Aztán az eredmény gyakran kiábrándulás, apátia, sokszor akár egy meglehetősen széles társadalmi közeg, elsősorban a fiatalság érdeklődésének elveszése a közügyek iránt. Másrészt az élet majdnem minden szférájában a hatalom utáni vágy tölti ki az úrt. (Még fáradozásokat is tesznek azért, hogy ezt a vágyat a társadalom legfontosabb értékeként törvényesítsék.) Eközben az emberi létezés és az Írás, illetve a teológiai antropológia az élet és a világ értelmének keresésére vonatkozó alapkérdései teljesen feledésbe merülnek. Az emberi vágyak kontextusában¹⁵ szinte teljesen elvesznek az eredetet kutató kérdések, ahogy azok is, melyek Isten szándékát firtatják az emberrel.

2. Kibúvó keresése Isten birodalmának felépítésében

*„Bizony mondom néktek,
amennyiben megcselekedtéték
eggyel az én legkisebb atyámfiai közül,
énvelem cselekedtéték meg.” (Mt 25,40)*

A nép erkölcsi megújulásának keresése közben gondolnunk kell azokra az igen fontos morális elvekre, melyekre a teológia részét képező morálteológia oktat bennünket. Ezeknek az elveknek, melyeket a teológusok már hosszú évszázadok alatt pontosan leírtak, nem volna szabad csak az előadások elméleti síkján maradniuk, hanem a társadalmi életbe is át kellene ezeket ültetni. Legtöbbször az erkölcsből épített erődítmény, Isten országának előjövetele a túlvilágon s az utolsó ítélet végső igazságosságába vetett remény, Krisztus követése, mint végső cél, és az Isten képmására teremtet ember örök boldogsága kerül kilátásba. Ide tartozik az — immár említett — elszámolás is a totalitárius rezsim melletti állásfoglalással (együttműködés a gonosszal és a felebarátok ellen elkövetett bűnök).

Közismert, hogy az elnyomás idején társadalmunk nem küzdött aktívan a totalitarizmus ellen. Ugyan létezett néhány ellenszegülő helyi csapat, melyek leginkább még a kommunista hatalomátvétel kezdetén igen aktívak voltak (például a Csehszlovák Légio ellenállása), de az aktív küzdelem e formája lassanként — sőt, amikor a Római Kúria is beavatkozott — alábbhagyott. Ezt leginkább a rezsim azon brutális bánásmódja változtatta ki, amivel mindenféle ellenállást megtorolt: papokat, szerzeteseket, szeminaristákat, laikus aktivistákat hurcoltak el, kínóztak meg és neveltek át. Szükséges még hozzátenni, hogy a kommunista ideológia az egyházat és a vallást a múlt csökevényének nevezte, amit aktívan el kell nyomni, bár hivatalosan deklarálták a („fejletlen”) vallással szembeni toleranciát.

Ma már mesébe illő történetként fogadják a hit 1948–1989 közötti aktív elnyomásáról szóló visszaemlékezéseket. Sok fiatal nem is tudja, hogyan képzelje el mindezt, mint ahogy a világháborúk borzalmáról és a 20. századi világgazdasági válságról sincs fogalmuk. Hogy a templomba járás (vagyis a nyilvános jelenlét a kultuszhelyen) — és ez gyakran valóban megtörtént — a karrier derékba törésére vagy a munkahely elvesztésére, a zaklatásokra, vagy akár az állambiztonság általi üldözöttségre adhatott okot — sokak ezt túlzónak találják. Egyébként e történetek főszereplői nemcsak hogy nyugodtan élik életüket közöttünk családjukkal, de még csak politikai gondolkodásmódjuk sem változott meg. Sem álláspont-

juk, sem cselekedeteik¹⁶ nem tanúsítanak változást (nincs „megtérés” — ami a személyiség fejlődésének teológiai feltétele). Ellenkezőleg, társadalmunkban sokszor találkozunk olyanokkal, akik nosztalgiával gondolnak a régi kommunista éra szép időire.¹⁷

E helyen indokolt megemlíteni a nyugati (szabad) országok ifjúsági mozgalmait a 20. század 60-as, 70-es éveiben. Akkoriban, mintegy ugyanannyi idővel a háború után, mint amennyi a rendszerváltás után mostanáig elmúlt, azt kérdezték a fiatalok szüleiiktől: Hogyan engedhették ezt megtörténni?! Fájdalmas észrevenni, hogy ezek a kérdések manapság igencsak hiányoznak.¹⁸

XVI. Benedek pápa *Spe Salvi* enciklikája a remény szükségességére hívja fel a világ figyelmét: „A keresztény üzenet nemcsak ‘informatív’, ‘tájékoztató’, hanem ‘performatív’, ‘átalakító’ volt — azaz az evangélium... közlés, mely tényeket hoz létre és megváltoztatja az életet. Akinek reménye van, az másként él... Miben áll ez a remény, mely mint remény ‘megváltás’?... Számunkra... annak a reménynek a birtoklása, amely ezzel az Istennel való találkozásból fakad, mintha már nem volna felfogható.” (*Spe Salvi* 3). A pápa arra emlékeztet, hogy az erkölcsi jólétet nem lehet csak struktúrák által biztosítani (ez csak akkor működik, ha a társadalomban elevenen jelen van az a meggyőződés, ami képes előmozdítani a társadalmi rendet helyeslő szabad beleegyezést). A szabadság olyan meggyőződést követel, ami sohasem magától születik, hanem közösségileg kell megteremteni. Mivel az ember mindig szabad marad, és mert szabadsága mindig törekény is, a jóságnak soha nem lesz végérvényesen berendezett országa ezen a világon. A szabadságot ki kell vívni a jóság számára (*Spe Salvi* 24).

Azoknak az embereknek, akik hitük vagy szilárd meggyőződésük miatt tulajdonukat, munkájukat, karrierjüket, gyakran akár egészségüket veszítették el a totalitárius rendszer alatt, nehéz ma egyszerűen azt mondani, hogy bízzák magukat az utolsó ítéletre és a túlvilági igazságosságra. Mindenekelőtt azok, akik őket üldözték (illetve azok, akik sohasem álltak ki értük — a gonosszal való passzív együttműködés is a morálteológia témakörébe tartozik¹⁹), a rendszerváltás után az első sorban ültek a templomban, lelkesen énekeltek, mint ha mindehhez semmi közük nem lenne. Legjobb lelkiismerettel úgy intézik el a kérdést, hogy akkoriban olyan idők voltak, és most másképp van.²⁰

Nemcsak a nyilvánosságnak, hanem a politikának²¹ és az egyháznak is szemére vetik, hogy túl keveset törődik az erkölcsi megújulással, sőt, vonakodik tőle. Emlékezzünk II. János Pál pápa tetére, amikor — nem túl nagy egyetértéssel övezve — az ezredforduló elején mindenkitől, akivel

szemben fennállása óta igazságtalanságot követett el az egyház, bocsánatot kért. Végül is a lengyel katolikus egyház fájdalmas fordulata a Wiegus-eset után szintén annak mementója, hogy a dolgoknak nem kellett volna idáig fajulniuk. Ugyanis itt sokkal többről van szó, mint csupán gyengeségünk beismeréséről. Itt egy, a társadalom erkölcsi megújulásában vezető szerepet betöltő személy állásáról van szó, de legalábbis arról, hogy a társadalom valamennyire elfogadja az egyházat; hogy a keresők és vonakodók követésre érdemes példaképet találjanak.²²

Végül Hannah Arendt művéből szeretnék idézni, aki a közéleti (politikai életbeli) morálfilozófia specialistája. Ez a zsidó nő, akit a 20. század legnagyobb gondolkodójának tartanak, azt mondja, hogy Jézus — szerinte — két jelentős tulajdonságot adott a közéletnek (tehát a politikai életnek is): az első a megbocsátás képessége — csak ez által állítható meg a tettekre válaszul adott láncreakció, a másik pedig az ígértéttelre és ígérttartásra való rátermettség.²³

Sok embert elképzelhetetlenül alattomos módszerekkel kényszerített a titkosrendőrség a rezsimmel való együttműködésre. Mások nem tudtak emberi gyengeségükön uralkodni, és engedtek a fondorlatos csábításnak. De voltak olyan személyek is, akik soha nem engedtek lehetőséget a kísértésnek, akik gyengeségük ellenére ellenálltak az ilyen fondorlatoknak.

Az egyházi élet két éppen ilyen személyiséget ismertem meg én Kassán, akik a püspöki hivatalban éltek. Mindkettejükre jellemző volt, hogy alapjában véve egyikőjük sem volt az ellenállás aktív harcosa — ez az 1948 utáni retentő terror alatt nem is lett volna igazán ésszerű —, másrészt viszont mindketten alapvetően közrejátszottak a kassai és a környékbeli egyházi élet megújulásában. Tandara atya, az igazság és a történelmi összefüggések fáradhatatlan hírnöke. Paňák atya, az erkölcsi öntudat megújítója és a vezeklők nagyszerű bátorítója.

De munkájuk nem csak a tágabb környezetet örvendeztette meg. Mindkettejükkel együtt élveztem a közös rózsafüzér-olvasás szép pillanatait a püspöki hivatal hátsó kertjében — imádságunk közben a katedrális tornyára pillantva, különleges fohászt mondva a kommunista rezsim megdöntéséért: igazi élmény az elnyomás alatt. Az, ahogyan ez a két személyiség bátorított — Paňák atya még a bűnbocsánat szentségében is, Tandara atya a szerzetesrendi élet támogatásában —, rendkívüli volt. Paňák atyára jellemző volt, hogy bárminemű nehézség állta is útját, előbújt jezsuita harcászata (például idős korában a lépcsőmászáshoz „csak egy jó nagy lendület kellett”, a kísértések pedig „csupán csak pillangók, melyek maguktól

is tovarepülnek”). Tandara atya domonkosrendiként állandóan az emberek jó oldalát és a történelmi összefüggéseket kereste („ezt még fel kell olvasnom neked”, vagy „csak a hitet megtartani és megőrizni”) — így jelentette ő rengeteg, az egyházra nyitott embernek a kegyelem jelképét. Elbűvölő volt kettejükét látni, ahogy vitatkoztak: ahogy először kerülgettek egymást, aztán kiegyezést kerestek, végül megkönnyebbülve a rózsafüzér-olvasáshoz tértek. Ezekről az emberekről még hosszasan beszélnek haláluk után, nagyinak, halhatatlannak tartva őket. A többiekét majd csak az utolsó ítélet fogja elbírálni.

Most újra XVI. Benedek pápa körleveléből szeretnék idézni: „Az emberiséget lényegében a szenvedéshez és a szenvedő emberhez való viszsonnyal mérjük. Ez érvényes az egyes személyekre és a társadalomra egyaránt.” (*Spe Salvi* 38).

Végül szeretném hangsúlyozni az önértékelés kellemetlen mivoltát; saját cselekedeteink felvállalását, majd azok megbánását és a bűnbocsánat kérését, mint annak a lehetőségnek az alapfeltételét, hogy megismerjük és elfogadjuk önmagunkat. Csak ezen a módon vagyunk képesek a fejlődésre és a Teremtő által belénk helyezett létezés elérésére. Csakis így, ezen a módon lehet az igazi, az Isten által szívünkbe helyezett vágyat felismerni, a vágyat a legnagyobb reményre, ami a valódi élet alapja, és ami az örök boldogság, üdvösség és öröm forrásának, Jézus Krisztusnak, Urunknak és Megváltónknak ígéretét hordozza.

„Aki nem ismeri Istent... végső soron remény nélkül él... Ha mi kapcsolatban vagyunk azzal, aki nem hal meg, aki maga az élet és maga a szeretet, akkor vagyunk az életben. Akkor élünk... A csak nekem szóló remény... éppen ezért nem lehet igazi remény... Az Istennel való kapcsolat a Jézussal való közösségen keresztül él — egyedül és a saját erőnkkel nem érjük el. A Jézussal való kapcsolat pedig kapcsolat azzal, aki mindnyájunkért odaadta magát (vö. 1Tim 2,6)... Elkötelez bennünket mások iránt, de csak a vele való egységben válik lehetővé valóban másokért, az egészért élnünk...” (*Spe Salvi* 27–28).

INOCENT-MÁRIA VLADIMÍR SZANISZLÓ

¹A teodicea folyton ismételt kérdésére: „Hol volt Isten Auschwitz alatt?” Paul Badde — a német katolikus filozófus, Robert Spaermann után — így válaszol: „A kereszten!” — lásd Paul Badde: *Spe salvi facti sumus*, www.kath.net/detail.php?id=18362, továbbá lásd még Inocent-Mária Vladimír Szaniszló: *Nádej ako Božská spásonosná čnosť*. In: Inocent-Mária Vladimír Szaniszló — Martin Uhál' (szerk.): *Teologické pohľady a spoločensko-vedná prax*. Nakl. Cesta, Brno, 2008, 147–186.

²A lelkiismereti problémáról, ami a II. Vatikáni zsinat után a vallásszabadság mellett először csak lassan fejlődött, majd teológiai intenzitása és az iránta tanúsított érdeklődés is nőtt, és az előző század 90-es éveitől kezdődően a figyelem középpontjába került, lásd Inocent-Mária Vladimír Szaniszló OP: *Fundamentalmoral. Einführung II.* Novum Verlag, Neckenmarkt, 2007, 68–110.

³Jozef Gnip: *Páter Paňák SJ. Pokračovať v diele troch svätých Košických mučeníkov* (Dobrá kniha, Trnava, 2008) című könyve az „Utrpenie pre vieru” című fejezetben (76–82.) az ő internálásáról emlékezik meg. Személy szerint én hiányolom állásfoglalását e könyvből a totalitárius rezsimmel kapcsolatosan, bár már a címben is bizonyosságot tesz hitéről.

⁴Ahogy Páter Paňákot a jezsuita rendhez való tartozása miatt — kicsinyítve, kedveskedve — „paterko”-nak nevezik, úgy a Tandara családnév előtti „Vater” megszólítás is szimbolikus jelentésű — nemcsak a 70-es évek óta tartó titkos rendtagsága miatt, hanem a kassai püspöki hivatalban betöltött jegyzői, majd később igazgatói állása miatt is.

⁵Ilyen feliratú, közösen hordozott (lepedőre mázolt) plakáttal mentünk ki gyertyával a kezünkben tüntetve, más hívőkkel együtt a Lenin útra (ma Fő utca) a bárszonyos forradalom mozgalmas idejében.

⁶Azokat a bátor diákokat, akik jelentkeztek a hit-tanórára, sok tanár gyakran megfenyegette, és nevetéssé tette a többi tanuló előtt. Néhányuk mindmáig dacosan futkos a világban, kérdéseikre lassanként válaszokat keresve az egyházban. De, ahogyan a Szentírás tanít bennünket, az igazságtalanságok sohasem maradnak megtorlás nélkül, ezért mindenkinek önállóan és közösen is gyógyírt kell keresnie az igazi erkölcsi előrelépéshez. „Ha a technikai haladásnak nem felel meg az ember erkölcsi formálásában, 'a belső ember növekedésében' (vö. Ef 3,16; 2Kor 4,16) való haladás, akkor az nem haladás, hanem fenyegetés az ember és a világ számára.” (*Spe Salvi* 22).

⁷Talán érdekes volna megnézni azokat a filmeket, melyekkel a híveket fenyegették, amikor zarándokútra indultak. Ezekkel félelmet provokáltak ki, így meg tudták tiltani a zarándokat, mint államellenes gyűléseket. A tömegben ott voltak a fekete bőrkabátos emberek, akik bemutatták a „veszélyes helyeket”, amiket bizonyára kamerával vettek fel. Amikor a Rómában élő Tomko kardinális meglátogatta beteg édesanyját, és közben a katedrálisnál összegyűlt tömeget a püspöki hivatali erkélyéről köszöntötte, provokátorok is bekiabáltak.

⁸A másik ember gonosz tetteivel való együttműködés esetében az számít, hogy az együttműködés anyagi volt-e, hogy nem volt-e egyetértés a főbűnös tetteivel, hogy elkerülhetetlen feltételeket szabtak-e, és hogy nem olyan formális együttműködésről van-e szó, ami mégiscsak szándékos lehetett — mikor mondhatjuk valakire, hogy ugyanúgy bűnös, mint a főbűnös? Albert Beneš: *Božské čnosti*. Krystal, Praha, 1997, 93.

⁹A morálteológia először az emberi tethez (Inocent-Mária Vladimír Szaniszló OP: *Úvod do základnej katolíckej morálnej teológie*, Seminár sv. Karola Boromejského, Košice, 2007, 124–125.), vagy az istenszeretet szerinti cselekedethez sorolja ezt a témát, hiszen ezek a felebaráti szeretet ellen elkövetett bűnök.

¹⁰Ezt a témát hasonlóan kezeli Albert Beneš: *Morální Teologie*. Krystal, Praha, 1994, 76. és Frantisek Tondra: *Morální Teológia I. Princípy*, Spišská kapitula, 1994 című munkájában (233. oldal).

¹¹A szeretet közvetve (jó példaképpel vagy a gonosz tettek mellőzésével) parancsolja az elégtételt vagy a harag enyhítését, de nyilvános számonkérés során enyhíteni is nyilvánosan kell azt. Albert Beneš: *Božská čnosť*. Krystal, Praha, 1997, 90–92.

¹²Fatima a 20. századi vörös terrortól és az azt követő „izmusok” brutalitásáról szóló próféciái alapján a felkínált szabadság sok olyan kérdést vet fel, hogy vajon Isten beleavatkozik-e a világ történelmébe.

¹³Egy héttel az 1989. november 17-i események után, vagyis november 24-én más kandidátus-dominikánusokkal együtt a Zsolnátnál nem messze levő plébánián ért minket a hír, hogy Prágában lemondott a KP központi tanácsa — felelhetetlen volt nevelőnk, Aquinas Gabura OP atya pillantása, amikor hogyléte felől érdeklődtünk, s ő így válaszolt: „Hiszen én már régen megbocsátottam nekik.” Őt először halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték a Csehszlovák Légió tagjainak állítólagos gyóntatásáért, majd a Lipótvároott és Valdicében töltött hosszú börtönévek elteltével szabadon engedték (erről többet a *Život za mrežami* című könyvben: Verl. Michala Vaška, 2007, 45–60.).

¹⁴Sose felejem el a hivatalnokok arcát, amikor Tandara atyával arról akartunk velük tárgyalni, hogy a domonkos rend visszakapja a kassai kolostort. Valóban féltek attól, hogy mi fog velük történni. Most lehetne a lelkiismeret működésére utalni, ami mindig éberen figyel, ha valami nincs teljesen rendben. Azonban, ha a lelkiismeret nem formálódik és fejlődik, ugyanaz történik, mint ami manapság társadalmunkban zajlik.

¹⁵Inocent-Mária Vladimír Szaniszló OP: *Úvod do základnej katolíckej morálnej teológie I. Teologická štúdia*. Seminár sv. Karola Boromejského, Košice, 2007, 10–11.

¹⁶Ebben az összefüggésben eszembe jut az, amikor a bársonyos forradalom alatt a szerzetesek találkozását is bemutatták a tévéhíradóban, amit aztán különböző szakértők és politikusok kommentáltak. Egy pszichológusnő a társadalmi forma megmaradt csökevényéről beszélt. Ugyanígy kommentálták 1989 őszén a sásvári bazilikában tartott nemzeti zárandoklatról beszámoló első felvételeket is.

¹⁷E ponton néhány színész és más érdekes személyiség túlzó születésnap-i ünnepségére gondolok — nem

volna rossz az sem, ha seregnyi kollégájuknak is figyelmet szentelnének, méghozzá azoknak, akik hitük és meggyőződésük miatt nem állhattak a napos oldalra. Az ő jubileumaiknak semmiféle megemlékezést nem szenteltek. Még ma is nehéz elmagyarázni a véleményformáló embereknek, hogy azok, akik az előző rendszert dicsérték, nem feltétlenül mozdíthatják elő társadalmunk szükségyszerű önelemzését. Nem beszélve a rengeteg emigráns állásfoglalásáról, akik azon fáradoztak, hogy a szlovák kultúrát a világ minden sarkában éltesék, ide számolva az áldozatkész papokat, akik emelték és megtartották az emigránsok nemzeti önértetét.

¹⁸Érdekes volna azt is kutatni, hogy hogyan számolt el a nyugati társadalom a náci kollaboránsokkal.

¹⁹Itt különbséget kell tennünk, hogy kényszerű passzív együttműködésről van-e szó (Róma intervenciója következtében), ami a megnyilvánulás módja alapján minden egyes esetben más és más (például a Kommunista Pártba való belépés megtagadása, az istentiszteletek rendíthetetlen látogatása, vagy az élő hit mellett tett másféle tanúbizonyság). Az ilyen együttműködés reményt ad Isten kegyelmére — ezeket anyagi vétekként értelmezhetjük. Másrészt a rendszerrel való aktív együttműködés sem csak fekete vagy fehér, azaz nem jelentheti csakis az örök kárhozatot. Minden a körülményektől függ. Mégis fontos, hogy felismerjük a következményeket, hogy bátorságot találjunk ahhoz, hogy megismerjük a tényleges szándékat.

²⁰Hasonlóakat tapasztaltunk akkor is, amikor a totalitárius rendszer bukása után — a politikai és közélet iránti nagy érdeklődés közepette — sok kollaborátor is felvételét kérte az úgynevezett keresztény pártokba, mondván, hogy azok más idők voltak. Igen jó képet fest erről Antona Harčar kanonok könyve (*Žil som v Košiciach*. Lúč, Bratislava, 2003). Ebben leírja, hogy őt ugyanazok a személyek börtönözték be a nyilas rezsim alatt (a magyar fasizsták), mint a kommunizmusban — csak előbb zöld, aztán vörös karszalagot viseltek.

²¹Véleményem szerint Milan Kňažko színész volt az egyetlen politikus, aki elismerte tévedését, miután Mečiar pártjából kilépett.

²²Nemrég még azt hittem, hogy az egyháznak magas erkölcsi hitele van társadalmunkban a hosszú elnyomás miatt, s a nyugati országok egyházainak nincs ilyen privilégiuma. De — bár a nyugat-európai egyházat érő kritikák ellenére a média partnernek tekintti őt — az a benyomásom, hogy nálunk a médiában az egyházat még csak említésre méltónak sem tartják.

²³Hannah Arendt: *La condition de l'homme moderne*. Calmann-Lévy, Paris, 1961, 361.

A KERESZTÉNY EMBER ÉS NEM HÍVÓ ROKONAI

Aki ismeri az életet, s nem olyan vidéken lakik és él, amelyet talán középkoriasnak lehetne nevezni, az már eleve tanulmányunk címe alapján tudja, micsoda homályos, bonyolult és emberpróbáló kérdéseket vetünk terítékre. Napjainkban a keresztények olyan diaszpórában élnek, amely jócskán belenyúlik saját rokonsági körükbe.¹ Lehet, hogy felnőttként térnek keresztény hitre, és már csak ezért is magukra maradnak a rokonságukon belül. Rokonaik körében vegyesházasságok jönnek létre, talán a testvéreik is ilyenben élnek, sőt talán a szüleik is más-más felekezetűek. A hozzátartozók közül egyesek bár eredetileg katolikusok, már nemcsak hogy nem „gyakorolják” buzgón a vallásukat, de, ha őszinték vagyunk, egyenesen hitetlenek is lettek, sőt akár ellenségesen viszonyulnak az egyházhoz, vagy hivatalosan kiléptek az egyházból. Mily sokan élnek közülünk így elmagányosodva, szinte elveszetten, szinte idegenek között, az élet legbelsőbb és leglényegibb területén elkülönülve másoktól. Ha olyanokról lenne szó, akik amúgy közömbösek számunkra, akikkel eleve csak a foglalkozásunk, a munkánk kapcsán, a polgári konvenciók szintjén érintkezünk, akkor könnyen elviselnénk a dolgot; pontosabban: akkor csak azzal a szellemi és lelki teherrel kellene megbirkóznunk, amelyet annak láttán érzünk, hogy kétezer év elteltével mily kevésbé ismerik és szeretik Krisztus nevét a világon. Csakhogy olyan emberekről van szó, akik „hozzánk tartoznak”, akiket szeretünk, akikkel a vér, a közös érzület, az élet és a sors, a szeretet ezernyi szála köt össze minket, számos szempontból szorosabban, mint azokkal, akik testvéreink a hitben. Mennyi kérdés kapcsolódik ehhez az állapothoz, mennyi félelem és fájdalom! Fakadhat-e keserve-sebb sírásra valaki, mint az a keresztény anya, aki látja, hogy fia elhagyja atyái és édesanyja hitét? Mennyire remeg az anyák szíve, ha azt latolgatják, vajon az ő hitük vagy környezetük hitetlensége győzedelmeskedik-e majd gyermekeik szívében! Micsoda sebeket ejthet a gúny vagy a gőgös elutasítás, ha azok mérik ránk, akiket szeretünk (ó, a hitetlenek egyáltalán nem mindig olyan előkelőek a valóságban, amilyennek akkor mutatják magukat, amikor hivatalos beszédet mondanak a toleranciáról)! Milyen súlyos feszültségbe kerülhet az ember neveltetése és saját családjához való hűsége vallási neveltetésével és a kereszténységhez, az egyházhoz és hittestvéreikhez való hűségével! Mennyi olyan kínzó konkrét

kérdés adódhat, amelyet a moralisták elméleti síkon talán könnyen megválaszolnak, ám a gyakorlatban homályosak maradnak. Vegyük csak a vasárnap és a péntek megtartásának parancsát egy vallási szempontból megosztott család esetében (miben lehet és miben nem szabad engedni?), nem is szólva a keresztény erkölcsnek azokról a súlyos kérdéseiről, amelyek kapcsán konfliktus alakulhat ki az eltérő vallási nézeteket valló házastársak között. Mit mondjon az anya a gyermekének, ha az apa nem vesz részt az elsőáldozási ünnepen, amelyre anyai szívének erős hitével és forró szeretetével készítette fel csemetéjét? Mit érezhet, ha tudja, hogy miközben gyermeke egyre nagyobb szeretet táplál édesapja iránt (és ennek elvileg csak örülnie lehet), egyre nagyobb veszély fenyegeti a hitét? Mit tegyen az az apa, akinek a lánya az egyház parancsának teljesítése nélkül köt házasságot, s ezért a házasságot nem tudja Isten előtt érvényesnek tekinteni? Hogyan viszonyulhat az ember ily módon szerzett új rokonaihoz? Mikor lesz a tapintatból gyávaság, a bátor hitvallásból tolatkvó propaganda, amely pontosan az ellenkezőjét éri el annak, amit szeretne? Milyen kínokat élhet át, aki úgy érzi, hogy mindig rossz végét fogja meg a dolognak: kompromittálja az egyházat azokkal a hibákkal, amelyeket elkövet (és amelyeket mások előszeretettel varrnak a kereszténység, nem pedig a keresztények nyakába); túlságosan tolatkvó vagy túl gyáva; ha felbosszantják, maga is kikel az egyházi tekintélyek, a papok, a többi hívó ellen, mert (valóságos vagy vélt) magatartásukkal lejáratják a kereszténységet (vagyis ebben az esetben valószínűleg saját meggyőződésének dicsőséges ragyogását) nem katolikus rokonai előtt; másokkal beszélgetve nem tudja, mit kezdjen a vulgárkatolicizmussal (vagy a más országokban, a déli területeken gyakorolt kereszténységgel); bosszantja, ha a „többiekre” gondol, a hitnek, a nyárspolgári hagyománynak, a primitív klerikalizmusnak és a problematikus politikai nézeteknek arra az egyvelegére, amelyek az „övéinél” kénytelen felfedezni; már attól összeszorul a gyomra, ha a másik a reggeli katolikus műsort kezdi hallgatni a rádióban: ma éppen mit kapnak a nyakukba?; örömteli megkönnyebbülést érez, ha egy plébános nem kövér és tiszták a körmei; akaratlanul is eltöpreng azon, hogy az egyházon kívül található értékek, a tudomány és a művészet kincsei, a bátor, nemes humánus elég határozottan jelen van-e az egyházon belül is, bárki (vagyis akiket ismerünk és szeretünk) felfigyelhet rá, elismerve, hogy nem adtunk fel semmit és nem vagyunk híján semminek mi, katolikusok. De min-

denképpen ezernyi reflexióra, magyarázatra és (legalább belsőleg kifejtett) apológiára van szükségünk ahhoz, hogy fel tudjuk dolgozni a „konkrét egyházat”, mert az egyházat és az egyházban folyó életet önkéntelenül egyúttal azok szemével is látjuk, akik nem tartoznak hozzá, s akiket annyira szeretünk, hogy legyünk bár teljesen és feltétlenül katolikusok, áthatatlanul az ő érzéseikkel is reagálunk arra, ami az egyházban folyik (ő, a régi jó idők átlagos katolikusai el sem tudnak képzelni ilyesmit: a legtöbb lekipásztor azonban még közéjük tartozik, sajnos). Ám mindezzel kapcsolatban az a kérdés jelenti a leghomályosabb és legnehezebb problémát, hogy mi a helyzet azok örök üdvösségével, akiket szeretünk. Nem lennénk ugyanis katolikus szelleműek, ha a kereszténységet, az egyházat és az egyházban élt életet nem tekintenénk Isten ránk és rájuk vonatkozó kötelező érvényű és kegyes akaratának, ha nem lenne meggyőződésünk, hogy az egyházban ható isteni kegyelem szükséges az üdvösséghez; könnyelműek, gyávák, felszínesek és szeretetlenek volnánk, ha úgy tennénk, mintha a szeretet nem kötelezne minket arra, hogy gondot viseljünk azok üdvösségére, akikkel összekapcsolt minket Isten gondviselése. Éppen ezért ránk nehezedik a többiek terhe. Mi lehetne súlyosabb annál a gondnál és felelősségnél, amely az örök üdvösség miatt hárul az emberre? Mások talán csak nevetnek, és értetlenül mondogatják: „mit aggodalmaskodnak az emberek?”; mi azonban nem lehetünk olyanok, mint azok, akik azt hiszik, hogy nincs örök élet vagy minden feltétlenül csak jó véget érhet. Ha az a hivatásunk (mert meg vagyunk keresztelve, az Úr teste táplál minket, azok közösségében élünk, akiket Isten meghívott, Isten igéje tanít minket, imádkozunk), hogy félelemmel és reszketéssel munkáljuk ki üdvösségünket, ha saját magunkon már megtapasztaltuk, milyen könnyen be tudja csapni magát az ember és milyen könnyen el tud menekülni igazi felelőssége elől, elkerülhetjük-e akkor, hogy a *többiek* örök üdvösségére is szent félelemmel gondoljunk, meg tudjuk-e nyugtatni magunkat akkor a többiek jó lelkiismeretével?

Egy ilyen rövid írással nem tűzhetjük ki magunk elé azt a célt, hogy számba vegyünk az összes kérdést, amelyet a cím felvet. Be kell érünk azzal, hogy röviden felvázolunk néhány összefüggést.

Az első szempontunk a következő: belsőleg ki kell egyeznünk azzal, hogy a családjunk körében diaszpórában élünk. Belátható időn belül nem következnek olyan korszak, amikor valóban újra jelentene valamit, hogy egy-egy család körében az egész család hitvallását jegyzi a „gothai almanach”. Természetesen megengedett és fontos, hogy családaink hitbéli egységéért küzdjünk. Ám

olyan időkben élünk, amikor aligha számíthatunk arra, hogy valóban általános és a legtöbb helyen megvalósítható ez az egység. A korábbiakhoz képest sokkal inkább idegenek leszünk azok között, akiket szeretünk. Amit az Evangélium arról mond, hogy Krisztus megoszlast visz a családokba (Mt 10,21sk.34skk.),² s az ember a saját családjával szembehelyezkedve hoz döntést mellette (Mt 10,37), az ma újra egészen élesen cseng és jelentőséget nyer gyakorlati téren, s egyáltalán nem kell „átvitt” értelemben magyaráznunk. E helyütt nem áll módunkban megvizsgálni ennek az átalakulásnak a szellemtörténeti és szociológiai okait,³ és azt sem tudjuk részletezni, hogy volt elkerülhetetlen és mi lett volna elkerülhető belőle. A ténnyel kell szembenéznünk. A tények azonban Isten szempontjából (még ha bűnből fakadnak is) mindig feladatot, megbízatást és kegyelmet jelentenek. Ezt kell szemügyre vennünk. Korábban — például a breviáriumban — szinte sztereotip módon azzal kezdődtek a szentéletrajzok, hogy az adott szent „tisztéletreméltó és vallásos szülők” gyermeke volt, s ezért természetesen már egészen fiatalon tanújelét adta szentségének. És a mai napig nem szentelhető pappá az, aki katolikus hitre tér, de nem katolikusok a szülei (CIC 987, 1). Előfordulhat azonban, hogy kegyelmet jelentenek olyan dolgok, amelyek kizárják egymást. Nehéz az embernek egyedül kereszténynek és katolikusnak lennie, ha pogány vagy szekularizált a családja és a rokonsága. Ám ebben az esetben sem fenyegeti az a veszély, hogy (amint mondani szokás) egyszemélyes gittegylet alapít. Kereszténysége, hitének fénye és kegyelme nem téveszthető össze azzal a biztonsággal, amely nem több megszokásnál, és csak azért igyekszik kitartani a helyzetében, mert az a legkényelmesebb. Az egymagára maradó embernek folyamatosan meg kell küzdenie a kereszténységéért, hitének a saját erejéből kell élnie, és nem lehet környezetének szociológiai produktuma. Nagyobb erőfeszítést igényel, több támadásnak és keserűségnek van kitéve, fáján kevesebb a levél és a virág, mint a hagyományos kereszténységén, viszont mélyebbre nyúlnak a gyökerei, szívósabb és a legfontosabbra koncentrált. Személyesebb és kevésbé intézményes jellegű. Pontosabban és érzékenyebben meg kell tudnia különböztetni azt, ami a katolikus kereszténység lényegéhez tartozik, attól, ami a bevett vallásgyakorlaton belül egy-egy néphez és tájegységhez vagy kultúrtörténeti fejleményekhez kötődik (egyszerűen azért, mert nem engedheti meg magának, hogy még a rokonai és a családja körében is szót emeljen az esetleges dolgok mellett). De csekélyebb értékű-e (ha és ahol sikerül megvalósítani) ez a fajta kereszténység, mint a középkori és a barokk, amelyen belül először és egy-

ben utoljára az a benyomása lehetett az embernek, hogy máris keresztény, ha olyan, mint bárki más a világban? Vagy inkább korábban is csak akkor volt keresztény valaki, ha elkezdett különbséget tenni Isten igéje és az emberi szó között, ha engedelmes volt lelkiismerete hangjának, jóllehet (és nem azért, mert) ellenkező véleményen volt Mr. Everyman?

Nem kell-e tehát teljesen „normálisnak” minősítenünk a mai keresztények saját rokonságuk körében kialakuló szórványhelyzetét, ha a kereszténység lényege felől közelítjük meg (ami nem jelenti azt, hogy a korábbi keresztények helyzete „anormális” lett volna)? A mai kereszténység személyesebb, kevésbé támasztja meg az intézmény és a hagyomány, kevésbé kötődik a környezetéhez. Éppen ezért veszélyeztetettebb is. A veszélyek fölött pedig nem szabad könnyelműen átsiklania az embernek, aki mindig gyenge. A veszélyektől másrészt viszont soha nem szakad el Isten hűségének ígérete. Esetünkben az az ígéret, hogy olyan kereszténység alakul ki, amely a korábbiakhoz képest kevésbé elegyedik azzal az alulról fakadó vallásossággal, amely a középkorban minden egyes kultúrában jelen volt. Ha a vértanúságot tekintjük a hívó ember környezete és a hit legszélsőségesebb összecsapásának, akkor a szóban forgó helyzetet a vértanúság kezdeteként vagy egyik formájaként foghatjuk fel. A vértanúságról pedig Antiochiai Szent Ignác azt mondta (Róm 3,2), hogy az ember csak általa kezd valóban Krisztus tanítványává válni.

Másodjára, úgy tűnik, a következőt mondhatjuk: azt a terhet, amely (kegyelemként) ránk, közép-európai keresztényekre nehezedik, nem rázhatjuk le magunkról azzal, hogy igyekszünk kiválni rokonságunk köréből. Erre ugyan az embernek megvan a *lehetősége*. Amilyen lazák ma már a rokoni szálak, a dolog nem okoz nehézséget: az ember már fiatalon a „saját lábára” állhat; egymaga is meg tudja keresni a betevőjét; már amúgy sem szokás olyan sokat törődni a „kedves rokonokkal”, és senkinek nem is kell számítani arra, hogy különösebb figyelemben részesülne a rokonaitól. De nem helyes erre az útra lépni és nem helyes előmozdítani a család széthullását csak azért, mert valaki keresztény, a rokonai viszont nem azok. Szélsőséges esetekben olyan veszélyes helyzet és ellenségeskedés alakulhat ki, amelyben az embernek nincs más választása, mint hogy Ábrahámhoz hasonlóan kivonuljon a földjéről, rokonsága és atyjának háza köréből (Ter 12,1). Általánosságban azonban ajánlatos elkerülni, hogy az áldozatként Istennek felajánlott hit ürügyén megtagadjuk szüleinktől és rokonainktól, amivel Isten akaratából természetnél fogva tartozunk nekik, s pontosan azt tegyünk, amit a

Mk 7,9–13-ban korhol Jézus. Ha valaki nem keresztény rokonsággal a háta mögött önállóan keresztény lesz, szinte minden esetben átlagon felüli mértékben képes önálló és független gondolkodásra és véleményalkotásra. Ekkor azonban könnyen előfordulhat, hogy a rokonságával szemben tanúsított „protestantizmus” olyan dolgokra is kiterjed (most már új hitének nevében), amelyeket szerencsebb lenne megkímélnie tőle. A bennünket foglalkoztató probléma szempontjából figyelemre méltó, hogy Pál szerint a házastársi közösségnek meg kell maradnia, ha az egyik házastárs keresztény lesz, s csak a nem keresztény fél válási szándéka tartható elfogadhatónak. A keresztény embernek egyértelműen azzal kell igazolnia kereszténységét, hogy nagyobb hűséget tanúsít azok iránt a természetes struktúrák iránt, amelyekben rátalált a hit felülről érkező kegyelme (1Kor 7,12–16). Az apostol reménye szerint ennek köszönhetően megszentelő áldás száll a rokonságra, még akkor is, ha a rokonok nem lettek vagy még nem lettek keresztények (1Kor 7,14). Hogy az embernek egyszerre kell hűséget tanúsítania a hitre hívó új isteni szólítás és már meglévő környezete iránt, az talán lándzsaként szúrja át a szívét. A fájdalomat ki kell bírnia. Egy ilyen feladattal számos olyan konfliktus és kérdés jár együtt, amelyek kazuista megoldásának terhét e helyütt természetesen nem vállalhatjuk. Ám ha a keresztény embernek bátor a szíve, s főként önzetlenül szeret, ha nem csodálkozik azon, hogy részesül Krisztus keresztjének áldásában (hogy többet kap belőle, mint Krisztus vigaszából), akkor megtalálja a helyes utat minden ilyen kérdésben. Talán csak fáradtsággal és folytonosan újra nekilendülve; de ebben az esetben is csak arra vagyunk kötelezve, hogy türelmesen munkálkodjunk egy olyan feladaton, amelyet sosem lehet befejezni.

Harmadszor bátortalanul szólunk kell a bennünket foglalkoztató téma leghomályosabb pontjáról: arról, hogy aggódunk keresztény hitünket nem osztó és velünk ellentétben nem keresztény életet élő hozzátartozóink üdvössége miatt. Itt, Közép-Európában az embernek ma az a benyomása, hogy nagyfokú tanácsalanság övezi a problémát. Úgy tűnik, mintha elég lenne, hogy a katekizmus kifejti, miért csak az egyház juttathatja el az embert az üdvösségre, s aztán az életben már egy szó sem esik ezekről a kérdésekről, meg sem jelennek tehát abban az összefüggésben, ahol élő és konkrét formát öltenek. De mégiscsak felszakad a kérdés: „hogyan áll a helyzet az apámmal, aki szentségek nélkül halt meg, mert nem érdekelték az ilyen dolgok, bár »elvileg« katolikus volt?” „Mit gondoljak a nagybátyámról, aki kilépett az egyházból, és így is halt meg?” Milyen gyakran fogalmazódnak meg titkon ilyen és ha-

sonló kérdések az élet legkülönbözőbb variációiban! De még gyakoribb, hogy tanácstalanul és egy vállrándítással napirendre térnek fölöttük.

Először is magától értetődőnek tekinthetjük, hogy egyetlen emberrel kapcsolatban sincs igazi és határozott válaszunk. Egyetlen emberrel kapcsolatban sem. Még a „jó katolikusokról”, a szentségekkel ellátva meghaló hívőkről sem tudunk semmi végérvényeset.⁴ Akik a szent egyház közösségében hitüket megőrizve és reményüket szeretettel Krisztusba vetve (már amennyire *mi* meg tudjuk ítélni, ami maga is bizonytalan dolog) haltak meg, azoknak a sírjára (az ókeresztény egyház gyakorlatát követve) ugyan azt vessük: N. N. in pace, mert kötelességünk, hogy reménykedjünk saját magunk és mások üdvösségében, de ezzel a bizalomteli reményt kifejező nyilatkozattal nem vételezhetjük elő Isten ítéletét; az ilyen fordulatok időnként amúgy is túlságosan öntudatosan csengenek a gyászjelentésekben, mintha nem érdemtelenül kapott kegyelem és felfoghatatlan irgalom lenne minden. Mindenki, még a jó keresztények is némán távoznak Isten sötétségébe. És egyetlen halandó tekintete sem kíséri nyomon az útjukat, és egyetlen halandó füle sem hallja az örökkévalóságukról hozott ítéletet.

Ezt a mindenkivel kapcsolatban meglévő bizonytalanságot azonban körülfoghatja a mindenkivel kapcsolatban táplált remény.

Ha valaki (számunkra érzékelhetően) a látható egyházzal békében halt meg, az kétségkívül további okot szolgáltat arra, hogy reménykedjünk örök békéjében, olyan okot, amelyre másoknál nem támaszkodhatunk. Néma alázattal kell elfogadnunk ezt a különbséget: ó, ember, ki vagy te, hogy perbe szállj Istennel (Róm 9,20). És ha valaki a földön még közbenjárva a pártját tudja fogni annak, aki már távozott ebből a világból, akkor közbenjárása talán pontosan akkor a legőszintebb, ha elnémulva elfogadja ezt a különbséget.

De megengedett, sőt elengedhetetlen, hogy reménykedjünk abban: mindenki más is részesül Isten megmentő irgalmában. Először is egészen általánosan leszögezendő, mégpedig sokkal nyomatékosabban, mint bármikor korábban: „teljes bizonyossággal hangsúlyoznunk kell, hogy az Úr szemében senkit sem terhel ez a vétek [ti. hogy nem tartozik az egyházhoz], akit az igaz vallás ismeretének megszüntethetetlen hiánya jellemez. De ki merné azt állítani, hogy meg tudja határozni azokat a különböző népek, országok, egyéni körülmények stb. függvényében olyannyira eltérő eseteket, amelyeknél már nem lehet adva ez az ismerethiány?”⁵ Ezt nem csupán távoli pogány népekkel és korokkal kapcsolatban kell elmondanunk, hanem olyanokra gondolva is elmondhatjuk, akik velünk együtt élnek. Igaz, hogy az egy-

ház *signum elevatum in nationes*, amely önmagában eleve oka a hitnek (DS 1794), de ez még nem jelenti azt, hogy aki az egyház közelében él, csak súlyos bűn következtében lehet vak arra, hogy az egyház az üdvösség bárkája. Nem úgy áll-e a helyzet, hogy bűneinkkel gyakran mi, katolikusok fedjük el mások elől az egyház igazi lényegét? Az Írás és az egyház tanítása szerint minden ember elégséges kegyelmet kap ahhoz, hogy kimunkálja üdvösségét; ezért aki képessé válik az erkölcsi döntésre, mindig csak saját hibájából vetheti el üdvösségét; és aki megtalálja az üdvösségét, az azt az üdvösséget találja meg, amely objektíve az egyházé, az az üdvösség, amely teljes, empirikusan kibontakozott konkrétságára eljutva belenő a konkrét egyháztagságba.⁶ Mindebből azonban nem következik, hogy *mindenkinek* minden esetben szükségképpen megvan az elégséges, csak súlyos bűnnel meghiúsítható kegyelme ahhoz, hogy hittel és szeretettel megragadott üdvössége, amely időben már a kézzelfogható egyháztagság előtt is birtokba vehető,⁷ élete során eljut addig, hogy kézzelfoghatóan tagja lesz az egyháznak. Aki ezt állítaná, az bennfoglaltan azt mondaná, hogy aki hosszabb időn át élt katolikus keresztények között, és nem lett katolikus, az súlyos bűnnel kudarcot vallott a neki felajánlott kegyelemmel szemben. Ez az állítás azonban bizonyíthatatlan, vét a szeretet ellen, és ellentétes azzal a tisztelettel, amelyet bűnük pozitív bizonyításáig mások lelkiismereti döntésével szemben tanúsítanunk kell. Teológiai igazság, hogy az ember akkor is megragadhatja saját üdvösségére Isten egy kegyelmét, ha közben nem fogadja be konkrét életének egész tágasságában a kegyelem teljes, sokrétűen testi valóságát.⁸ Tévedne, aki azt feltételezné, hogy a valóban megragadott kegyelem teljesen kibontakozott elfogadásának folyamata minden esetben közvetlenül és akadálytalanul már a földi életben ki tudja alakítani a keresztény létezés teljes formáját, valamennyi dimenzióját. Lehetséges tehát, hogy a lelkiismeret számunkra csak nehezen megközelíthető vagy teljesen hozzáférhetetlen mélységében valaki hittel meghajtja magát Isten előtt, s ennek a teljes, egyházi kötődésű és katolikus kereszténység felé tartó kegyelmi folyamatnak a kibontakozása során egy bizonyos ponton, sőt már egészen korán legyőzhetetlen akadályba ütközik (gondolkodási struktúrái, érzelmi reakciói és szokásai, mindkét részről jelentkező előítéletek stb. miatt), s ezért a lényének magvában már kegyelemben részesülő ember ténylegesen képtelen felismerni, hogy a katolikus kereszténységben csupán annak gazdagabban differenciált, sokféleképpen kifejeződő testszerűségével van dolga, ami a mélyben már a lényét alkotja. A teológusok eltöprengenek azon, mi szükséges elengedhet-

lenül a kegyelemnek ehhez a szív mélyén megvalósuló elfogadásához. Olyan feltételeket határoz meg, rendszerint a Zsid 11,6 alapján,⁹ amelyekről nyugodtan állítható, hogy sok olyan ember teljesíti, aki az egyházon és a kereszténységen „kívül” él, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az egyházi tanítóhivatal szerint a valódi és igazi, az erkölcs abszolút követelménye előtt meghajló erkölcsi döntés (legalább implicité) magában foglalja Isten ismeretét és elismerését,¹⁰ és hogy a katolikus teológián belül létezik egy mindeddig kifogásokkal nem illetett felfogás, amely szerint a szükséges hit (Isten pusztán metafizikai, az üdvösséghez nem elegendő¹¹ ismeretétől eltérően) még abban az esetben is elégségesen adva van, ha a hit jegyében álló, engedelmes érzület, magatartás és készség alakul ki, ami akkor is lehetséges, ha az ember nem jut el az Evangélium sajátos üzenetéhez tartozó, kinyilatkoztatott tartalomhoz.¹² Ha átgondoljuk ezeket a most csak röviden felvázolt szempontokat, akkor a pogányok erényeit nemcsak azért nem nevezhetjük „sugárzó bűnöknek”, mert természetes, de a Krisztusban adott üdvösséghez képest korábbi, a krisztusi üdvösség szempontjából végső soron közömbös jószág járja át őket,¹³ de azért sem, mert számtalan esetben annak a lehetőségét is fenn kell tartanunk, hogy voltaképpen természetfeletti alapon, Krisztus kegyelmén nyugszanak, s így eljuttatnak az örök életre. Aki üdvözülni, az minden esetben csakis Jézus Krisztus kegyelméből üdvözülni. Csak olyan cselekedet lehet érdemszerző az örök életre, amelyet Krisztus kegyelméből hajtanak végre. Ez azonban nem jelenti, hogy erre csak akkor van mód, ha az ember tárgyi, fogalmilag artikulált tudásának területén kifejezetten tisztában van vele, hogy Krisztus kegyelméből cselekszik. Ezért ha olyan emberekkel találkozunk a környezetünkben, akik erkölcsi magatartása iránt a legteljesebb tisztelettel lehetünk, akkor talán olyan emberekkel van dolgunk, akik egyszerűen csak nem tudják, milyen hatást fejtett ki már lényükben Krisztus kegyelme és Isten szent ereje. Talán. Ez azonban kellő alapot ad a bizalomteli reményre. Lényegesen többet ugyanis saját magunkról sem tudunk, s mégis bizalomteli reményt táplálunk.

Mindezzel kapcsolatban legyen szabad még a következőket is elmondanunk. Hitoktatási és gyóntatási gyakorlatunk alapján hozzá vagyunk szokva, hogy túlságosan leegyszerűsítve és igazságtalanul szigorúan fogjuk fel a *bonum ex integra causa, malum ex quolibet defectu* axiómát. Lényegében igaz, hogy az ember (súlyos bűnnel) létezésének egyik dimenziójában és az erkölcs *valamely* területén is elfordulhat Istentől, s így az egész ember elveszíti az üdvösséget, függetlenül attól, milyen részleges vallási és erkölcsi értékeket valósított

meg amúgy az életében. De ettől még egyszerűen téves lenne az az ósrégi (önmagában és előfeltételeivel együtt az egyházatyák teológiai gondolkodását amúgy is számos vonatkozásban meghatározó) elgondolás, miszerint Isten ítéletének alkalmával a mérleg külön-külön serpenyőjébe kerülnek a jó és a rossz cselekedetek? Ontológiai és etikai szempontból valóban olyan laza és pluralista felépítettségű lenne a létét megvalósító ember, hogy egyik „része” teljesen ép, a másik teljesen romlott lehetne, s aztán legvégül az egésznek osztoznia kellene a romlott rész sorsában? Alighanem helyesebb¹⁴ (az erények és a bűnök különbözősége ellenére is¹⁵), ha azzal számolunk, hogy Isten színe előtt teljes létezéséről szabadon döntve az ember valóban egész lényét meghatározott formába rendezi¹⁶ (ami nem feltétlenül jelenti, hogy ezt minden pillanatban „teljesen” meg tudja tenni), és az *ennek* a szabad döntésnek elmentmondó magatartásformákban nincs meg az a személy legbelsőbb magvából fakadó mély, eredendő irányultság, amely feltétele a szubjektíve is súlyos terhet jelentő cselekedeteknek,¹⁷ még akkor is, ha ez a személyes középponttól távol elhelyezkedő magatartásforma *objektíve* jelentős, sőt rendkívül jelentős. Ha a mondottak helytállóak, akkor azzal a sejtéssel¹⁸ és reménnyel élhetünk, hogy olyan emberrel találkozva, akiről az a benyomásunk, hogy az erkölcsi rend valamely vonatkozásában, mégpedig (és ez fontos) élete során *tartósan* és valamiképpen *egész* lényét áthatóan abszolút módon a jó mellett döntött, jó okunk van azt sejtteni és ezért remélni, hogy életének a keresztény erkölcsi és hitbeli norma szerint objektíve nem helyes tettei és magatartásformái szubjektíve nem a személynek abból a legbelső középpontjából és abból a legbelső szellemi világosságból és szabadságból fakadtak, amelyből minden szubjektíve is súlyos bűnnek fakadnia kell.

A kérdéskör tárgyalását nem zárhatjuk le anélkül, hogy ne foglalkoznánk kifejezetten egy olyan sajátos problémával, amely egészen tisztán és igen gyakran bukkan fel elméleti síkon és az élet keserűségei közepette: mi a helyzet sajátosan azokkal a hozzátartozóinkkal, akik egykor katolikusok voltak, de már nem azok, és nem is akarnak azok lenni? Olyan problémával állunk itt szemben, amely egészen más, mint az a kérdés, hogy eljuthatnak-e az üdvösségre a nem keresztények. Nem állítja-e ijesztő könyörtelenséggel a Zsidó levél (6,4skk.): „lehetetlen, hogy azok, akik egyszer megvilágosodtak, megízlelték a mennyei ajándékot, részesültek a Szentlélekben, és megízlelték Isten értékes ígétjét és a jövő világ erőit, azután mégis elestek, hogy ismét megújuljanak és megterjenek” (lásd még 2Jn 9skk.; 2Pét 2,20skk.)? Nem

áll-e a Vatikáni zsinat tanításában (DS 1794; 1815), hogy azoknak a katolikusoknak, akik egyszer már elfogadták az egyház tanítóhivatala által előterjesztett hitet, nem lehet helytálló okuk arra, hogy elvessek vagy hitbeli elfogadásukat felszámolva kétségbe vonják a hitüket? E helyütt nem térhetünk ki a vatikáni kánon pontos értelméről folyó, jól ismert vitára, amelynek tárgya, hogy a kánon vajon többet mond-e annál, hogy a katolikusoknak nem lehet *objektíve* helytálló okuk hitük feladására, a hit elvetése csak szubjektív bűn mellett lehetséges, vagy pedig valami mást is magában foglal e tanbeli tétel pontos értelme. Ezeknek a kérdéseknek most nem tudunk figyelmet szentelni. Csupán két dolgot jegyzünk meg azok vigaszára, akiket — teljes joggal — szomorúsággal tölt el, hogy egy valamikor szintén katolikus rokonuk elvesztette a hitét. Nem mintha ez a vigasztalás meg tudná szüntetni az emiatt érzett szomorúságot és aggodalmat. Nem mintha nem lenne kötelességünk erőfeszítéseket tenni annak érdekében (ha és amennyire egyáltalán tenni tudunk valamit), hogy a tévelygőt visszahívjuk az atyai házba, amelyet elhagyott. A kérdés csak az, hogy a megszüntethetetlen szomorúság ellenére ilyen esetekben is lehet-e még helye az örök üdvösség reményének, s mondható-e ilyenkor valami több is annál az általános kijelentésnél, hogy senkit sem szabad megítélnünk, mindenkiért imádkoznunk kell és senkivel kapcsolatban sem adhatjuk fel a reményt. E szempontból két dolgot említhetünk. Először is: még a zsinat idézett tanításának legszigorúbb értelmezése is azzal számol, hogy a szóban forgó katolikusok egészen meghatározott, kikutatott módon hittek,¹⁹ ám nem állítható, hogy az ilyen hit biztosan megvolt azokban, akik egyszer katolikusok voltak.²⁰ A katolikus életmódnak olyan formája is van (még azoknál is, akik fiatalon viszonylag intenzíven gyakorolták a vallásukat), amely inkább szociológiai tényezőkhöz, a környezethez kötődik, s nem ad elég alapot annak a kitüntetésnek hitbeli szellemiségnek a kialakulásához, amelyet a vatikáni zsinat tanítása szem előtt tart. Lehetséges tehát, hogy egy katolikus vallási érése ténylegesen nem jut túl a vallás környezetéhez kötődő, még nem teljes formáján, és nem jut el addig a személyes érettségig, szellemileg és lelkiismeretileg is kifejezett egyértelműségig, addig az önálló, személyes elfogadásig, amely feltétele annak, hogy a hit súlyos bűnt jelentő elvetéséről (maga a hit ellen elkövetett bűnről) beszélhesünk. Ilyen esetek ma nagyobb számban fordulnak elő, mint korábban. A mai fiatalok ugyanis hiába nőnek fel „jó katolikus” családban, a vallási növekedés annyi gátló tényezőjének, annyi szellemi ellenállásnak és vallásellenes áramlatnak vannak kitéve (tudatosan és nem tudatosan),

hogy számos esetben bizonytalan, vajon elérte-e az (akár fiatalos érdeklődéssel gyakorolt) kereszténység az önálló, személyes meggyőződés mélységét, amely csak súlyos bűnnel vesztethető el.²¹

Még valamit el kell mondanunk. Tegyük fel, hogy egy meghatározott esetben a fiatal- és a felnőttkor közötti átmenet idején személyes bűn következtében elvész a keresztény-katolikus hitbeli meggyőződés, akár úgy, hogy az adott bűn közvetlenül a hit ellen irányult, akár úgy, hogy másféle hiba (könnyelműség, a vallásgyakorlás terén tanúsított közömbösség) közvetetten számolta fel a meggyőződéses hitet. Képzeljük el, hogy a szóban forgó ember magasabb kort ér meg vagy már közel van a halálhoz. Elmondhatjuk-e: bizonyos, hogy korábban (közvetlenül vagy közvetve) a hit ellen elkövetett vétket (tegyük fel, hogy volt ilyen) csak akkor bánja meg, vagyis csak akkor mentesül tőle, ha újra megtalálja hitének *azt* a formáját, amelyet egykor elveszített? Ez az állítás nem bizonyítható. Lehetségesnek és valószínűnek kell tartanunk, hogy vannak olyan esetek, amelyeknél nem így történik. Más szóval: minden szabad (jó vagy vétkes) döntés létrehozza és kialakítja önmaga objektivációit (gondolkodási szokásokat, asszociációs pályákat, cselekvésbeli szokásokat, érzelmi komplexusokat, emlékezeti hiányosságokat stb.), amelyek a szabad döntésből fakadnak, a szabad döntés eredményei, de különböznek tőle, s ezért még akkor is megmaradhatnak, ha a szabad döntés eredeti magva ellentétes döntés következtében már nincs meg a személy belső középpontjában. Mindezen kívül azt is figyelembe kell vennünk, hogy (a bevett teológiai tanítás szerint) létezhet „virtuális”, bennfoglalt megbánás, vagyis olyan, amelynek esetében a személy nem állítja közvetlenül maga elé és nem veti el korábbi, múltbeli tettét, de a múltra irányuló reflexió nélkül (mert nem gondol múltjára vagy [már] nem ismeri fel kifejezetten múltjának vétkes voltát) szabadon olyan magatartást alakít ki az erkölcsi jóval szemben, hogy újfajta viszonyulása miatt (kifejezett reflexió nélkül is) kioltódik és tévesnek minősül korábbi viszonyulásának voltaképpen, lényegi magva. Milyen sok időskori erkölcsi érés megy végbe és mennyi időskori bölcsesség születik ebben a formában! Ha meggondoljuk ezt a két dolgot, s azt is figyelembe vesszük, amit fentebb a ki nem fejezett hit vélhető lehetőségéről mondtunk, akkor nem tekinthetjük elképzelhetőnek, hogy lelkiismeretének mélységében valaki eltávolodik korábbi vétkeitől és (ha valóban, lényegileg elvesztette a hitét) visszanyeri hitbeli meggyőződését, ám mégsem tud túllépni az egyházi kereszténység ellen korábban felhalmozott előítéleteinek hegyén, s megszüntethetetlen tévedéssel (új) bűn nélkül úgy viszonyul a ke-

reszténység egyházi formájához, mint azok, akik soha nem voltak keresztények. Nem állíthatjuk tehát, hogy aki egyszer bűnös módon elvesztette katolikus hitét, arról (mi, a kívülről harmadikak) bizonyossággal feltételezhetjük, hogy csak akkor jut el az üdvösségre, ha számunkra is megfogható módon visszatér a katolikus kereszténységhez.²²

Lehetséges, hogy amit eddig elmondtunk, azt sokan kissé körülményesnek, nehézkesnek, s ezért nem éppen kielégítőnek és felszabadítóan tartják azok közül, akik szeretetüktől indítva arra vágytak, hogy lehetőleg egyértelműen „felmentsük” a keresztény hitet nem osztó rokonait. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy Isten és az isteni kinyilatkoztatás elsősorban azt mondja el az ember üdvösségének kilátásairól, amit a *saját* perspektívánkból tudnunk kell, nem pedig azt, amit mindent egyformán átfogó nézőpontjából Isten lát. A mi perspektívánkat pedig az a kötelességünk rajzolja ki, hogy *munkálkodnunk* kell az üdvösségünkön, s meg kell tennünk azt, amit feladatunk megtenni. Ezért kapunk felszólítást arra, hogy a saját életünkben és mások életében mindent megtegyünk azért, hogy Isten üdvösségének egész teljessége már a földön érzékelhető módon érvényre jusson. Ezért maradnak homályban előttünk az irgalom útjai, amelyeket csak Isten ismer, nekünk viszont nem kell ismernünk (mert Isten cselekvését, nem a mi cselekvésünket érintik). Isten elsősorban azt mondja el nekünk, hogy *nekünk* mit kell megtennünk. Hogy irgalma ezen kívül még milyen hatást fejt ki a lelkiismeretek mélyén, anélkül, hogy üdvössége már a földön is belenőne a katolikus kereszténység teljes alakjába, arról nem kellett pontos felvilágosítást adnia. Ezért sohasem vesztí el igazságtartalmát, amit IX. Piusz mondott: „ha egyszer ennek a testi létezésnek a kötelekeitől megszabadulva látni fogjuk Istent, ahogyan van, csak akkor fogjuk felismerni, milyen szorosan és szépen összekapcsolódik egymással Isten irgalma és igazságossága”.²³

Még ha félt és remegő szívünk már most és teljes joggal megannyi okot talál is arra, hogy reménykedjék azok javában, akik egyrészt oly közel, másrészt viszont oly távol állnak tőlünk, semmi sem jogosít fel bennünket arra (ha reményünk azokra irányul, akik még a földön élnek), hogy reménykedjünk — és ezért kényelembe helyezkedve semmit se tegyünk. Ahogyan általánosságban a pogányokhoz viszonyulnunk kell, úgy kell viszonyulnunk a rokonainkhoz is, sőt, elsősorban hozzájuk: a kereszténység és a teljes, csorbítatlan kereszténység kegyelem és az üdvösség ígérete. Hogyan is mulaszthatnánk el *saját* hanyagságunkkal, gyávaságunkkal vagy közömbösségünkkel, hogy megismertessük ezt a min-

dennél nagyobb segítséget és az üdvösségnek ezt a lehetőségét azokkal, akiket szeretünk? És még ha biztos tudásunk lenne is arról, hogy végső üdvösségük e nélkül is bizonyos, akkor is értelmes és elengedhetetlen lenne, hogy apostoli buzgalommal közeledjünk hozzájuk. Az egyháznak és nekünk, akik az egyházban élünk, nem csupán azért (sőt talán elsősorban nem azért) van apostoli küldetésünk másokhoz, mert különben kárhozatra jutnának, hanem azért, mert (ettől eltekintve is) Isten azt akarja, hogy Krisztus, a krisztusi kegyelem, igazság és üdvösség már a földön, az emberiség történetében látható formát öltjön és foghatóan jelen legyen. Isten üdvözítő akaratának Krisztusban, az egyházban, az igében és a szentségben megvalósuló történelmi megtestesülése önmagában bírja az értelmét, s nem csupán az egyén túlvilági üdvösségének eszközeként van jelentősége. Csak annak van joga remélni (remélni szereteteiért aggódó szívének vigaszára), hogy Isten irgalma még akkor is győzedelmes, ha maga az ember csak tehetetlenséget és vereséget él át, aki készségesen és áldozatot vállalva Isten történelmi és missziós feladatra szóló küldetésének rendelkezésére bocsátja magát. *Mi* kopogunk gyakran hiába olyan szívek bezárt ajtaján, amelyekbe az Úr már régen bebocsátást nyert. És ha hitünknek igazsága, hogy *nekünk* és a kívülről érkező igének mindig csak azért nyitnak ajtót, mert Isten már előzőleg megnyit minket belsőleg, akkor nem kell azt gondolnunk, hogy Isten csak akkor lehet belsőleg jelen az emberben, ha *annak* az isteni üzenetnek is ajtót nyit, amelyet *mi* közvetítünk. Aki valóban, őszintén kész megtenni rokonsága körében, amit valóban meg tud tenni, s azt az áldozatot is kész meghozni, ami ezzel együtt jár, az nyugodtan lemondhat a fanatizmusról és a vakbuzgóságról, amely tényleg nem mozdítja elő Krisztus ügyét, nyugodtan hallgathat, ha nincs értelme a beszédnek, nyugodtan utánózhata Isten türelmét, amely türelmesen kivárja a maga idejét, nyugodtan bízhat abban, hogy az imádság, a jó példa és a családján belül kialakult kisebbségi helyzetének türelmes elviselése fontosabb eszköze a hozzátartozói javát kereső lelkipásztorkodásnak, mint az intés, a prédikáció és a közvetlen apostoli cselekvés egyéb formái. Még ha első pillantásra az ellenkezője látszik is igaznak: *hosszú távon* akkor fejt ki az ember bátrabb és intenzívebb apostolságot, ha meggyőződése, hogy az apostolkodás *végső soron* mindig *azt* a kereszténységet juttatja felszínre, amelyet kegyelmével Isten már elrejtett azok szívében, akik azt hiszik, hogy nem keresztények (és természetesen nem is azok *abban* a formában, amilyenek Isten szándéka szerint végül lenniük kell); az ilyen ember apostolkodása termékenyebb, mint azé, aki

úgy véli, hogy Isten teljesen elveszti a játszmát, ha *mi* nem járunk sikerrel, miközben az ő üzenetét hirdetjük.

Tévednénk, ellentétbe kerülnénk a keresztény hittel és a teremtmény üres gögijének adnánk tanújelét, ha úgy vélnénk, tudjuk, hogy minden ember eljut az üdvösségre. Az ítéletről szóló példázataiban Urunk mindig azt állítja élénk, hogy létezésünknek kétféle lehetséges végkimenetele van, s ezért (elméleti és egzisztenciális szempontból) egyértelműen kötelességünk, hogy számoljunk ezzel a kettős lehetőséggel. Aki az apokasztaszisz Órigenész-féle elméletét terjeszti elő (akár csak egészen szűk körnek szánva), az lényegében olyan tudást vindikál magának, amely nem adatik meg a teremtménynek, akinek az időben még munkálkodnia kell üdvösségén, nem pedig bizonyosságot kell szereznie üdvösségéről. Félelemmel és reszketéssel kell munkálkodnunk üdvösségünkön, s nem sajátíthatjuk ki Isten titkát. Ha pedig lemondunk arról, hogy elméleti reflexióval tudásunk lehet arról, hogy miként alakul saját sorsunk és mások sorsa, akkor az is feladatunk, hogy reménykedjünk, szilárdan és megingathatatlanul, reménykedjünk minden remény ellenére saját magunk és mások javában. És akkor azt is *reménykedve* olvashatjuk, amit Pál mond: Isten mindenkit engedetlenségbe zárt, hogy mindenkin könyörüljön (Róm 11,32), még ha ezzel kapcsolatban is Istenre kell bízunk, hogy *miként* fogja teljesíteni ígését. Az üdvösség reménye, ez a minden szeretetünkkel kapcsolatban megingathatatlanul táplált remény ugyanis nem pusztán a kollektív önfenntartási ösztön, valamiféle animális nyájösztön megnyilvánulása, hanem keresztény erény, amelyet odafentről ad a Szentlélek. Lehetne-e másként, ha egyszer parancsokat kötelez bennünket arra, hogy szeressük Istent és felebarátunkat, mint önmagunkat, és önmagunkkal kapcsolatban reményt kell táplálnunk? Így pedig nem szabad-e remélnünk, hogy Isten nem hagyja beteljesületlenül a reményt, amelyet Szentlélek által maga helyezett a szívünkbe? Nem nagyobb-e Isten e szempontból is, mint a szívünk? Nem lehetséges-e Istennél, ami éppúgy lehetetlen az embereknél, mint hogy a teve átmenjen a tű fokán (Lk 18,25–27)?

Isten olyan korba helyezett minket, amelyben (korábbi korokkal ellentétben) mindenhol élnek keresztények, és mindenütt kisebbségben vannak. Ez a sorsunk és ez a feladatunk. Nem is „lehet” másként, hiszen Krisztus az idők végezetéig a szegletkő és az ellentmondás jele. Egy olyan korszakban, amikor Krisztus neve már minden nép történetében történetileg fogható módon jelen van, csak az „lehetséges”, hogy az ellentmondás mindenütt jelen van, hiszen már nem érkezhét va-

lamilyen keresztény „ősellenségétől” egységesen keresztény népekhez. Azért élünk ma diaszpórában szeretteink és hozzátartozóink között, mert Krisztusnak szenvednie és ellenállásba ütköznie „kell”. Helyzetünket türelemmel és hittel kell elviselnünk, felelősen és valóban gondot viselve a többiek üdvösségére. Nem gondolhatjuk, hogy hűségesek lehetünk az éghez, ha hűtlenek vagyunk Isten földjéhez. Mindenkiel kapcsolatban reményt szabad táplálnunk, rendíthetetlenül és állhatatosan, mert Isten irgalmát nem korlátozza a mi tehetetlenségünk. Szeretteink között átélt keresztény magányunk mindig lándzsaként fogja átszűrni a szívünket. Az üdvösség azonban átszűrő szívből fakadt. Azok szűrták át, akiket szeretett.

KARL RAHNER

(Görföl Tibor fordítása)

¹A következők során elsősorban nem azt a felekezeti megosztottságot tartjuk szem előtt, amely miatt különböző keresztény hitvallások vannak jelen egyazon családon belül, bár oly módon, hogy saját keresztény hitvallását a család valamennyi tagja komolyan veszi. Nem tagadható azonban, hogy az ilyen felekezeti sokszínűség az esetek tekintélyes hányadánál vallási közömbösség jele, és bármely felekezeti csoportnál már csak alig leplezett hitetlenség uralkodik.

²Lásd még Mt 7,6; 8,21sk.; 10,21.35–37; 12,46–50; 19,29; 24,10; Mk 6,4; 10,28–30; 13,12sk.; Lk 2,49; 4,23–30; 9,57–62; 14,26; 17,34sk.; 18,29sk.; 21,16; ApCsel 5,13; 16,1–3; 20,30; Róm 16,12; 1Kor 5,2; 7,12skk.; 10,25skk.; 15,29; Kol 4,5sk.; 1Tessz 4,12; 1Tim 6,1sk.; 1Pét 2,12; 4,4. Feltűnő, hogy az apostoli igehirdetés szinte csak utalásszerűen szól arról, micsoda nehézségeket kellett kiállniuk a keresztényeknek saját pogány családjukon belül, s milyen erkölcsi problémák adódtak a feszültségekből. Feltételeznünk kell, hogy az esetek nagy részében (Jézus szavai ellenére) a családok egységesen tértek keresztény hitre (ApCsel 11,14; 16,15.32skk.; 18,8; 21,5.9; 23,16; Róm 16,10; 1Kor 1,11.16; 5,10.13; 7,13sk.; 16,15), ami a Keletet és a korabeli társadalmi struktúrákat ismerve nem tartható valószínűtlennek. Önmagában véve elképzelhető lenne, hogy az említett helyek pontosan azért említik egy-egy „ház” megtérését, mert a jelenség rendkívüli volt. De akkor miért érződnek oly kevésbé azok a nehézségek, amelyeket a pogány családban élt keresztény életnek kellett támasztania?

³*Die Chancen des Christentums heute* [A kereszténység esélyei napjainkban] című írásomban megpróbáltam kimutatni, történelemteológiai szempontból miért nem számíthatunk arra, hogy a középkor óta megszokott formájukban továbbra is fennmaradnak a kulturális és intézményes szempontból egységes nyugati kereszténységek. Most csak itt kifejtett gondolatainkra utalhatunk, amelyek a családok és rokonsági körök vallási struktúrájára nézve is támpontot adnak. Lásd még Karl Rahner: *Das freie Wort in der Kirche. Die Chancen des Christentums. Zwei Essays. Einsiedeln*, 1953, 54–62.

⁴Eltekintve attól az esettől, amikor valakit szentté avatnak. Ennek a „kivételnek” a teológiai alátámasztása most

nem feladatunk. Bár a jelenség kétségkívül vigasztaló. Halatlan ígéretet foglal ugyanis magába az a tény, hogy az egyház boldoggá avat embereket, de Isten földi országában senkit sem nyilvánítanak elkárhozottnak.

⁵IX. Piusz: *Singulari quadam* (DS 1647). (A magyar kiadásban nem szerepel Piusz pápa hivatkozott szövege — *A ford.*)

⁶Arról a kérdésről, hogy milyen értelemben találja meg az üdvösséget mindenki az egyházban és az egyház által, még akkor is, ha nem tagja kifejezett hitvallással kézzelfoghatóan a látható egyháznak, lásd például Karl Rahner: *Die Gliedschaft in der Kirche nach der Lehre der Enzyklika Pius' XII. „Mystici Corporis Christi”*. Zeitschrift für katholische Theologie 69 (1947), 129–188. (= *Schriften zur Theologie*. II. kötet. Einsiedeln, 1955, 7–94.).

⁷Vö. DS 796, 388, 413.

⁸Létezik a (bizonyos körülmények között csak implicite meglévő) *votum baptismi*, amely hit és szeretet révén már a keresztség előtt igazzá tudja tenni az embert. A személyes bűn a keresztség után, a bűnbánat szentségében való részesülés előtt is bocsánatot nyerhet. Az egyházon „kívül” is létezik krisztusi kegyelem.

⁹„...aki ugyanis közeledni akar Istenhez, annak hinnie kell, hogy ő van és megjutalmazza az őt keresőket”; vö. DS 1172.

¹⁰Vö. DS 1290. Az egyházi tanítóhivatal e megnyilatkozása szerint az erkölcsi kötelezettségvállalás mindig kapcsolatban áll Istennel, s e tétel implicite a fordítottját is magában foglalja: ha az ember valóban állást foglal az erkölcs abszolút követelménye mellett, egzisztenciálisan már ismeri Istent és kapcsolatban áll vele, akkor is, ha csak egészen kezdetlegesen és ki nem fejezett módon tudja teoretikusan artikulálni ezt a szellemi folyamatot, sőt akár egyidejűleg olyan elméleti nézeteket vall, amelyek ellentmondanak annak, amit egzisztenciálisan végrehajtott. Vitathatatlanul vannak olyanok, akik pusztán azért gondolják, hogy nem ismerik meg Istent, mert nem tudják összeegyeztetni Isten hagyományos (történelmi és szubjektív súlyokkal terhelt) nevét azzal a kimondhatatlan valakivel, akihez létezésük erkölcsi szellemi döntésével már eljutottak.

¹¹Vö. DS 1173 (XI. Ince, 1679).

¹²Ez az úgynevezett *fides strictae dicta, sed virtualis*, amellyel kapcsolatban nem minden alap nélkül hivatkoznak a Róm 2,12–15-re. Lásd ehhez a Vega, Dom. Sotus, Ripalda, Gutberlet, Straub, Mitzka nézeteit bemutató áttekintést a következő kézikönyvben: Ludwig Lercher – Florian Schlagenhafen: *Institutiones Theologiae Dogmaticae*. I. kötet. Innsbruck, 1939, 426–430.

¹³Vö. DS 1025.

¹⁴Az e helyütt éppen csak érintett problémákról lásd Karl Rahner: *Zum theologischen Begriff der Konkupiszenz*. Zeitschrift für katholische Theologie 65 (1941), 61–80.; *Schuld und Schuldvergebung*. Anima 8 (1953), 258–272.; *Von der Not und dem Segen des Gebetes*. Innsbruck, 1952³, 98–111. (= *Geist und Leben* 21 [1948], 407–418.); az első két írás a *Schriften zur Theologie* I. illetve II. kötetében is megtalálható.

¹⁵Különbözöségük elődegesen objektíve megszüntethetetlen, mivel minden aktus sajátos mivoltát tartalmilag eltérő tárgya határozza meg. De *szubjektíve* sem számolható fel. Tagadhatatlan ugyanis, hogy az ember például elkövetet bűnt valamely parancsolat ellen, miközben célja egy másik paran-

csolat megtartása. Ám ez a bizonyos szempontból a személy szellemi történetének pillanatnyi *keresztmetszete* alapján megállapítható lehetőség nem feltétlenül jelenti azt, hogy a jó és a rossz egymással szemben közömbösen és csak a személy egységénél fogva összekapcsolódva egymással párhuzamosan létezik a személy végérvényes, szabad döntésének egész történetében. A személy valódi alapdöntése ugyanis arra irányul, hogy a személy egész életét magába integrálja. Aki egyetért Tamással abban, hogy az ember azért kerül a pokolba, mert megátalkodott, és nem úgy véli, hogy azért megátalkodott, mert a pokolban van, s ugyanakkor azt sem akarja állítani, hogy a pokolban még lehetnek bizonyos (bár csak természetes) erőnei, annak meg kell értenie, amit mondani akarunk.

¹⁶Vagy meghatározott formába kezd rendezni, ami, ha nem hoz másféle döntést, óhatatlanul fokozatosan az egész személyre kihat.

¹⁷E ponton jelentős hiányosság állapítható meg az ígéhirdetés fogalmi eszköztárán belül. Vannak súlyos és bocsánatos bűnök. A két csoport között a dolog természetéből adódóan nem csupán fokozatbeli, hanem lényegi különbség van. Különbőségük oka nemcsak az adott bűnök *tárgyának* tisztán objektív, mennyiségi szempontból eltérő jelentőségéből fakad; a lényegi különbség kétségkívül minden esetben abból is fakad, hogy az adott aktus a személy lényegileg eltérő mélységéből ered, más-más módon érinti a személy magvát, és különbözőképpen alakítja a személyt. Ha ez igaz, akkor a dolog természetéből adódóan a *jó* aktusok között is ugyanilyen *lényegi* különbségnek kell lennie. Vannak „súlytalan” és „súlyos” jöcslekedetek. Ezzel kapcsolatban még nincs általánosan érthető fogalmi készletünk. Pontosan ezért kell ennyire körülményesen kifejeznünk magunkat.

¹⁸A *konkrét* emberrel kapcsolatban mindig is csak sejtéseink lehetnek, még akkor is, ha helyes a felvázolt elméletünk.

¹⁹A szövegből pontosan kitérünk, hogy a Zsid 6,4skk. is ezzel számol.

²⁰Vö. *Collectio Lacensis* VII, 534sk.: a zsinati teológusok kijelentik, hogy a zsinat tanítása egyáltalán nem ítéli el azok véleményét, akik szerint bizonyos körülmények között, meghatározott helyzetekben a „rudis” katolikusok lelkiismerete megszüntethetetlen tévedésbe eshet, s ezért más hitet valló szektákhoz csatlakozhat, ily módon — voltaképpen anélkül, hogy bűnt követne el a hit ellen — materiális (de nem formális) szempontból eretneké válva. Tévednénk és alaptalanul túltételeznénk a polgári-profán műveltség kegyelmi jelentőségét, ha a szóban forgó *rudis*okat csak a profán értelemben műveletlenek között keresnénk. Valójában vallási éretlenségről van szó, amely ugyanúgy, sőt még inkább jelen van a műveltek, mint az „egyszerű nép” körében.

²¹Bizonyos emberekkel kapcsolatban természetesen sohasem mondható meg teljes bizonyossággal (főként egy kívülálló harmadik nem tudja megmondani), hogy náluk éppen melyik eset valósult meg.

²²Nem *csupán* arra kell tehát reflektálnunk, hogy az ember életének — már teljességgel megfoghatatlan — utolsó pillanataiban még mindig megtörténhet a kegyelem és az isteni irgalom csodája.

²³DS 1647.

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

FODOR ANDRÁS ÉS TÜSKÉS TIBOR
LEVELEZÉSE III. 1977–1997.

Szomorú időszzerűséget kölcsönöz a gyűjteménynek, hogy Tüskés Tibor már nem érhetette meg, amint a könyvesboltokba kerül. Követte kedves barátját, a költőt, aki 1997-ben hunyt el, s halála napján írta utolsó levelét. Már előbb is panaszkodott egészségi állapotának romlására, a tragédia mégis váratlanul érte barátait és tisztelőit, s nagy vesztesége volt az irodalmi életnek is, hiszen kitűnő szervezőként folyóiratok és egyesületek működését vigyázta, s áldozatos odafordulással támogatta a fiatal tehetségeket, jó néhányukat ő indította el pályáján.

Az ilyen levelezések két szempontból érdekesek és tanulságosak. Egyrészt megismerhetjük a levélírók egyéniségét, gondolatait, terveit, másrészt bepillantathatunk a korbá. Ráadásul e gyűjteményben kétféle nézőpontból pillanthatunk az eseményekre: Fodor András, jóllehet rengeteget utazott, az irodalom központjában, a fővárosban élt és tevékenykedett, Tüskés Tibor viszont Pécsen dolgozott, az ottani irodalmi élet jelentette közegét, ráadásul végigszenvedte az általa kitűnően szerkesztett Jelenkor körüli hercehurcát, amikor sietve eltávolították a lap éléről, mert ellentétbe került az uralkodó kultúrpolitikával. Sokat köszönhetek neki: folyóiratában jelentette meg egyik első tanulmányomat, amely az *Argonauták* című folyóiratról szólt. Utóbb rendszeresen küldte kitűnő esszéit tartalmazó könyveit és monográfiáit, amelyekben feldolgozta Illyés Gyula, Nagy László, Pilinszky János és édesapám életművét. Am mindvégig érezni lehet, hogy érzékeny ember volt, aminek okát könnyű kikövetkeztetni, hiszen akkor is kiszolgáltatottnak érezte magát, amikor változtak az idők. Igazság szerint ritkán kapta meg azt az elismerést, amelyre rászolgált. Szakmai körökben az esszének, amelyet magas színvonalon művelt, egyre kisebb becsülete volt, pedig huszadik századi klasszikus művelőinek méltó utóda lett. Feltétlenül sokat jelenthetett számára Fodor András ismételt elismerése és buzdítása. Igaz barátokként rejtett gondolataikat is megosztották egymással, s egy-egy íróársukról kialakított véleményük nem feltétlenül egyezett azzal, amit írtak róla. Ez azonban a naplók és levelek sokszor derűt keltő sajátossága. Utólag el-elmosolyodva olvasunk a hetvenes-nyolcvanas évek intrikáiról, helyezkedéseiről, a politika változásai által indukált színeváltozásokról, a hirtelen jellemfordulatokról, amelyek azóta is ismétlődnek.

Fodor András rendszeresen tudósította barátját az írószövetségi eseményekről, amelyek bizonyos mértékig a politikai változások előkészítői voltak. Neki a jelek szerint kiegyenlítő szerepet szántak, amelynek igyekezett megfelelni, de a növekvő ellentétek és indulatok túlnőttek rajta, s egy idő után inkább „kívülről” szemlélte az eseményeket. Kendőzés nélküli véleményét nyilván élete végéig vezetett naplójából ismerhetnénk meg, ennek kiadása nagyon időszerű volna, ha egy nagyon karakterisztikus nézőpontból szembesülhetnénk a korról, s a különféle írói csoportosulásokkal, amelynek tagjairól a költő határozottan ítélik. Teljes mértékben birtokolta a legkülönbébb információkat: elképesztő teherbírással dolgozott különféle egyesületekben, szinte állandóan úton volt, hol itt, hol ott volt irodalmi rendezvények szereplője, s közben a legkülönbözőbb meggyőződésű írókkal egyaránt szót értett. Hogyan maradt ideje magára, mikor írta műveit — rejtély. Sokat panaszkodott elmaradásairól, ám terjedelmében és színvonalában is értékes életművet alkotott.

Mint utaltam rá, Tüskés Tibor Fodorhoz hasonlóan rengeteget és színvonalasan tevékenykedett, de a Jelenkortól való eltávolítása élete végéig sajgó sebet ütött rajta, amelyet tovább fertőzött az utána működő főszerkesztő, az ő irányvonalát politikusán folytató Szederkényi Ervin halálát követő konfliktusok sorozata. Ezek átterjedtek kedves lapjuk, a *Somogy* ügyeire is. Egyetlen pillanatra sem rejtették véka alá rokon- és ellenszenvüket, ez utóbbiakról bőven jutott a Jelenkor és a *Somogy* irányítóinak. A levelezésnek ezek a részei tűnődésre készítik az olvasót: helyes-e a negatív kitételekkel illetett írókat, szerkesztőket — kivált, ha még élnek — teljes nevükkel szerepeltetni, hiszen nem ismerhetjük meg tetteik motívumait. Persze az olvasó nem feltétlenül kedveli a monogramok megfejtésének kalandját, s az is igaz, hogy némelyiket csak a bennfentesek képesek felismerni. Én például egyetlen sort sem írtam a Szederkényi halála utáni folyóiratba, abban azonban nem vagyok biztos, hogy főszerkesztője amolyan advocatus diaboli, amint a levelek ábrázolják. Abban semmi kivetnivalót nem találhatunk, hogy a nagy szeretettel emlegetett Takáts Gyuláról olykor-olykor ironikus kitételek is szerepelnek (önreklámozása mulatatta a levélírókat), s jellemzései többnyire pontosak, találóak, a korszakot némiképp átélő és ismerő fenntartások nélkül azonosul velük (természetesen nem mindegyikkel, kinek-kinek saját véleménye van némelyik íróról).

Hiteles, amit Fodor András az *Ezer este Fülep Lajossal* című könyve Király-tanszéki vitájáról írt,

s „vésztörvényszéki vádemelésnek” minősítette a meglehetősen egyoldalú eszmecserét, amelyben az indulatok játszották a vezérszerepet. Bizony, igaz lett a vita egyik résztvevőjének: többé-kevésbé azt fogadjuk el igaznak és korjellemzőnek, amit Fodor András e könyvében írt, s nem amit dühödtt bírálói. De ezt akkor és ott sejtani sem lehetett.

Vizsont nem tudtam azonosulni Fodor Andrással, midőn — Tüskés Tibor Pilinszkyről írt könyvének visszhangjairól tudósítva barátját — „Jelenits-féle ultrákról” tesz említést, közéjük sorolva Beney Zsuzsát is, aki azt kifogásolta, hogy nem elég hangsúlyos Pilinszky transzcendens törekvéseinek elemzése. Ezen lehet vitázni, de Jelenits István aligha az ultrákra jellemző indulattal szólna erről. (Egyébként a Pilinszky-monográfia fogadtatása, ha jól emlékszem, nem volt egyértelműen pozitív.)

Az egymást váltó levelekből egyértelmű, nagyon nehéz lehetett függetlennek, érintetlennek maradni abban a közegben, amelyben a „vérebekek” időnként ráeresztették valamelyik íróra, folyóiratra, intézményre. Hiteles és megrendítő Tüskés Tibor 1989-es önvallomása: „Igen, tudom, minden tekintetben fegyelmezettnak kell lennem, nem adni támadási felületet. Számos tapasztalati példám igazolja: jobb hallgatni, látszólag kihátrálni, s inkább ezzel zavarba hozni a támadókat, mint az éles válasszal érzéseinket elárulni.” Persze, némiképp vitathatóak ezek a sorok, Tüskés Tibor ugyanis soha nem hallgatott, úgy mondta el véleményét fontos művekről, írókról, ahogy az írástudóhoz leginkább illik — a könyveivel és tanulmányaival!

Élete utolsó levelének utolsó soraiban ezt írta Fodor András Tüskés Tibornak: „Annyit kérek csupán, hogy ideje korán kapjak értesítőt az ősi teendőkről, mert máris gyűlnek naptáramban a különféle kötelező foglalkozások dátumai.” Ezeket a kötelezettségeit már nem teljesíthette. És most már Tüskés Tibor sem folytathatja áldásos irodalmi tevékenységét. Ám kettejük egyéniségét, emlékézt ez a levelezés-gyűjtemény is megőrzi, s például nyújtja át utókorunknak. (*Pro Pannonia*, Pécs, 2010)

RÓNAY LÁSZLÓ

MÁRAI SÁNDOR: BOLHAPIAC

A legenda szerint az 1928-ban Párizsban élő Márai Sándor azt követően döntött a hazaköltözés mellett, hogy elolvasta Móricz Zsigmond akkor megjelent új regényét, az *Úri murit* — ahogyan erről Mészáros Tibor is megemlékezik a *Köszönöm a sorsnak, hogy ember voltam* című remek kötetében. Bár a polgár, az urbánus, a kozmopolita Máraitól

kevés dolog állhatott távolabb, mint a vidéki élet porába vesző dzsentri életsorsok iránti mély együttérzés. A patriotizmus nem logika, nem tudomány, hanem szenzitív állapot. Úgy tűnik.

Idehaza hihetetlen lendülettel vetette magát a munkába Márai, annak ellenére, hogy egy későbbi visszaemlékezésében (*Egy polgár vallomásai* II.) budapesti kávéházi asztaltársai nem műlő csodálkozással értetlenkednek azon, hogy „mit fog itthon csinálni?” (Nem is könnyű megérteni, miért jön haza valaki Párizsból — bármikor.) Egyszerre író és újságíró, aki gyors egymásutánban három figyelemre méltó regényt jelentetett meg (*Bébi vagy az első szerelem*, *A zendülők*, *Idegen emberek*). Már ekkor elérkezettnek látta az időt, hogy a fővárosi Újság című lapban megjelent cikkeiből kötetet szerkesszen, ami *Műsoron kívül* címmel látott napvilágot 1931-ben. A kötet cím Márai lapbeli rovatának címe. A lendület ezt követően sem hagyott alább. Ismét három egészen kiváló könyv futott ki a szerző kezei alól (*Szegények iskolája*, *A sziget*, *Egy polgár vallomásai*), és ezek után megint kötetbe rendezte újságcikkeit, amit 1934-ben *Bolhapiac* címmel vehettek kézbe az olvasók.

Sokan leírták, de még mindig nem árt hangsúlyozni: Márai publicisztikai tevékenysége Kosztolányiéhoz mérhető. Ebből a szempontból a legbeszédesebb adalék, hogy Kosztolányi 1936-os halála után Márai örökölte meg az egykori írótlás rovatát a Pesti Hírlapnál. Életében öt kötetben jelentek meg újságban közölt válogatott írásai, ám valós fogalmat csak napjainkban kezdünk alkotni az újságba író (és nem újságíró) Márairól, amikor kötetekbe rendezve egymás után kerül a boltokba valamennyi, a korbelt lapokban közölt írása.

A *Bolhapiac*ban szereplő rövidprózák nem csak arról győzhetik meg az olvasót, hogy milyen értékesek azok a morzsák, amelyek nem hullottak a semmibe Márai íróasztaláról. Ugyanakkor nem kerülhetjük el a szembesülést sem, ami a múlt század harmincas éveit sajtolójának szerepét és színvonalát jellemezte, s ami mellé félve és szégyenkezve állíthatjuk csak a mai napilapokat.

Olyan súlyú, igényességű írások, amilyenek a *Bolhapiac* című kötetben szerepelnek, ma legfeljebb hetilapokban fedezhetőek fel. Ha ugyan. Nyilván, a frissen megjelent kötet olvasója sajátos fénytöréssel láthatja Márai 1930-as évekbelt publicisztikájának színvonalát, mivel ez szerzői rostan átesett válogatás. Ha más oldalról nézzük, akkor az is egyértelmű, hogy ilyen egyenesen magas színvonalú cikkgyűjtemény csak nagyon nívós publicisztikai teljesítményből állítható össze.

Az írói élményanyag egyedülállóan gazdag, amit tovább színez a szerző megfigyelő-képességének páratlansága. Külföldi tapasztalatait ugyanazzal a könnyedséggel írja újságcikké (*Angol*

óra, *Quartier Latin*), mint a fürdőben, a vonaton, az utcán, egy szállodában látott jeleneteket, amelyek mögé — íróhoz méltó módon — életet, sort, történetet kanyarít. Felnőtté, gondolkodó emberré azok a külföldön töltött évek is érlelték az alkotót, amelyek a fiatal Márai életkeretét adták az 1920-as években. Nem meglepő, hogy London, Párizs és Velence hatása, az európai kultúra és szokásrend megismerése többször visszaköszön cikkeiből. Ha nem volna elcsépelet fogalom, talán a nosztalgia szóval jellemezhető leginkább, ahogyan ezekről a városokról ír, és még inkább arról: ami benne, magában történt, amikor hosszabb-rövidebb ideig lakójuk volt. „Valahányszor Velencébe érkezem, ideges leszek, rossz lelkiismeret, kínos nyugtalan érzés fog el. Tudom, hogy elhibáztam az életem, mert itt kellene élni, csak itt” — írja a tengerbe épített városról *Víz és föld* című cikkében.

Bár a kötetben olyan, a maguk nemében tökéletes tárcákat kapunk, mint a *Gigerli* vagy éppen egy heroinista nő portréját (*Teddy*), amelyek alapján joggal gondolhatjuk, hogy Márai a világon minden témát képes megírni, mégis a legizgalmasabb írásnak a *Vidali módszere* ígérkezik. Márai önvallomása nem is annyira az írásról, mint inkább az írói létről szól. Bevett és pompásan működő módszer — ezzel a szerző több írásában is élt —, hogy látszólag interjút, valójában öninterjút készít. Tudatos alkotó, mondhatnánk: *doctus*. Még akkor is, ha kevésbé poéta, sokkal inkább prózaíró. Mert maga Márai nem sokat tart a módszerről. Vidali módszere — és ez kellően nyugtalanító következtetés —, hogy valójában nincs módszer az alkotásra. Képtelenség olyan földhöz ragadtan fogalmazni, ami szentenciákban foglalná össze: mi is az írás módszertana. „...ne álmodozzon könyörületről. A munka, ez az engesztelhetetlen rab-szolgatartó, nem engedi szabadon többé” — szól a képzeletbeli párbeszéd egyik legfontosabb megállapítása. Írni lehet jól bódítószerekkel vagy nélkülük, házasságban és magányban, egészségesen és betegen. Ha csak az nem teszi meg módszernek, hogy „a szívet, az eszméletet állandóan bizonyos hőfokon kell tartani. Ez az ára.”

Talán ez tanulságnak nem olyan kevés, mint amilyennek első olvasásra hinnénk. (*Helikon*, Budapest, 2009)

BOD PÉTER

NAGY ZOLTÁN MIHÁLY: MESSZE MEG AZ ALKONYAT

Nagy Zoltán Mihály pár évvel ezelőtt a *Sátán fattya* című regényével hívta fel magára a figyelmet a hazai irodalmi köztudatban — s avatódott József

Attila díjas íróvá. A könyv főhőse egy fiatal lány, akit a II. világháború végén a megszálló szovjet katonák megerőszakoltak. Az ő sorsán keresztül mutatta be a szerző Kárpátalja 20. századi történelmének talán legtragikusabb időszakát, amikor a magyar férfiak tízezreit hurcolták a sztálini lágerrekbe, az itthon maradottaknak pedig el kellett viselniük mindazt a megaláztatást, nyomort, amelyet a szovjet-rendszer rájuk kényszerített.

Nemcsak a regény témája volt merész (hiszen sem az elhurcoltakról, sem az itthon maradottak tragédiájáról nem lehetett írni évtizedekig), hanem a mű megformálása is újszerűnek hatott: a sorok tördelése, a szöveg tagolása ragyogóan ábrázolta a gondolatok zaklatottságát — egyfajta lírai hangsúlyt adva a leírtaknak.

Ez a fajta szövegkezelés, az érzelmek ilyenképpen történő formai ábrázolása talán még hangsúlyosabban van jelen a 2008-ban megjelent *Messze még az alkonyat* című könyvében, melynek fűlszövegében az alábbi eligazító sorokat olvashatjuk: „Formájából ítélve a szerző legújabb művét egyfajta versregény-variációnak tekinthetjük, amelyben a felöltet tematika, az öregkor megannyi nyűgének (...) ábrázolásához az író egyaránt felhasználja a költészet és a próza eszköztárát.”

A regény voltaképpen egyetlen drámai monológ — tehát akár monodramaként is kezelhetnénk —, melyben a főhős az öregedés köznapi terheinek megéléséből fakadó „lelki kínok és halvány örömek” felmutatása mellett az élet értelmét, az egyén lehetőségeinek korlátait és (néhol) az isteni gondviselés fukarságát kutatja megrázó erővel.

Ez a fajta monológyszerű narráció (vagy meditáció) természetesen bizonyos korlátokat is szab, hisz a világot kizárólag a főhős szemüvegén keresztül látjuk, és ha hangot is ad mások véleményének, azt kritikával, saját álláspontjának egyértelmű rögzítésével teszi. Önmagával polemizál akkor is, amikor a környezetében élők vélekedését idézi. Ebből adódik, hogy a történetészövés meglehetősen csapongó: ahogy a töprengés során a gondolatok egymásba fűződnek, úgy vált egyik témáról a másikra. A vezérfonal azonban világos: a főhős mellett elszaladt az idő, s a modernizálódó világban egyre kevésbé érzi otthon magát. Mindaz, ami az ő világában a biztonságot, a kapaszkodót — az állandóságot — jelentette, most széthullóban van.

Az öregember — aki a ráért sorscsapásokat látszólag alázattal fogadja, és példaképének „Pali bátyját” tekinti, aki a kilencven évesek életbölcsségével a háta mögött, derűs belenyugvással tekint az eljövendő végzetre („az óra, amit / te / elfelejtesz / vagy / nem akarsz / újra indítani / bennünk, / muszájságosan / lejár, / és akkor / nincs mese, marsolni kell / a gödörbe / elheverni engedelmesen”) — mégsem tud megbékélni sorsával. Úgy érzi, kiveszett belőle

még a kételkedés ételme is. Istent kárhoztatja, amiért nem adja meg „a percek, / a napok, / az évek / csöndes, ártalmatlan, rég megszolgált / derűjét”. A legfeszítőbb gondolat a „még / itt vagyok, de már / nem számolnak velem” érzése. A fölöslegesség tudata.

Tehát nem csupán — és nem elsősorban — az idő múlása foglalkoztatja a szerzőt, hanem annak az ősi törvénynek az új nemzedék általi megkérdőjelezése, miszerint „az élet / szent, / és csak / akkor vagyunk / méltók / megélni méltó létezésre, ha / adni tudunk, akarunk / önmagunk jobbik énjéből / a másikkal / valamit...” A modern világgal, az önzésre biztató, túlbujánczó fogyasztói társadalommal sehogy sem tud megbarátkozni. Pedig — mint írja — a bibliai Éva „bűnösen mohó kíváncsiságá”-ban már jelen volt „a szerzés / kimérten könyörtelen öröge”.

A múlthoz való görcsös ragaszkodás és a modern világ összezsapása leggyakrabban a menyéhez fűződő viszonyában érhető tetten. A menyé talán észre sem veszi, hogy minden lépésével csak rombolja azt a világot, amiben apósa él. Látszólag jelentéktelen dolgok keserítik az öregét. Például hogy a fiatalasszony a friss disznóhúsból főzött levesbe tyúkhúsleves kockákat rak. Az öreg szemében ez szembeötlő és meggyökerezett hagyományoknak. Szingli-szörnyek, élvhajász élet, a templomot divatbemutatóra használó fiatalok. Efféle dolgokon mérgeződik még. Tragikomikusnak is vélhetnénk ezt a fajta bosszankodást, önhergelést, ha nem látnánk, hogy valójában egy idilli életforma lebontását, pusztulását siratja el a szerző („hétvégeken persze / dübörög / a diszkózaj, / elűzi az esti órák / kutyavakkantásos csendjét”).

És persze ott van a hatalmas szakadék, ami az apa és fia között tátong. A szemléletbeli különbség, ami így vagy úgy magyarázható — de el nem fogadható, meg nem érthető az elbeszélő számára. („a birtoklás vágya, ami benne / sürgetőzik [...] ott munkál / benned is, / a különbség amnyi, ő / megszerezni / akarja a tulajdont, / te pedig / megőrizni...”).

Mindezt tetézi felesége halála, s a mögötte meghúzódó isteni igazságtalanság. Az asszonyt egy „részeg ficsúr, / a falu selyemfiúja” gázolta halálra. Hogyne fájna az elvesztett élet. Ráadásul kontrasztként ott feszül a gázolást elkövető személy meglepően enyhe büntetése (egy év felfüggesztett börtön). Felesége halálával az ő kis mikrovilágának legfontosabb tartóoszlopa dől ki. Bár az elvesztett asszony még holtában is a legfontosabb támasza marad. Az ő emléke ad tartást és kitartást.

A magánélet gyötrelmei mellett a rendszerváltozás utáni évek elszabaduló világának képei elevenednek fel az öregember meditációjából. Olykor aktuálpolitikai megjegyzések is becsúsznak a sorok közé, például a 2004-es népszavazás gyászos emléke. A magyarság önfeladása dühíti, s izzítja lelke háborgását. A baltikumi példát

hozza, ahol a kis népek is szembe mertek nézni a félvilágnyi birodalommal. „Istenek, az én fajtám / miért / nem ilyen, / miért csak / a mának / él, / egymyári veteményként / vegetál”? — kérdezi a szerző.

Izgalmas, létkérdéseket feszegető könyv Nagy Zoltán Mihály regénye, melyben egy önmagával és Istennel perlekedő öregember felfogása szembeül korunk szétesőben lévő világával. Sajnálatos, hogy a magyarországi könyvterjesztők repertoárjában nem lelhető fel. (Intermix, Ungvár, 2008)

OLÁH ANDRÁS

„EMBER LENNI MINDÉG, MINDEN KÖRÜLMENYBEN” Tanulmányok Kiczenko Judit születésnapja alkalmából

Vélhetőleg az ünnepi tanulmánykötet címzettje sem kifogásolná, hogy ismertetésemhez Arany Jánostól veszek indítást. Arany ugyanis *Széptani jegyzeteiben* — Edmund Burke és Immanuel Kant gondolataival egybehangzóan — így határozza meg a „főséges” esztétikai minőségét: „főséges tárgy az, amely először meghat, megdöbent, mintegy érezteti velünk *önkicsinységünket*: de aztán csakhamar a kellemetlen érzésből gyönyör fejlik ki”. Kimondatlanul is — éppen kimondatlanul — ilyen tárgy minden ünnepi kötet, melyben a pályatársak tanulmányai, mintegy tudtukon kívül, egy, csak az ünnepeltnek köszönhető egységbe szerveződnek. Fölrajzolják a szellem azon birodalmát, amellyel egy alkotói pálya élő párbeszédet létesített. Kiczenko Judit ünnepi kötet, vagyis a benne kirajzolódó szellemi térreum a „főséges tárgyak” azon alfajához tartozik, melyek — mint Arany fogalmaz — „roppant kiterjedésük által hatnak ránk”. A művészettörténettől (E. Csorba Csilla, Keserü Katalin) a történettudományig (Erdődy Gábor), Kafkától (Györfly Miklós) Flaubert-en át (Szávai Dorottya) Dosztojev-szkijig (Szávai János), Kozma Mihálytól (Kilián István) Szilágyi Istvánig (Csűrös Miklós) és a szövegközléstől (Ajkay Alinka, Bogár Judit, Szelestei N. László, Szilágyi Márton, Szörényi László) az irodalomelméletig (Horváth Kornélia) terjed a kötetbeli írások tárgyköre. A gyűjtemény „szélső értékeit” említve kényszerűen lemondok a „fősodorról”, ahol a többi közt olyan kérdésekre is választ kaphatunk, mint hogy a 18. században miként teremt stílust — kompiláció néven — az intertextualitás (Maczák Ibolya), egy vagy két vers-e Vörösmarty *Pázmány* (Hargittay Emil), vagy hogy ballada-e *A varró leányok* (Tarjányi Eszter)?

Ahogy Kiczenko Judit eddigi pályáját, az ünnepi tanulmánykötetet is strukturálja a két

munkahely — 1970 és 1994 között az ELTE oktatója, 1992-ben a Pázmány egyik alapító tanára volt —, de talán még jellemzőbben a kor(és évfolyam)társak, majd a volt tanítványok egymásutánja. Nagy hatású és emlékezetes tanárrá rendkívül alapos és szerteágazó tárgyismerete, valamint az a hozzáadott (emberi) érték tették és teszik, mely az értelmezett művek mellett hallgatóit is mindig képes volt kissé önmaguk fölé emelni. Munkáját 1988-ban „Kiváló tanár” kitüntetéssel is elismerték. Főbb kutatási területei Arany János és az 1850-es évek költészete, az 1870-es évek, valamint a századvég prózája, emellett emlékezetes tanulmányokat írt a Nyugat (Móricz) és a késő modernség (Ottlik, Nemes Nagy, Pilinszky) korszakából, de ő végezte el Böszörményi Géza nagy jelentőségű *Recsk*-kötetének sajtó alá rendezését is. Tudományos tevékenységéért 1990-ben Oltványi Ambrus-díjat kapott. Hogy a 19. század második felének irodalma „apák és fiúk” korszakaként is olvasható, azt nála jobban kevesen tudatosították — talán annak is köszönhető ez, hogy saját generációjában is meg tapasztalhatta a nemzedéki összetartozást. Erről az összetartozásról tanúskodik az ünnepi kötet számos fontos tanulmánya T. Erdélyi Ilonától Korompay H. Jánosén keresztül Szórényi Lászlóéig. Ugyanehhez a körhöz tartozik a könyv két leginkább esszéisztikus írása, melyek egyike is, másika is — ez pedig nem lehet véletlen — a *Jónás könyvében* találja meg kifutását. Dávidházi Péter egy filológiai morzsától elindulva a közös építkezés ethoszát érzékelteti Ninive példáján, amelyet még az Úr is megszánt, holott lakói „nem tudtak különbséget tenni jobb- és balkezük között” (*Építéni*). Szávai János Dosztojevskij utolsó elbeszélésének megvilágító erejű értelmezése során jut el a „tudni az igazságot, de nem találni azzal egyenértékű szót” jónási problémájához: „Lehet-e próféta az író? S létezik-e az az Ige, amely azonos ezzel a felsőbbrendű igazsággal?” (*Aletheia, avagy nem találunk szavakat*). Az igaz szó megszállott keresése és (ezt kiegyenlítő) a napról-napra való építkezés biztos értékadata — e kettős törekvés hoz létre minden maradandó alkotást.

A még rendelkezésemre álló szűk helyen említek meg néhány Kiczenk „korszakaihoz” tartozó tanulmányt. Eisemann György *Nemzeti sztereotípiák mint történelmi allegóriák a romantikus magyar lírában* című írásában figyelmeztet: „Az áthagyományozódó nemzeti sztereotípiákkal kapcsolatban a jelenleg adódó legfontosabb feladat nem azok »felvilágosult« totemesítése, előítéletek bélyegzése, hanem — ahol erről szó lehet — allegorikus (jelentésükben elkülönülő) működésük interpretálása, történetileg aktuális újraelsajátításuk nyomon kísérése. Mindent eleve

sablonnak bélyegezni csakis egy másik sablon felől lehetséges.” Mártonffy Marcell nagy lélegzetvételű tanulmánya a művészet teológiai értelmezéstradíciójának megszakíttottságát vizsgálja Pilinszky reflexióin keresztül, aki belátta „az üdv-történeti magyarázatok elnémulásának tényét és ettől kezdve a kinyilatkoztatás csupán apokrif szóra bírhatóságának eshetőségét” (*Katolikus historizmus és apokrif magánbeszéd*). Keserü Katalin ihletett gondolatmenete — összegezvén egy Rippl-Rónai és Pitcairn-Knowles-kiállítás tapasztalatait is — a művészbarátság, a művekre és a művészetkonceptciókra is kiható szellemi közösség témáját járja körül (*A barátságról — többféleképpen*).

A Radvánszky Anikó szerkesztette tanulmánykötet gazdag anyagát a teljesség igényével bemutatni nem volt feladata e rövid recenzióknak, a könyv céljához méltóan magas színvonalát azonban talán sikerült érzékeltetnie. Professori Salutem! (PPKE BTK, Piliscsaba, 2008)

KARDEVÁN LAPIS GERGELY

MATÚZ GÁBOR: A LEGBATRABB VÁROS

A magyar Országgyűlés 2005-ben a Legbátrabb Város — Civitas Fortissima — címet adományozta Balassagyarmat lakóinak és védőinek, elismerve az 1919-es csehszlovák megszállás idején tanúsított hősies magatartásukat. Az Ipoly-menti város helytállása a közelmúltban a Magyar Örökség része lett.

Matúz Gábor dokumentum-játékműve emléket állít az egykori események főszereplőinek, Rózsa András, Petrovics József vasutasoknak, Bajatz Rudolf, Víz Zsigmond századosoknak, Rákóczy István kormánybiztosnak és társaiknak, akik a magyar történelem egyik legkilátástalanabb, legtragikusabb korszakában egzsztenciájukat, biztonságukat és a legrágábbat, az életüket tették kockára, s közülük többen — így Rózsa András és Petrovics József — fel is áldozták, hogy megakadályozzák szeretett szülővárosuk elszakítását Magyarországtól. A hódítás igényével a Felvidéket rövid idő alatt elfoglaló és az első világháborúban győztes antant támogatását élvező cseh hadsereg célja ugyanis egyértelműen ez volt, sőt, Balassagyarmat mellett egész Észak-Magyarországot is meg akarták szállni, és beolvasztani újonnan létrehozott államukba, az akkor még nemzetközileg hivatalosan senki által el nem ismert Csehszlovákiába.

Matúz Gábor filmje három rétegből tevődik össze: korabeli (archív) felvételekből, történet-szek értékeléséből és játékműves elemekből. Az író-rendező balassagyarmati születésű, érzelmi-

leg erősen kötődik szülővárosához, de ez nem akadályozza meg, hogy a legszigorúbban ragaszkodjék a történelmi tényekhez.

1918 őszén, a vesztes világháborút követően egy káoszba süllyedt, „majdnem” Magyarországra érkeztek haza a szörnyű szenvedéseket átélő magyar katonák. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlott, Magyarországnak nem voltak nemzetközileg elismert határai, csupán demarkációs vonalai. A környező népek, a csehek, a szlovákok, a szerbek, a románok nagyszabású terveket szőttek az ezeréves magyar állam egymás közötti felosztásáról. Nálunk viszont az akkori honvédelmi miniszter, Linder Béla kijelentette, hogy nem akar többé katonát látni. Az őszirózsás forradalom, a Károlyi Mihály vezetésével magalakult kormány csak a káoszt növelte. A háborúban vezetésen legyengült Magyarország teljesen védtelenül állt az ellenséges népek gyűrűjében. A Felvidék elfoglalása után, 1919. január 15-én a balassagyarmatiak számára bekövetkezik az elképzelhetetlen, megvalósul a rémálom: a cseh hadsereg bevonul és elfoglalja az Ipoly-menti város stratégiai fontos pontjait, mindenekelőtt a vasutat és a laktanyát. A megszállók úgy viselkednek a teljesen védtelen, kiszolgáltatott helyzetben lévő balassagyarmatiakkal, ahogy a mindenkor győztesek szoktak a leigázottakkal. Gőgösek, önteltek, a legkisebb ellenállást is azonnal megtorolják, maximális behódolást követelnek, mintha bizonyosak lennének abban, hogy hatalmuk örök időkre szól. A szakmájukat magas színvonalon űző, öntudatos és szülőföldjükhöz ezernyi szállal kötődő vasutasok kiszolgáltatottsága totális, mindennapos a személyeket ért megaláztatás, sérelem. Az új hatalom kerületi vezetője — zsupánja —, Bazovszky Lajos egykori ügyvéd sem ismer kíméletet, azonnali megtorlást helyez kilátásba a legcsekélyebb ellenállás esetén is. A balassagyarmatiak azzal is szembeesülni kényszerülnek, hogy a központi magyar kormány magukra hagyta őket, mintha a Felvidék mellett Balassagyarmatról is lemondtak volna.

Ebben a kilátástalan helyzetben három lehetőségük marad a város lakosságának: tűrni, ellenállni, vagy elmenekülni a még megmaradt Magyarországi területeire. S ők választanak: az ellenállást. A közalkalmazottak nem teszik le az esküt az új hatalomnak, a civilek pedig a vasutasok vezetésével szervezni kezdik a fegyveres ellenállást. Segítségükre van ebben két százados, Bajatz Rudolf és Vízzy Zsigmond. Egy balul végződött katonai akciót követően a civilek — vasutasok, diákok, munkások, de asszonyok is — veszik elő a háborúból hazahozott, elrejtett fegyvereket, s állandó járőrzéseikkel azt a látszatot keltik, hogy sokan vannak, többen, mint a megszálló csehek. A hódítók

egyetlen pillanatig sem lehetnek nyugalomban. Az idegek harca ez, s végül a gyarmatiak győzelmével végződik: a mindvégig határozottan, a város maximális érdekeit szem előtt tartva tárgyaló, felelős államférfiként viselkedő Rákóczy István kormánybiztos Budapesten eléri, hogy a magyar kormány küldjön katonákat Balassagyarmat lakóinak a védelmére. Ez végül bekövetkezik, s vele együtt a város felszabadítása is.

A film egyik legdrámaibb jelenete az, amikor Rózsa András egy feszületet ad az egyik elfogott cseh katona kezébe, s magyarul esketi meg, hogy ellenséges szándékkal soha többé magyar földre nem teszi be a lábát. Majd hosszasan a fejére irányítja a pisztolyt, de végül leereszti. Nem a bosszú vágya az, ami élteti ezeket az egyszerű, de hőssé váló embereket, hanem a békességre való törekvés, a természetes jog ahhoz, hogy szabadon élhessenek a saját hazájukban, szülőföldjükön.

Matúz Gábor filmje azt is megvilágítja, hogy a magyar történelemben mindig voltak olyan személyek — lent és fent is egyaránt —, akik a tragikus kiélezett helyzetekben felnőttek a feladat rendkívülségéhez, s pontosan tudták, hogy mit kell tenniük a közösség, a haza érdekében. Cselekedtek bátran, felelősségteljesen, egyéni érdekeiket félretéve, nem mérlegelve a számukra esetleg kedvezőtlen — akár halállal is végződő — következményeket. Ez pedig jelenlegi, anyagi, fizikai, lelki és szellemi nyomorúságunk ellenére is reménységgel tölthet el bennünket a jövőt illetően.

Egyetérthetünk az író-rendezővel: „Volt egy város, amelynek a polgárai, amikor látszólag már minden elveszett, képesek voltak leküzdeni a tehetetlenséget, összefogni és fordítani egyet a történelem szekerén, megmentve nemcsak Balassagyarmat, de egész Magyarország becsületét. Véráldozatuk nem tudta útját állni a külső és belső országvesztésnek, Trianonnak és a vörös terrornak, ám egy üzenetet mégis örökül hagytak az utókornak: a bátorság, a hit és a hazaszeretet nem ismer lehetetlent, és sohasem hiábavaló. Hősiességük és kitartásuk mindörökké beleégett a történelembe, és minden magyar lelkébe.”

Balassagyarmat hős védőire és lakosaira tökéletesen illenek a fenti eseményekkel szinte egy időben meghalt költőóriás, Ady Endre sorai: „Csak akkor születtek nagy dolgok, / Ha bátrak voltak, akik mertek / S ha százszor tudtak bátrak lenni, / Százszor bátrak és viharvertek.” (A legbátrabb város. Írta és rendezte: Matúz Gábor; Narrátor: Szersén Gyula; Szereplők: Dánielfy Zsolt, Gáspár Tibor, Ifj. Jászai László, Kelemen István, Szakács Tibor, Tóth Tamás, Urmai Gábor, Baranyi Gábor, Csabai János és Deáky Szandra; Gyártó: Közép-európai Média Intézet Kft., 2009)

BODNÁR DÁNIEL

SOMMAIRE

- KORNÉL SZOVÁK: Le royaume de saint Étienne Ier de Hongrie
 IMRE TAKÁCS: Saint Étienne Ier de Hongrie et les arts
 GERGELY ANDRÁS
 NACSINÁK: Idéal et pratique dans le monasticisme au début du Moyen Âge
 TAMÁS HALMAI: A la mémoire d'Ágnes Nemes Nagy, poète
 LÁSZLÓ
 BARTUSZ-DOBOSI: Tibor Tüskés, historien de la littérature et la revue „Vigilia”
 ■ Poème de Gergely Balázs Vajda, récit de Nándor Tamás
 ■ Entretien avec György Bedő, directeur de la maison d'édition Kairosz
 KARL RAHNER: Les chrétiens et leurs proches non chrétiens

INHALT

- KORNÉL SZOVÁK: Das Königtum vom Heiligen Stephan von Ungarn
 IMRE TAKÁCS: König Stephan und die Kunst
 GERGELY ANDRÁS
 NACSINÁK: Ideal und Praxis im frühen Mönchstum
 TAMÁS HALMAI: Gedenken an die Dichterin Ágnes Nemes Nagy
 LÁSZLÓ
 BARTUSZ-DOBOSI: Der Literaturhistoriker Tibor Tüskés und die Zeitschrift „Vigilia”
 ■ Gedicht von Gergely Balázs Vajda und Prosa von Nándor Tamás
 ■ Gespräch mit György Bedő, dem Direktor des Verlags Kairosz
 KARL RAHNER: Der Christ und seine ungläubigen Verwandten

CONTENTS

- KORNÉL SZOVÁK: The Kingdom of Saint Stephen
 IMRE TAKÁCS: King Stephen and the Arts
 GERGELY ANDRÁS
 NACSINÁK: Ideal and Practice in Early Monasticism
 TAMÁS HALMAI: Commemorating the Poet Ágnes Nemes Nagy
 LÁSZLÓ
 BARTUSZ-DOBOSI: The Literary Historian Tibor Tüskés and the review „Vigilia”
 ■ Poem by Gergely Balázs Vajda, Prose by Nándor Tamás
 ■ Interview with György Bedő, the Editor of Kairosz Publishing Company
 KARL RAHNER: The Christians and their Non-Believing Relatives

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Zrt. Felelős vezető: Fekete István vezérigazgató

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadó-

hivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP.

VII. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: 2010. évre 4.440,- Ft, fél évre 2.220,- Ft, negyed évre 1.110,- Ft. Előfizethető külföldön a

KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 14.640,- Ft/év vagy 95,- USD illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 450 Ft

VIGILIA

SZEMLE

■
MÁRAI SÁNDOR
NAGY ZOLTÁN
MIHÁLY

Hónapról hónapra
Bolhapiac

■
MATÚZ GÁBOR

Messze még az alkonyat
„Ember lenni mindég, minden
körülményben”. Tanulmányok Kiczenko
Judit születésnapja alkalmából
A legbátrabb város

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Bod Péter, Bodnár Dániel, Kardeván Lapis
Gergely, Oláh András és Rónay László

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- John Henry Newmanről
- A szegények bankja
- Báger Gusztáv, Barsi Balázs,
Móser Zoltán, Rónay László,
Szénási Zoltán és Tompa Zsófia tanulmánya
- Ayhan Gökhan, Babiczky Tibor,
Halmai Tamás, Jász Attila,
Lázár Bence András és Vasadi Péter írása

A folyóirat megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

